

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

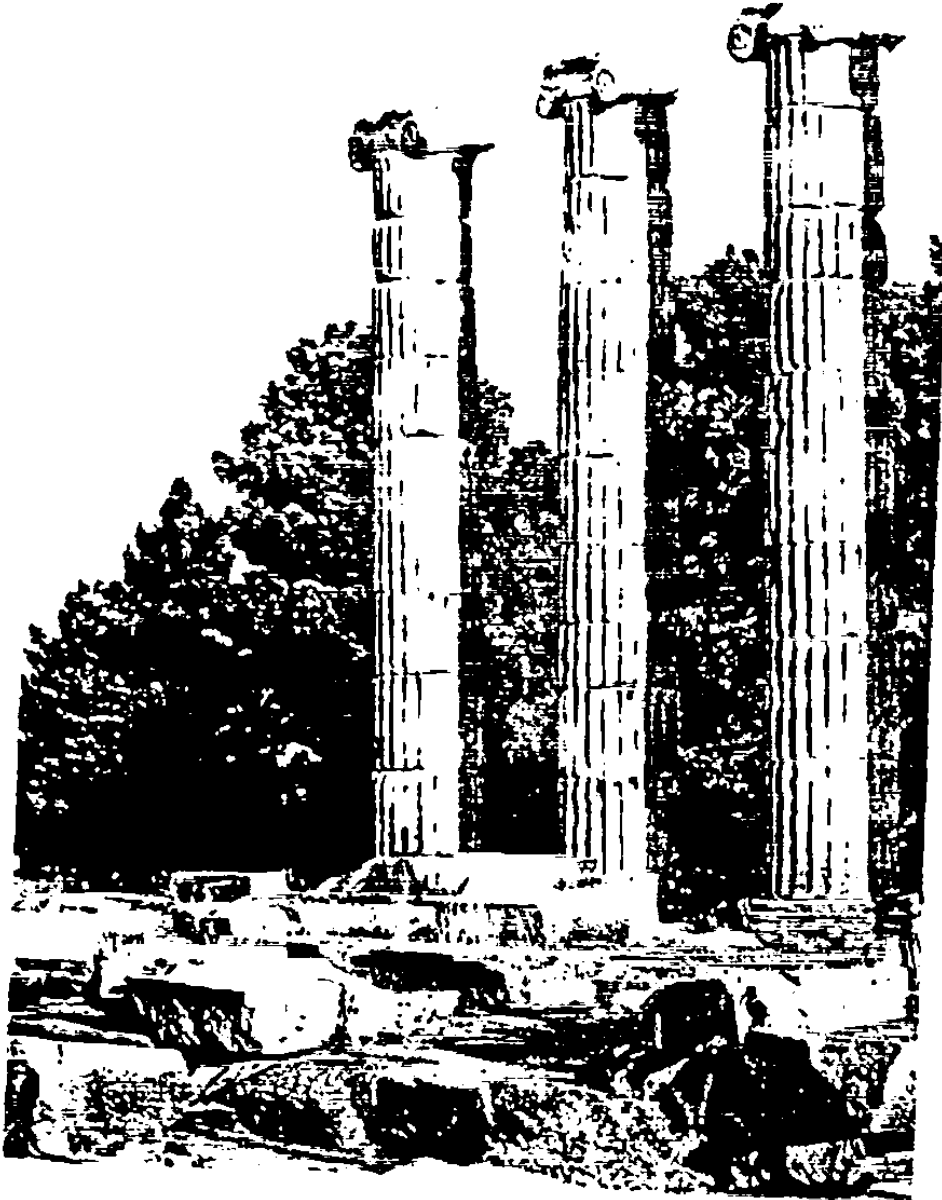
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SEMBOLLER YARDIMIYLA YORUMSAL AÇIKLAMALAR

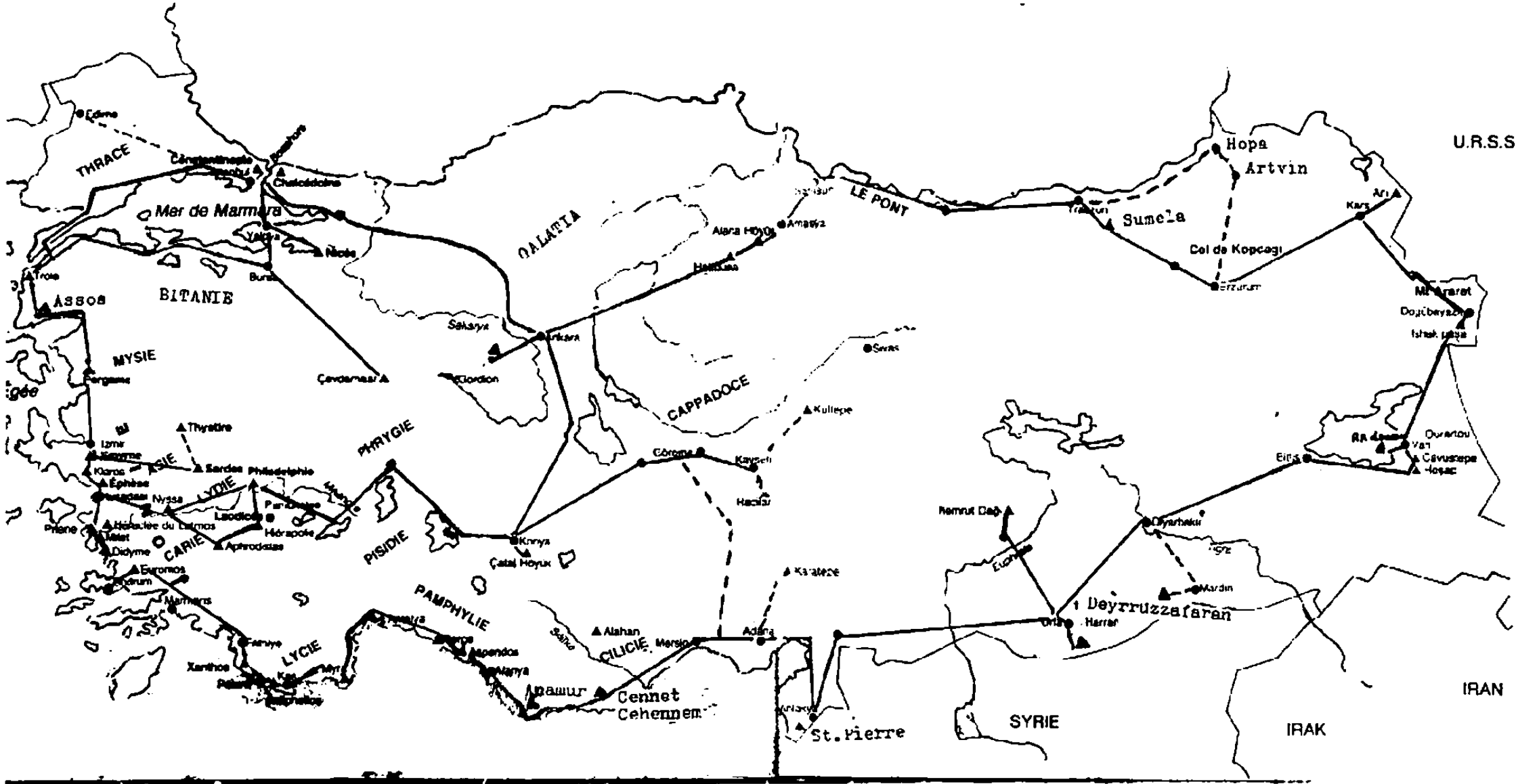
Turist rehberleri ve diğ er ilgi duyanlar için
bir başvuru niteliğindedir.

BÖLÜM II Müze ve  ren Yerleri

Necmettin ERSOY
İstanbul 1999

KLASİK TUR GÜZERGAHLARI

Verilmeye çalışılan bilgilerde, bir rehberin yapacağı **KLASİK ANADOLU TURLARI**'nın güzergâhları dikkate alınmıştır.

*"Türkiye'ye geliniz"le yetinmeyip, "Türkiye'ye gidiniz"
dedirtmeye de çalışalım..*

N.E.

ISBN: 975-95540-1-1

İÇİNDEKİLER

Kapsam ve Amaç	5	Assos	104
Türkiye	10	Sardes	107
Türkiye için dünya ölçülerinde		Alaşehir	110
bazı kıyaslamalar	19	Efes	110
İstanbul	32	Artemis Tapınağı	120
Hipodrom	36	Selçuk Müzesi	121
Alman Çeşmesi	37	Saint Jean Bazilikası	123
Çeşme	38	İsa Bey Camii	125
Dikilitaş	40	Didim	130
Yılanlı Sütun	43	Milet	133
Örmeli Sütun	45	Bafa Gölü	135
Sultan Ahmet Camii	46	İlyas Bey Camii	136
Süleymaniye Camii	47	Prien	136
Yere Batan Sarnıcı	49	Afrodisias	137
Aya Sofya	51	Hierapolis	139
Topkapı Sarayı Müzesi	59	Sultan Han	143
Kariye Müzesindeki bazı		Niğde	146
ikonografik bezemelerin		Konya	147
açıklaması	64	Mevlâna Müzesi	149
Bursa	90	Kapadokya	150
Yeşil Türbe	92	Çeç Tümülüsü	156
Yeşil Cami	93	Ankara	157
Ulu Cami	93	Anıt Kabir	158
İznik	94	Augüstüs Tapınağı	160
Bergama	95	Çatal Höyük	162
Kızıl Avlu	99	Hattuşa	163
Asclepeion	99	Amasya	172
Truva	101	Trabzon	172

Sumela Manastırı	174
Erzurum	176
Yakutiye Medresesi	179
Sivas Gök Medrese	182
Konya İnce Minare Medresesi	183
Kayseri Döner Kümbet	183
Çoban Dede Köprüsü	184
Ani.....	185
İshak Paşa Sarayı	186
Çavuş Tepe.....	186
Hoşap Kalesi	188
Van (Tuşba)	189
Urartu Mezar yapıtları üzerinde kısa bir not	189
Akdamar Adası	192
Malabadi Köprüsü.....	194
Bitlis	194
Diyarbakır	195
Şanlı Urfa.....	196
Harran.....	197
Nemrut Tümülüsü	198
Antakya.....	202
Tarsus	203
Cennet, Cehennem ve Dilek Mağaraları.....	203
Kanlı Divane	203
Side.....	204
Aspendos.....	205
Faselis	206
Likya	206
Leteon.....	213
Xandos (Kınık)	213
Caunus	214

2000'li yılların turisti artık, "görüneni değil, görünmeyen köylerin de kılavuzu"na ihtiyaç duyacaktır...

N.E.

KAPSAM VE AMAÇ

Anadolu bugün, turistik nitelikteki değerlerinin yanı başında, 8:10 bin yaşlarına basmış ve her geçen zaman içinde özgün geçmişine ait ve tüm dünyanın istifadesine sunulmayı amaçlıyan tarihi ve arkeolojik yapıtları, sanatsal ürünleri sayesinde, ayrıcalığı olan koskoca bir ülke olarak tanınıyor artık...

Büyük bir kısmı yazısız kalmış, ya da henüz okunamamış sayfalardan oluşan, bütün formalarının tamamlanıp ciltlenebilmesi için daha çok zaman, emek ve parasal desteği gerektiren bir kitap gibi... Bizler aslında, turist rehberleri olarak, onun bu sayfalarını açıyor, okuyor ya da okutmaya çalışıyoruz; duymak, görmek için gezen konuklara...

Rehberlik, sorumlu olduğu bir grubun, ilkin her yönden güvenlik ve rahatlığını ön planda tutarak, onlara hizmet veren, bilgi veren, yönlendiren ve bunları yaparken taşıdığı milli sorumluluk ve yükümlülüğün bilincinde olan bir meslek mensubudur. Rehber aynı zamanda, yerli olduğu kadar, özellikle kendi seçenekleriyle ülkemize gelmiş olan yabancı konuklara karşı, Türk'e özgü en güzel karakterleri, hoşgörü ve konukseverliği göstererek bu konudaki temsil görevimizin sorumluluğunu da üstlenmiş bulunmaktadır.

Elinizdeki bu kitabın amaç ve içeriği, mesleğimizin ahlâkî ve toplumsal boyutlarına değinmeden, daha çok, genç bir rehberin bilgi ve bunun aktarılmasıyla ilgili olan yönüne, şayet gerekiyorsa, bazı hatırlatmalar yaparak, mütevazî bir katkıda bulunabilmektir...

Varsayalım, bir müze, ya da herhangi bir ören yerini geziyoruz:

Burada dış görünümüyle bizi kendisine baktıran, çoğu kez özünü, gerçek kimliğini araştırmak için düşünmemizi gerektiren bir anıt, yapıt, ya da bir objeyi ele alalım: Yüzlerce, binlerce yıl önce onu yapan yaratan, ya da yapıldığını isteyen kişinin amacı neydi; kendi toplumuna ne tür bir mesaj vermek, hangi inanç ve düşüncelerini görselleştirmek bilinmesi ve kalıcı olmasını istemişti?

İşte, yapıcı tüm bunları, öncelik verdiği ve bir **yazı altlığı** gibi de yararlandığı **taş'ı** ya da bir başka maddeyi uygun bulduğu renk ve desenlerle biçimleyerek, yansıtmaya çalışmıştır. Böylece sanatçısı görülmeyen bir sanatla karşı karşıya bulunmaktadır. Diğer yandan ise, o yapıtın görülen somut öğelerini ve detaylarını, sembolizmin evrenselleşmiş formül ve kurallarına adapte ederek, -şayet denilebilirse- şiirsel bir dinleti şeklinde, sunmaya çalışan, yani bir başka sanatı gerçekleştiren de var. Kaygusuz bu sanatçının adı, rehber olmalıdır. Bu tür bir dinleti sanatını benimseyen bir rehber, kimi kez, yer, zaman ve madde faktörlerini, özellikle dinliyenin ilgi ve kültür kapasitesini dikkate alarak, varsayımlardan hareket edip ulaşmak istediği **varolan'a** giderken, betimleme ve özdeşleştirmelerini kesinlikle bir **mantık zemini** üzerine yayarak sergilemeye, özen göstermelidir, diye düşünüyorum...

Sembolizm ve ezoterizm edebiyatının içerdiği soyut kavram ve malzemelerin kullanımıyla yapılan bir açıklama, çoğu kez ancak kişinin o konuya gösterdiği ilgi ve sahip olduğu **alt yapı** bilgisi oranında, bir yarar sağlıyor. **Bilgi:** Herhangi bir konuya, soyut ya da somut nitelikli olsun, özgü şeyleri kapsayan genel bir kavram. Bilgi, okuma, dinleme ve görmeyi sağlayan duyu organlarımız vasıtasıyla ediniliyor. Sonsuz sayıda çeşidi ve boyutu bulunuyor. Bu bakımdan insan, bu denli çeşit içinde, ancak kendi **ilgi** alanına girenleri öğrenmeyi, yani bilmeyi yeterli buluyor. Diğerleri onu ilgilendirmediklerinden, **mecbur kalmadıkça** öğrenmeyi düşünmüyor. Bu bakımdan **bilgi** ile **ilgi**, doğru orantılı olarak, birbirini izleyen ve tamamlayan kavramlar oluyorlar. **İlgi**, başına sadece bir (B) harfi konulunca

bilgi'ye dönüşüyor. Bu da bize, şekilsel olsa da, her ikisi arasında bu tür bir fiziki bağlantının da varolduğunu göstermiyor mu?...

Düşünülecek olursa; çoğu kez, bilmediklerimizin, aslında **bilmek istemediklerimizdir.** Bilmeyi istememek ise, tamamen ilgi duyamaktan kaynaklanıyor. Bu yönden, ilgi duyulmayan bir şeyi öğrenmeye zorlanmak sıkıcı hale geliyor. Öğretme durumunda olan ise, şayet ilgi çekici metodlarla işe başlamamışsa, aynı zorluk ve sıkıntıyı paylaşıyor. Bu açıdan **ilgi** daima **bilgi**'nin önündeki yerini koruyor.

Sonuçta, **ilgi** ile birleşmeyen bilgiler, kişinin kafasında statik bir kıvamda kalmaya mahkum oluyor...

Yabancı turistler, şayet seyahatlerinin amacı sadece güneş ve deniz ağırlıklı olan hoş bir tatil geçirmek değilse, gezi süresince, özellikle kendi ülkesinde bulunmayan şeylere, örneğin, bir Roma su kemerinden veya tiyatrosundan çok, bir cami, kümbet veya kervan-saray gibi yapılarla ilgilenirler; bu arada fırsat bulursa, geleneklerimizi ve halkımızın yaşam biçimini, onların içlerine kadar girip, öğrenmek, tanımayı da istemektedirler.

Türkiye gerçekten, bu gelişmiş ülkeler insanları nazarında, o zamana kadar gezip gördükleri yerlerden çok ve farklı (olumlu ya da olumsuz anlamda) şeylere sahip bir ülke oluyor. Kimi kez, çoğunluklu doğu bölgemizde, bizler için üzücü, ama onların merak ve ilgisini çeken çok ilginç çelişkiler sergileyen tablolarla karşılaşılıyor. Aslında kültür düzeyi yüksek bir turist bunların bir kısmını seyahate çıkmadan önce çeşitli yayınlardan öğrenmiş, yani az çok bilgiliyse de, başta rehberi olmak üzere, bu ülke insanlarına, yerinde sormak için, çok şeyi olacağına inanmakta, aslında doğru olanı da yapmaktadır. Bu açıdan rehber, sürekli olarak ve her yönden kendisine yöneltebilecek bu sorulara bu ataklara (!) karşı hazırlıklı ve donatımlı olmak ve bilmiyorum "yanıtını en aza indirmeye dikkat ederek, onları inandırıcı ve doyurucu bir şekilde, yanıtlamak durumunda kalır. Sadece "evet", ya da "hayır" yanıtı ile idare edilebilecek (!) olanlar-

la karşılaşabileceği gibi, daha kapsamlı yanıtlar verebilmek için, kalıplaşmış sözcükler dışına çıkarak, betimleme ve özdeşştirmeler yapmak gerektiğinde, geçmişle bugün arasında bağlantılar kurmak gereğini de duyar.

Dinliyenlerin ilgisini çekip, onların göz ve kulaklarını kendisine yönelebilen bir rehber, aynı oranda, grubuna kendini kabul ettirip, onlar üzerinde gerekli olacak **“bilgi otoritesi”**ni kurmuş olacaktır.

Güncel yaşantımızda da izlediğimiz gibi, toplumumuz da, konusu, kapsamı, ya da içeriği ne olursa olsun, başarılı olanlar, çok para ve karizmatik bir kişilik kazananların büyük bir kesimi işte bu değer ve nitelikleri olumlu yönde yaratıp, uyguladıkları **farklılıklar** sayesinde, edinmişlerdir. Farklı olmak, farklı görünmek rehberlik mesleğinde de geçerliği kesin olan bir meziyettir. Meslek arkadaşlarımızda bu meziyetin geliştirilmesi için yapılacak girişimler, paylaşma ilkesini benimseyenlere aynı bir mutluluk vereceği doğaldır...

Yaygın bir atasözü vardır Türkçemizde: **“Görünen köy kılavuz istemez”** der. Turist rehberi de bir “kılavuz” olduğuna göre, bir köy zaten görünüyor ve biliniyorsa, araya ulaşmak için kendisine gerek duyulmayabilecektir. İşte bu nedenledir ki, biz bir rehberin temel işlevinin görünen değil, **görünmeyen köylerin kılavuzluğunu yapması**, olduğuna inanıyoruz...

Bu kitapta izlemeyi uygun bulduğum yol ve sıra, Türkiye genelinde bazı gözlemler ve buna ilişkin açıklamalardan sonra, İstanbul’dan çıkıp, batı bölgemizden başlayarak, Orta Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinden geçen güzergâh üzerindeki ören yerleri ve müzelerde, bizi önünde durduran, içinde gezdiren anıt ve yapıtlar hakkında açıklamalar yapmaktır. Gezimizi sürdürürken, kimi yerde, anlam ve kimliklerinin soyut ve sembolik boyutlar içermesi nedeniyle (Bkz.) rumuzu verilerek, kitabın birinci bölümünü oluşturan **“Semboller ve Yorumları”**nın ilgili metni önerilmiştir.

(Not: 1990 yılında kaleme aldığım bu kitabı, bu kez gene bir başvuru aracı olarak, biraz daha düzeltip, zenginleştirerek yeniden yazmış bulunuyorum.)

Kitabı okurken, kimi yerde tanıtım ve anlatımların, abartılı ve fantezi bulacağınızı tahmin ediyorum. Ancak hatırlatmakta yarar görüyorum ki, Anadolumuzda, geçmişinde olduğu kadar güncelinde de sembolizm edebiyatının sayfalarını, en özgün örnekler sergiliyerek dolduran ve ancak yorum yaparak açıklanabilen, ilginç görüntülerle dopdoludur. Yorum konusunda bana ilhâm ve cesaret veren başlıca kaynaklar, Fransızca yazılı **“Semboller Sözlüğü”** ile **“Semboller Ansiklopedisi”** olmuştur.

Bu vesile ile, 20 yıllık aziz dostum René Xavier NAEGERT'in bilgilerinden de yararlandığımı ifade etmeyi görev sayıyorum. Kendisinden 1990 yılında yayımlanan kitabım için rica ettiğim **“Türkiye ve Sembolizm”** konulu makalesi ve kimliği bu kitabın 1. bölümünün sonunda bulunmaktadır.

Necmettin ERSOY
Kadıköy, Ekim 1999

TÜRKİYE

Türkiye, Anadolu +Trakya'dır. (İye) sahiplik, aidiyet eki olduğundan, bu sözcük, Türklere ait Türklerin sahip olduğu yer anlamına geliyor. Anadoluya batılılar, "Lever du soleil", yani "Güneşin doğduğu yer" diyorlardı. Anatolia, Anatolie... geçmişine en uygun gelen bir isme sahip. Çünkü, gerçekten bu kıta parçası, dünyada ilk kez, Kibele'den başlayarak, Ana tanrıçaların tanındığı ve tapıldığı ve analara saygı duyulan bir ülke, **doğunun en güzel yüzü** olmuştur.

[Anadolu için sayın Reşit ERGENER, "Ana Tanrıçalar Diyarı Anadolu" adlı kitabında şunları yazıyor: Avcı-toplayıcı yaşam biçiminden tarım üretimine geçişin ilk gerçekleştiği ülkelerden biri, Türkiye'nin Asya'daki toprakları, Anadolu. Kadınlar bugünkü uygarlığın tohumlarını ilk Anadolu'da yeşerttiler. "Anadolu" sözcüğünün "Annelerle dolu, anneler ülkesi" anlamına gelmesi belki de bu yüzden bir rastlantı değil...]

Dikdörtgen bir bayrak şeklinde doğudan batıya, iki deniz arasında serilerek uzanıyor. Gönderi Asya'da; yani ona tutunmuş onu takılmış izlenimini veriyor bana göre...

Bir başka görünümü de şöyle Anadolu'nun: Doğudan batıya, batı yönüne gider, adeta koşar gibi ilerlemek istiyor... Himalayalardan, Tanrı dağlarının doruklarından başlayıp bir süre İran'da durakladıktan sonra, gitgide alçalarak, ilerliyor... Güneşle beraber, onun yönünde, onun altında yapıyor hamlelerini... Beraberinde, Asya'da oluşan, filizlenen kültürleri, uygarlık hamlelerini de önüne katıp getirerek...

Türklerin Anadolu'ya giriş yaptıkları bölgede bazı dağlar var, Ağrı'lar, Tendürek'ler, Süphan'lar, Nemrut'lar... Yüzyıllar öncesinde, sanki bu tarihi olayı tüm dünya âleme duyurmak istercesine patlamalar yapıyorlar... Daha sonraları bu azimli ilerleyiş, gene binler, yüzyıllar öncelerinde patlayan püsküren bir başka dağlar grubunun, Erciyaş'ların Hasan ve Melendiz'lerin eteklerine kadar gidiyor.

Alpaslan'ın bayrağı altında başlıyan bu dalga, yarımada'nın ortasında, başşehir olarak yeğledikleri Konya'ya dönüp orada duruyor. Çünkü daha batıda, aşılması bir süre sonraya ertelenen, bazı setler var... İkinci büyük dalgayı Osmanlı Hanedanı'nın sultanları harekete geçiriyor. Anadolu'da yazılmış koskoca bir tarihin ikinci sayfasını, Ege'ye, Akdenize, Avrupa'ya, hatta Okyanuslara dek yayarak, zaferlerle, destanlarla dolduruyorlar. Sonuçta koskoca der-yada oluşan bir **med** olayı gibi geliyor, yükseliyor Osmanlı İmparatorluğu. Ama bir süre sonra **cezir** başlıyor, denizler çekiliyor, kalaralardan...

Balkan ve I. Dünya Savaşları, isyanlar, yanlış yönetimler... derken, bunların herbiri, kendi zamanlarında, çıkarları için birşeyler koparıp, parçalıyorlar, ya da parçalanmasına göz yumuyorlar, bu koskoca ülkeyi... Süregelen çöküntüler, gitgide bir Kurtuluş Savaşı'nın verilmesini gerektiren boyutlara ulaşıyor. Nihayet, Misaki Milli sınırlarıyla çevrili ve çevçevveli bir **dikdörtgen içine** çekiliyoruz. Bundan böyle, kendi sorunlarımızla uğraşmak, haşırneşir olmak zorundayız, Artık ne savaş, ne de bir kırıgınlık olmasın, **"Yurtta sulh, cihanda da sulh!"** olan parolamızı sesleniyor, duyurmak istiyoruz dünya âleme...

Bir süre geçiyor, bu günlere geliyoruz. Bu kez, sinsice ve gizlice bazı talanlar, kıyımlar baş gösteriyor ülkede. Bazı fareler dışardan, küçük kurtlar da içeriden, vücudumuza saldırıyorlar, kemiriyorlar... Bir kısmı da, yeniden hastalanıp zayıflamamızı ve daha kolay bölünebilir ve yutulabilir olmamızı bekliyerek, dişlerini gösteriyorlar. Şimdi yıl 1999'un sonları ve **Ahvali Umumiye (!)** işte böyle, böyle...

Anadolu, tarihinin akışı içinde, coğrafi konumundan ötürü, iki kıta arasında zorunlu bir geçiş yolu, koridoru olarak kullanıldı. Trakya parçası onun adeta bir rıhtımdan, ona yanaşan bir gemiye uzatılan **iskelesi** oldu. Aslında iskele adı verilen bu birleştirici araçlar bir rıhtımın demirbaşı olmaktadırlar. Bu nedenle ona bağlı kalmak zorundadırlar üzerinden yolcular girer, çıkar. Dayatıldığı Avrupa Gemininin zaman zaman oluşan çalkantılarından etkilenip sarsıntılar geçirmekleyste de, ona bağlı, irtibatlı kalmaya kararlı tutumunu korumakta...

Dünya coğrafyası genelinde, Anadolu, Marmara denizini de içine aldığından, sanki **dört denizle çevrili** bir yarımada görünümü sergiliyor. "Asya'nın yavrusu, ya da "**Yavru Asya**" olarak ta adlandırılan Anadolu, Asya'nın Avrupa'ya yönelik attığı adımın sol ayağını da anımsatıyor. Ege sahillerimiz, bu ayağın parmakları gibi biçimlenmiş...

Asya'da filizlenen ve Anadolu toprakları üzerinde yeşeren uygarlıkların hemen hemen ilk hamleleri, yani turfandaki meyveleri, hep bu ayağın yöneldiği adımlarla mesafe alarak, Avrupaya gittiler. Kibele kültü, Atina'ya buradan geçti. İlk Hristiyanlık hareketleri onun **bağrından** kaynaklandı, **incil** bile Anadolu'da yazılıp'ta gitmedi mi batıya?...

Gene başa dönüyoruz: Bu kez onun coğrafi konumu ve topografik bir biçiminin yarattığı izlenimi şöyle yansıtmak istiyorum: O, dikdörtgen görünümüyle, doğudan batıya serilmiş doğal bir halı. Üzerinde çok yüründüğünden, eskidikçe değerlenen halılar örneği, o oranda eskiliğe özgü bazı değerler kazanan bir obje olmuş... Doğanın bin yıllar öncesinden bu yana, özenip bezenerek, göz nuru dökerek dokuduğu bu halı, mavi bir zemin üzerine serilmiş bulunuyor. Üstü ise, yüzyıllar boyunca barındırdığı ve onu dokuyan çeşitli uygarlıkların kültür gelenek ve kalıntılarını yansıtan renk ve motiflerle süslenmiş, çekicilik verilmiş... Kuzey ve güneyde kahverengi ve yeşil çizgilerle bördürlenerek, batıya uzanıyor; orada Ege kıyılarındaki, danteller oluşturup, çevreleniyor...

Kars'tan Edirne'ye, ilk Selçuklu camisinden (Menh  chern) en görkemli Osmanlı camisine (Selimiye'ye), yani Alpaslan'dan Kanuni Süleyman'a, başlangıçtan zirveye kadar, yeniden do  ulan, yaşanan bir kucak oldu, Türk insanına Anadolu...

Yüzyıllar boyu uygarlık adımlarının altına hep serili kaldı, uğrunda verilen savaşların   ehit kanlarıyla   elenklendi bu **Aziz Toprak Halı!**

Şimdi ülkemizi, coğrafi biçim ve konumunu dikkate alarak, başka bir perspektif altında inceleyelim; önce denizler: Anadolu yarımadası, Marmarayı aralarına alan iki büyük i   denizle kuşatılmış. Akdeniz, dünya ölçüleriyle bir i   deniz sayılıyor. Karadeniz, batılıların (Mer inospitali  re) yani misafir kabul etmeyen dedikleri bir deniz. Çünkü kıyıları nisbeten daha sert karakterli, düz, kıvrımsız, doğal limanları, yok sayılır. Kapı ve barınaktan yoksun. Bu nedenle gemileri ezelden beri, pek misafir edememiş... Buna kar  şın Akdeniz, daha bir cıvıl cıvıl, daha oynak, daha hareketli ve bereketli gibi... **Ege'ye gelince:** Bu deniz çok daha alımlı, kendine güvenli, tarih boyunca pek çok misafir kabul etmiş ve hâlâ kabul etmeye devam etmekte... Roma'nın Asya eyaleti bu bölgede kurulmuş. **Mitolojide beşiğini sularında sallamış.** Eskiden, Adalar Denizi (Mer d'Archipel) denilen Ege, adını mitolojide Aigeus'ten alıyor.   yk  s      yle: Ege Atina kralının oğludur. Onun da oğlu Theseus, her yıl Atina gençlerinden 7 erkek 1 kızın, insan bedenli, bo  a bağlı olan Minotorus'la yedirilmek üzere, Grit Adası'na gönderilmesi geleneğine son ermek ister ve Minotorus'u öldürmeye karar verir. Babasına,   ayet zaferle d  nere, gemisine beyaz bayrak a  aca  ını söylemiştir. Nitekim Minotorus'u öldürür, ancak dönüşte siyah bayrağı beyazı ile değiştirmeyi unuttur. Bunu gören babası oğlunun öldüğünü sanır ve kederinden   lmek için kendini bu denize atar. O gün bu gün, bu denizin adı Aigeus'tan türeyen Ege olur...

KARADENİZ: Eni ve boyu aşağı yukarı Anadolu yarımadası kadar; (660x1600 km.) biçimi de onun simetrik görünümüne benziyor. Yüzeyin 200 m. altında canlı yaşamıyor. Bu bakımdan dip ba-

lıkları yok, ama ülkenin genel balık tüketiminin büyük bir kısmını karşılıyor. Genel tüketim tüm ülkede 15:20 kg. kadarken, Karadeniz insanın yediği balık bunun iki katı ama İspanya, Japonya da Kişi başına yıllık balık tüketimi 80:100 kg. kadar oluyor.

MARMARA: Gerçek bir balık havuzu. Arasında bulunduğu iki denizin dip ve yüzey akıntıları buradan geçiyor. Karadeniz, buharlaşmanın azlığından dolayı, Ege'ye oranla biraz yüksekçe; 15:20 cm.lik bir kot farkı var. Ege Denizi tersine, suyunun daha tuzlu olması nedeniyle kuzeye doğru bir dip akıntısı oluşturuyor. Marmara adını "Marbre" yani Mermer'den alıyor. Bu adada öteden beri beyaz mermer ocakları var. **Marmara, dünyada bütün kıyıları bir devlete ait olan tek deniz olarak biliniyor.**

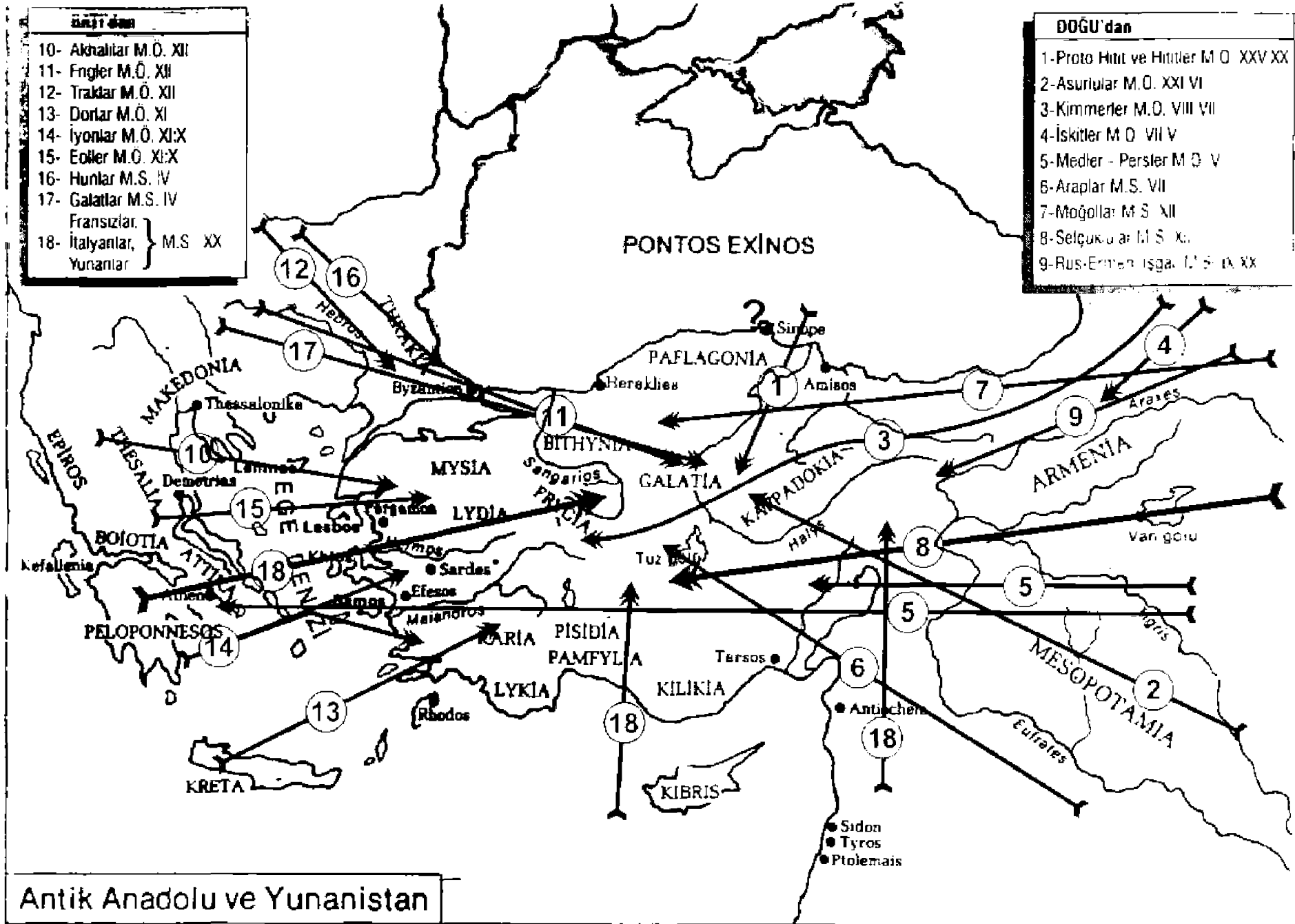
AKDENİZ: Eski Romalılar Mare nostrum, yani Bizim Deniz demişler. Batılılar ise, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının ortasında bulunduğu için, Mediterrane diyorlar. Batı'da Cebelitarık'la, Atlas okyanusunu, doğuda, Süveyş kanalı ile Kızıl Deniz'i birleştiriyor. Aslında, dünya ölçülerine göre bir iç deniz.

BOĞAZLAR: Marmara meydanına giriş ve çıkış için, dip ve düzey yönlerinde trafiğin uygulandığı iki **Mavi Bulvar...** Aynı zamanda iki kıta, iki deniz ve iki şehri ayırıyorlar. İstanbul'un ki, mitolojide baş tanrı Zeus'le İo arasında oluşan aşk kovalamacası sonunda Bosfor, yani **inek geçidi** olarak adlandırılmış...

Fatih Sultan Mehmet, Bizansın fethini kolaylaştırmak için, bu boğazın en dar yerine alelacele inşa ettirdiği ikinci bir deniz kalesi ile, Rusya'dan gelecek gemileri nasıl engellemek istemişse, Çanakkale Boğazını da, gene en dar yerini tercih edip, kapatmıştır.

Bu kez astığı kilit, Çimenlik Tepe ile adı üstünde, Kilitbahir arasında bulunuyordu...

Her iki boğazın boyutlarında coğrafi bir benzerlik ve belirgin bir oran gözleniyor; Çanakkale Boğazı, İstanbul (Karadeniz) Boğazı'nın aşağı yukarı mesafe olarak iki katı...

YÜZYILLAR BOYU BİR SAVAŞ ALANI OLDU ANADOLU...

Türkiye, bir yandan Asya'yı Avrupa'ya bitiştirmekle beraber, Afrika'ya da komşu... Bu bakımdan çağlar boyu bu üç kıt'adan kopup gelen çeşitli kavimlerin orduları çoğu kez onun bağrında karşılaşmış ve onu sürekli/zorunlu bir **savaş alanı**, boksörlerin karşılaştığı **ring** yapmışlardır.

Coğrafi konumunun neden olduğu aynı tür olumsuzluklar, diğer ülkelerde pek yok. Örneğin Portekiz, geçmiş tarihinde, uzunca bir kıyı şeridine sahip olması ve Avrupa'nın en batı ucundaki konumuyla çeşitli denizci halklar için çekici bir yerleşim merkezi ve karadan gelen istilacı halkların üstüste yığıldığı bir ülke olmuşsa da, bugün için batısında engin bir okyanus, doğusunda ise sadece bir devlet bulunduğundan, kendini güvencede hissediyor.

Şimdi tarihin derinliklerinden başlayarak, kronolojik basamakları bir-bir atlayıp M.Ö. 1900'lere kadar devam eden arkeolojik çağda Hattilerin-Hititler'in yazısız bıraktıkları tarih sayfalarını da çevirerek, Osmanlı dönemine kadar onun başına gelenleri kısaca hatırlamaya çalışalım: (Bkz. Kroki) Doğudan gelenlere önce Hititlerden başlıyoruz. Aynı yüzyıllarda Asurlu'lar. Bilâhere Urartular, Kimmerler, Med'ler, Persler, Araplar, Moğollar, Selçuklu'lar, Ruslar, Ermeniler... Batıdan ise Dorlar, İyonlar, Eoller, Traklar, Frigler, Gotlar, Keltler, Galyalılar, Makedonyalılar, Hunlar, Romalılar, Bizanslılar, Haçlılar, Bulgarlar... ve nihayet Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşlarında İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Yunanlılar.. vurmak ve vuruşmak için hep bu toprakları seçtiler, beklentilerini istila yoluyla gerçekleştirmek istediler. Büyük İskender ve Haçlı orduları ise Anadoluyu sadece geçiş yolu olarak kullandılar. Bu kavimler tekrar ülkelerine döndüklerinde elleri boş değildi. Kendilerinde olmayan bazı uygarlık hamlelerinden de örnekler taşıdılar. Bir süre sonra da -Likya Kral mezarlarında da değineceğimiz gibi, onları allayıp pullayıp, gene bize iade ettiler...

Anadolu'dan aldıkları bu ürünlerin ilkleri, Neolitik Çağa, (M.Ö. VI,VII.nci binlere) tarihleniyor. (Çatalhöyük) Çünkü bu çağda Anadolu insanı, onun ilk silahı ve aynı zamanda aleti olan, **Taş**'ı biçimlendirip cilâlarırken, diğer yönden, mağaralarını bırakıp ovaya inmiş

ve kendi yaptığı (fonksiyonel) barınaklarda yatıp kalkmaya ve ekiciliğe başlamışlardı. Yani, daha uygar bir yüzeye çıkmışken, Avrupa kıtasında yaşayan toplumlar hâlâ ilkel mağara yaşamını sürdürmekteydiler. Nitekim, arkeologlara göre, ilk ahşap ev örnekleri bu çağda ve Anadolu'dan Avrupa'ya ihraç edilmiş bulunuyor.

Yüzyıllar geçti, gerek doğudan, gerekse batıdan gelen bu insanlar, sadece istilâ değil, bu topraklarda, kendilerinde bulunmayan bazı şeyleri aramak ve götürmeyi de amaçladılar. Örneğin, öncelikle Asurlular; onların Hititlerle olan ilişkileri önceleri sadece ekonomik diyebileceğimiz ve sömürü sınırına da ulaşan bir düzeyde olmuştu. Asurlular öncelikle gereksinim duydukları **Bakır**'ı almak ve ticaret yapmak için Anadolu'ya girmiş ve yerleşmişlerdi. Yakın çağda gelenler ise gene bir şeyler koparıp götürmek niyetini taşıdılar. Bunların başında Alman Şiliman geliyor... Başkaları da var kaygusuz... Ama benim niyetimde bu alandaki eleştiri girdabına girmemektir!.

Bu konuyu kapatmadan, Anadolu'ya gelip gezerek, arkeolojik ve turistik değerlerimizin gün ışığına çıkarılması ve bunların, o devirde devleti yönetenlere tanıtılmasında emeği geçenler de olmuştur.

Birkaçının isimleri şöyle: XIV. Louis'in gönderdiği gezgin Fransız Paul Lukas, arkeolog Charles Texier ve Alman Carle Human...

Ülkemiz bugün Mezapotamya ve Mısır'dan sonra, belki de dünyanın en eski yerleşimlerinin yapıldığı yer olmuştur. Fakat ne var ki, bu kalıntıların önemli bir kısmı çalınıp çırpılmış, ya da o devir padişahının izin ve iradesiyle, Avrupalılara terkedilmiş; Paris, Londra, Moskova veya Berlin müzelerini süslüyorlar. Anadolu topraklarındaki beşiklerine dönme arzu ve ümidini hâlâ koruyan bu yapıtların duyduğu izdirapı fazla deşmek istemiyorum! Arzumuz ve beklentimiz odur ki, hiç değilse elde kalanları, ya da bize bırakılanların en azından temellerini koruyalım, koruyabilelim ve bu **taçlaşmış taşları** artık kendi başımızda taşıma zevk ve onurunu duyalım... Yurt dışında bulunanların doğdukları yaratıldıkları yerlerine, beşiklerine iadesi için başlatılan mücadeleye ara vermeyelim...

Şimdi, bir turist rehberi olarak, başlangıçta da işaret ettiğim gibi, klâsik bir Anadolu turu yapmak için yola çıkıyor ve gezimize İstanbul'dan başlıyoruz. Daha sonra alışılmış güzergâhı izliyerek, sıradaki ören yerlerini ziyaret edeceğiz ve buralarda, yorumsal nitelikteki açıklamalara ağırlık vererek, bazı hatırlatmalar yapacağız:

ANADOLU: Tarihte bir kara köprüsü

(Aşağıdaki metini Seton Lloyd'un, "Bir Gezgin'in Gözüyle Anadolu Uygarlıkları" adlı kitabından almış bulunuyorum. Tübitak'ın Popüler Bilim Kitapları serisinden olup, 1989 yılında basılmış ve Ender Varinlioğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu kitabın yazarı Önyasya ve Anadolu'da yaptığı kazılarla tanınmış bir İngiliz mimar ve arkeoloğu'dur. Kendisi 1973 yılında Türkiye'nin verdiği üstün Hizmet Sertifikası ile onurlandırılmıştır.)

Küçük Asya'nın fiziki yapısını betimleyen çağımız yazarları çok değişik benzetmelere başvurmamışlardır. Salt jeolojik olaylar, görsel açıdan fazla etkili olması da, coğrafi gerçekleri daha güçlü bir biçimde yansıtırlar: Seton, Ülkenin jeolojik özellikleri bilinince, Anadolu yarımadasını "yüksek korkuluklu bir köprüye" benzetenin Sir William Ramsay olduğunu yazıyor.

(Ramsay ünlü bir İngiliz kimyageri 1852-916 yılları arasında yaşamış, 1904'de Nobel armağanına lâyık görülmüştür.)

Daha sonraları bu konuya eğilen yazarlara göre, en azından dağlık yapısı bakımından Anadolu'ya "açık bir sol el" görüntüsü veriliyor. Toros Dağları, içe bükülmüş beşparmak gibidir; avuç içi çukur platoya, avuç içinin dipteki çıkıntılı kısmı doğudaki dağ kitlesine, parmaklar da alçala alçala batı yönünden giden ve yanları Ege adalarına kadar süren sıradağlara benzemektedirler.

..... Bu kara kütlesinin tümü, Asyadan Avrupa'nın güneydoğu sınırlarına doğru sıçrayan bir yarımadadır. Yarımadaya tarihte ege-men bir işlev, iki anakara arasında köprü olma işlevi veren de bu durumdur. Bu nedenle ve Avrupa'ya değil, Asya'ya sıkıca bağlı olduğu için, birbaşka yazara, Anadolu, denizden yaklaşıp "gemi

bağlamaya elverişli" yerleriyle, karadan yaklaşıp terah sahanlıklarıyla bir "koca mendirek" gibi gelmiş. Bu karşılaştırmaya bakıp tarihteki göçlerde yarımada'nın hep tek yönlü bir kara köprüsü olarak kullanıldığı anlaşılmasın -sakin. Bugünkü tarih bilginimizin ufuklarına göz attığımızda, kimi Hint-Avrupa kavminin, daha İ.Ö. 2000 yıllarında bile önce Trakya'dan geldiğini pekâlâ kabul edebiliriz. Luvi kavimleridir bunlar; aralarında Hititlerin ataları da vardır... Avrupa'dan gelen Yunanlıların kıyı bölgelerine yerleşmesi, bu "koca mendirek'in çekiciliğinden kaynaklanıyordu. Bundan sonra doğudan batıya hareketler çoğaldı. İran'dan kalkan göç dalgası 3 kez Küçük Asya'dan geçip doğu Avrupa'da kırıldı. Arapların yayılma gücünün sınırı bu ülkede bitti...

Önemli bir not:Anadolu Yarımadasını "Asya'nın Avrupa'ya attığı adımın sol ayağına benzetmek suretiyle yapmış olduğum renkli bir kompozisyonu ve bu konuda yorumsal nitelikteki açıklamayı 1987 tarihli ilk kitabımda yayımlamıştım. Bu kez, yukarıda aynı paralelde yapılmış olan benzetişin yayım tarihi ise 1989'dur. Bu nedenle benim açımdan herhangi bir esinlenme veya alıntı söz konusu değildir. N.E.

TÜRKİYE İÇİN DÜNYA ÖLÇÜLERİNDE YAPILABİLECEK BAZI KIYASLAMA VE DEĞERLENDİRMELER

– YAŞAMIŞ, YETİŞMİŞ KİŞİLER, GELİP GEÇMİŞ ÜNLÜ KOMUTANLAR:

Antik çağdan Bizans'a kadar olan zaman içinde dünyaca ünlü 55 kadar bilim adamından 22'sinin Anadolu'dan yetişmiş olduğu söylenir. Bunlardan bir kısmı şunlar:

– Şair Homer, İzmirli olup yaşamını bu bölgede geçirdi. (M.Ö. VIII yy.)

– Tarihçi Herodot, Halikarnas (Bodrumlu) (M.Ö. IV yy.)

– Şair Cellinos (M.Ö. VII) Hipponaxe (M.Ö. VI), Matematikçi Talles, filozof Heraklit, Zenedot, Mimar İzidor, Aneksimandre, Hipodomas... aynı yüzyıllarda ve Ege bölgesinde yaşadılar.

– Hikaye yazarı (fabulist) Esope Anadolu'da yaşadı. (Samsat'lı?) Filozof-Diojen Sinoplu (M.Ö. V yy.)

– Sokrat öğrenimini Anadoluda tamamladı.

– Bodrum (Halikarnassos)un ve İstanköy (Kos) Adasının kraliçesi Artemisia I, ilk kadın amiral Pers donanmasına karşı Salamis Adası açıklarında, 5 Yunan gemisini ustaca komuta ederek önemli

bir başarı elde ettiğinden. tarihte (ilk kadın amiral) olarak tanınmıştır. (M.Ö. 480).

- Anatomist Galien, Bergamalı (M.Ö. II yy.)
- Coğrafyacı Strabon, Amasyalı (M.Ö. I yy.)
- Sofist yazar Lucien Kahta (Samosat)lı M.S. II yy.)

Kartaca kralı Annibal'ın mezarı Gebze'de. Annibal Bitinya kralının koruyuculuğuna sığınmak için Bursa'ya giderken, tarihte konu edinilen nedenle, burada intihar etmişti. (M.Ö. III. yy.)

– Dünyanın ilk uçan adamı. Hazarfen (binbir şey bilen) Ahmet Çelebi (XVII. yy.) Bu denemeyi Galata kulesinden yaptı.

“Şamdanlı Kadın” ya da “Üsküdar Meleği” diye adlandırılan ve ilk kadın hemşire olarak kabul edilen Florence Nightingale'in Kırım Savaşı sırasında hizmet verdiği yer İstanbul Selimiye Kışla'sında bulunuyor, (XIX yy.)

Türkiye toprakları, tarihi boyunca şu ünlü komutanların gelip geçtiğine tanık olmuştur:

– Dariüs (M.Ö. V), Büyük İskender (M.Ö. IV), Jül Sezar (M.Ö. I), Atilla (M.S. V) Timürleng. Moğol İmparatoru. (M.S. XIV yy.)

Not: Dindar kişiliği olan diğer ünlüler müteakip sayfadadır.

ÖNEMLİ TARİHİ OLAYLAR YERLER VE FARKLILIKLAR:

– Uluslararası ilk barış anlaşması (**Kadeş**) M.Ö. 1265 Hititlerle Mısırlılar arasında.

– İlk uluslararası savaş, **Truva Savaşı** M.Ö. 1200'de, Isparta Kralı Menelaos ile kardeşi Miken Kralı Agememnon ve Yunanistan'daki diğer küçük devletlerden oluşan 100.000 kişilik bir ordu ile Truvalılara katılan, Dardanos, Perkot, Likya, Karya, Misialılar arasında yapıldı. Tarihin milattan sonraki sayfasında, aynı bölgede ge-

ne bir uluslararası savaşın yapıldığını okuyoruz. **Çanakkale Savaşları** bu. Bunları başlatan nedenler, çağların koşullarına göre farklılık göstermekle beraber, müttefiklerin kendiliklerinden çekilip gitmeleriyle son bulur. Ancak garip bir benzerlik var. Birincisi Truva kentinin kurulduğu ve bugünkü adı **Hisarlık Tepe** olan akropol ve civarında, diğeri ise, boğazın Batı yakasında, gene aynı ismi taşıyan ve bugün üzerinde **Şehitler Anıtı**'nın yükseldiği bir başka tepe bulunuyor. O zamanlar Truva Hisarlık Tepesi'nde ise **Ateria Tapınağı** vardı. Ama her ikisi de savaşla ilgili...

– Dünyada ilk olarak madeni sikke (para)nın basıldığı yer **Sart** oldu. M.Ö. VI. yy. Kral Krezüs tarafından.

– İlk uluslararası seyahat çeklerinin kullanıldığı yerlerin Efes Artemis ve Sart Artemis tapınaklarını ziyaret edenler tarafından kullanıldığı gene ilk olarak paranın devalüe edildiği yerin Afrodísias olduğu sanılmaktadır. (M.Ö. III. yy.) Bu olay Roma'nın ekonomik bir kriz geçirdiği devreye rastlar.

– İlk işçi grevi'nin M.Ö. II. yy.da Milet tiyatrosu'nun inşaatı sırasında gözlemlendiği iddia ediliyor... öldürülen grevcilerin isimleri tiyatro kapısına yazılmıştır.

– İlk borsa, Efes Buğday Borsası oldu.

– Papirüse galebe çalan parşömen kağıdı olarak Bergama'da icat edildi. (M.Ö. I. yy.)

– Dünyada bilinen bir Horoskop (astrolojik tahminlerle ilgili bir sistem). Nemrut Dağı'nda görüldü (M.Ö. I. yy.)

– İlk halıcılık enstitüsü radyoaktifiteli kaynak suyunun halı boyamaya ilişkin özelliğinden ötürü olsa gerek, Hierapolis (Denizli)'te kuruldu.

– Kiraz'ın ilk olarak yetiştirildiği yer Giresun (Kressos) oldu. Roma generali Luccullus ilk kiraz fidanını Avrupa'ya buradan götürdü. (M.Ö. I. yy.)

– Veni, Vidi, Vici (Geldim, gördüm, yendim!) olarak yaygınlaşan bu ifadeye sahne olan yer Anadolu'da Jül Sezar, Filistin'i aldıktan sonra, Kilikya üzerinden geçer ve Halys (Kızılırmak) kenarındaki Zela (Zile)'ya gelir. (M.Ö. 1 Ağustos, 47). Burada Pontus Kralı Parnakes'in ordusunu yenilgeye uğratar. Roma'ya dönüşünde, senatoda bu şekilde konuşur. Daha sonra üvey kardeşi Brütüs tarafından hançerlenir. Halen Zile ilçesinde bu olayı belgeleyen yazılı bir taş bulunuyor.

– Kantalup adı verilen bir tür kavun, ilk olarak Van ilimizde yetiştirilmiştir. Daha sonra XVI. yy.larda bu kavun Papa Cantaluppi'nin çiftliğinde üretilmeye başlandığından bu ismi almıştır. Ayrıca ilk lale soğanının da, Hollanda'ya Anadolu'dan götürölüp tanıtıldığı bilinmektedir.

– Meryem Ana adına yapılan ilk kilise Efes'tedir. (M.S. IV. yy.)

– Eski silah! koleksiyonculuğu ilk olarak Türklerde görölmüş ve daha sonra, birinci Haçlı Seferleriyle Avrupa'ya tanıtılmıştır.

– Dünyada ilk olarak Toplu İş Sözleşmesinin 1778 yılında, Kütahya'da fincancı işçileriyle , işverenleri arasında imza edildiği saptanmıştır.

– Noel Baba'nın memleketi Demre'nin tarihte ilk kez "tarifeli deniz taşımacılığının başladığı liman olduğu ileri sürölmektedir.

– Avrupa'da ilk otel fikri, 1750 yıllarında, Selçuklu kervansaraylarındal algılanılarak gelişmeye başlamıştır.

Dünyada ilk kez -yazı ile belgelenen- **Sömürü Düzeni**, Kayseri Kültepe'de Asur Devletinin gönderdiği ticaret kolonilerinin Hitit topraklarına komşu olarak yerleşmesiyle başlamıştır. Bu sömürünün, ham madde alıp, işledikten sonra aynı yere satmak şeklinde oluştuğunu söyleyebiliriz...

– İlk kabartma pul Türkiye'de 1968 yılında gerçekleştirilmiştir.

– Dünyanın en zengin porselen koleksiyonu 10.000 parça, Topkapı Müzesi'ndedir.

– M.Ç. II. yy.da yaşamış olan bir Grek tarih ve coğrafyacısı

olan **Pausanias**'ın ilk olarak tanıtip dile getirdiği, dünyanın yedi harikasından ikisi Anadolu'da bulunuyordu. Bunlardan biri, Karya Kralı Mausole'nin karısı ve kız kardeşi olan Artemisia II tarafından M.Ö. V. yy.da, kardeşi için yaptırdığı görkemli anıt mezar, diğeri ise Efes'te bulunan ünlü Artemis tapınağı idi.

– Harran. Dünyanın en eski sayılabilecek üniversitesi (M.Ö. 2000)

– Dünyanın bilinen en eski ve uzun olan su arkı, Van'da bulunuyor. 50 km. kadar bir yolu izleyerek gelen bu tesis Urartu Krallarından Menua tarafından M.Ö. VII: VI yy. larda yaptırılmıştır. (**Şamran Kanalı**)

– Lidya Kralı Giges tarafından yaptırılan ünlü **Kral Yolu**'nun başlama noktası (M.Ö. VI. yy.)

– Antik çağın en dik tiyatrosu ve Asclepion'u Bergama, en büyük agoralarından biri ise Efes'teydi.

– Bergama ve Afrodisias, Antik çağın ilk ve en büyük heykeltraşlık okullarıydı.

– Firigya Kralı eşek kulaklı Midas'ın tümülüsü Gordiyon'da (M.Ö. XI. yy.) ve

– Lidya Kralı Krezüs'ün mezar tümülüsü Sart, Bintepeler'de. (M.Ö. VI. yy.)

– Dünyanın en yüksekte yapılmış olan tümülüsü. Nemrut Dağı üzerinde. 2150 m. (M.Ö. I. yy.) ve mitolojik tanrılara ait en görkemli yontular.

– Diyarbakır surları. Çin seddinden sonra, en iyi korunmuş olanı (M.S. VI. yy).

– Sümela, 1300 m.deki bir tepe üzerine çok güç koşullar altında inşa edilmiş bir manastır.

– Dünyada var olan Mısır kökenli 7 dikilitaştan biri İstanbul'da. Teodosyüs tarafından M.S. 390'da buraya dikildi.

– M.S. II. yy.da Grek Tarih ve Coğrafyacısı tarafından ortaya atılan "Dünyanın 7 harikasından ikisi Anadolu'da. 8 nci Harika olmaya aday yerler: Nemrut Tümülüsü, Kapadokya, Pamukkale...

– Dünyanın en büyük yeraltı Su Sarnıçları: Binbirdirek ve Yerebatan (M.S. VI yy.) İstanbul'da.

– En büyük yekpare halı (125 m) ve en ağır avize, Dolmabahçe Sarayında 4.5 ton. Sarayın tümünde 4500 m halı yayılı...

– Topkapı Sarayı Müzesi, paha biçilemeyen ve dünyada eşi olmayan tarihi ve maddi değeri çok yüksek objelerle dopdolu. Saray olarak İspanya'daki Elhamra Sarayını andırır.

– Avrupa'nın en uzun tek parçalı bayrak direği Ankara Anıt Kabir'dedir. (33 m. ve 5 ton)

ARKEOLOJİK AÇIDAN:

Anadolu bugün, dünyanın en zengin açık hava müzelerinden biri olmuştur. Örneğin, Paleolitik çağın Neandertal insan kalıntılarından başlayarak, M.Ö. VIII veya VII binlere tarihlenen ve bugün Çatakk, Trışın yaylasında bulunan üzerine resimler çizilmiş kayalar, (bunların birkaç parçası Van Ark. Müzesinde görölmektedir) Neolitik çağın göçebe düzenden yerleşik düzene geçildiğı ilk ve en uygar şehri olan Çatalhöyük, Hacılar (M.Ö. VII, VI binler) Likya uygarlığına ait eşi olmayan ilginç Kaya mezarları ve Urartu uygarlığının en görkemli kalıntıları... Anadolu'nun en eski bir yerleşim alanı olduğunu kanıtlayan belgelerden sadece birkaçıdır.

Özellikle dünya çapında ün yapmış arkeologların yaşamlarını tükettikleri bir ülke olmuştur Anadolu... Bu değerli insanların başında, Carle Human, (Bergama Akropolünde gömölüdür), Kurt Bitter ve Charles Texier'i sayabiliriz. Biz de, bize Afrodisiaöören yerini kazandıran Sayın Kenan Erım'i aynı yere defnetme kadirşinaslığını gösterdik...

Buna paralel olarak, Anadolunun yerli ve yabancı, yeni yetişen arkeologlar için en ilginç ve verimli bir araştırma ve uygulama laboratuarı olduğunu da belirtmek gerekir. Zira bugün sadece batı Ege bölgemizde 100 kadar diyebileceğimiz bir sayıda, el değmemiş,

kazma vurulmamış antik kalıntı bulunuyor...

Bugün sayıları 134 kadar olan çeşitli müzelerimizde 2.125.000 obje ve 300.000 kadarını etnoğrafik eserler, yarım milyonunu arkeolojik buluntular, 15.000 kadarını çeşitli mühürler, 200.000'ini eski kitaplar ve 100.000 kadarını ise tabletler oluşturmaktadır. Geri kalanları ise arşiv belgeleri ve seri makalelerdir. Özetle, Türkiye toprakları çeşidi bol bir Açık Hava Kitaplığı'dır. Her rafında ayrı bir kitap yatar. Mitoloji, Arkeoloji, jeoloji, tarih, san'at, folklor, doğa, ilim, uygarlık, botanik öyküler, şiirler, masallar... Ne isterseniz, neyi okumak isterseniz bulabilirsiniz orada...

MİTOLOJİK VE DİNSEL OLAYLAR, KİŞİLER:

Yunanistan'ın yanı başında, mitolojinin ikinci bir beşiği ve Zeus ülkesi...

– Güney Doğu Anadolu, yukarı Mezopotamya: Peygamberler diyarı. Adem-Havva olayının geçtiği Cennet Bahçesi-Hazreti İbrahim'in, Şuayp Peygamber, Hz. Yusuf'un annesi Sara Hatun'un doğduğu yer ve Hz. Eyyüp'üb mezarı, Nemrut'un Hz. İbrahim'i ateşe atırma söylencesinin geçtiği ve Hz. İsa'nın ziyaret ettiği bir diyar, Urfa...

– Nuh'un gemisi söylencesi. Büyük Ağrı (Ararat Dağı)

– Kibele tapıncının batı dünyasına yayıldığı merkez.

– Paganist dönemde Artemis, Athena ve Apollo kültlerinin doğup yayıldığı kentler: Afrodiasias, Bergama ve Leton... Artemis, Apollon isimleri Anadolu kökenlidir.

– Yedi uyuyanlar efsanesi. Efes, Afşin ve Tarsus'ta.

– İlk olarak Hristiyan adının kullanıldığı ve kabul edildiği yer Antakya'da, Havari Saint Pierre (Aziz Petrus) kilisesi.

– İlk Hristiyan cemaatı. Yedi Kiliseler Anadolu'da oluştu.

- Meryem Ana'nın yaşadığı ve göğe yükseldiği ev Efes'te.
- İncil yazarı St. Jean'nın mezarı Selçuk'ta.
- Havarilerden St. Filip'in mezarı Hierapolis'te, St. Luk'ün ise Efes'te bulunuyor (?)
- Noel Baba adını verdiğimiz Aziz Nikola'nın doğduğu yer Demre.
- Hristiyanlığın ilk dönemlerinde, Katolik piskoposlarının katılımıyla yapılan 23 Ruhani Meclis (ekümenik konsil)'in ilk sekizi Anadolu'nun, çeşitli kentlerinde yapıldı! (M.S. IV: IX yy.lar arası)
- Ortodoks âlemince ünlü üçleme öğretisinin savunucusu olan ilahiyatçı ve mistik Aziz Gregorios, Kapadokyada yaşamıştır.
- Fatsa, Amazonlar ülkesi (M.Ö. 2000 ler..)
- İlk ve en büyük Ortodoks Bazilikası Aya Sofya, İstanbul'da. (M.S. VI yy.)
- İslâm dünyasının mübarek saydığı Kutsal Emanetler, bugün Topkapı sarayında saklanıyor.
- Ve Hazreti Mevlâna'nın dünya çapında benimsenen felsefe ve eserlerini yaydığı Dönen Dervişler beldesi, Konya.

COĞRAFİ KONUM, JEOLÖJİK YAPI VE DOĞA ZENGİNLİKLERİ BAKIMINDAN:

- Anadolu; Dünyanın 4 denizle kıyılanmış olan tek ve en büyük yarımadası olduğu gibi Asya kıtasının Avrupa iskelesidir.
- Anadolu, Asyanın (parmakları Ege Denizi'ne uzanan) bir ayağı gibi görünüyor adeta!..
- Ege ve Ak Deniz sahilleri, batılı uzman çevrelere göre, Fransız ve İtalyan rivierasından birkaç misli güzellikte.. Kızıl çamların denize kadar indiği koylarda yapılan Mavi Yolculuklar. Alice'nin

Harikalar Diyarı'ndakine benzer...

- Karadeniz sahilleri, hırçın bir mavi ile vahşi bir yeşilin birbirlerine sarmaş dolaş olduğu, yaylaları ise tüm yeşil renklerin bulunduğu, özlem duyulan bir ortam...
 - Yarısı doğal plajlardan oluşmuş 8000 km.lik bir kıyı şeridi,
 - Marmara Denizi Anadolu ve Trakya Yarımadaları arasında gerçek bir balık havuzu ve dünyada yegâne bütün kıyıları tek bir ülkeye ait olan deniz,
 - Akdeniz sahilleri, rengini turkuazdan alan ve yılın 8 ayı denizden yararlanılabilen, denizden çıkarak portakal koparılabilen veya arkasındaki dağlara çıkıp kayak sporu yapılabilecek ilginç bir yöre.
 - Dünya fındık tüketiminin %70'ini karşılayan bir ülke...
 - Aynı anda yılın 3 mevsiminin yaşandığı ve 8 iklim bölgesine sahip ülke,
 - Ülkesini bir süre yadırgamak isteyen bir yabancı turist için ideal bir tatil memleketi. Dün, bugün ve hatta yarın'ın bir arada, aynı anda ve uyumlu bir biçimde yaşandığı Sempatik Çelişkiler'le dopdolu bir ülke.
 - Dikdörtgen görünümüyle Doğudan Batıya uzanmış doğal bir Halı gibidir. Anadolu.. Doğanın özenip bezenerek, yüzyıllar öncesi, göz nuru dökerek dokuduğu bu halının üstü Anadolu'da kurulmuş uygarlıkların örf ve adetlerini yansıtan geometrik motifler ve rengarenk çiçekli desenlerle bezenmiştir. Kuzey ve Güneyde, kahverengi ve yeşil renkli bordürlerle Batı'ya doğru serilerek uzanır ve orada Ege'nin dantelli, kıvrımlı kıyılarında saçaklanarak çevrelenir.
- Tarihi boyunca çeşitli dönemlerde başkent olmuş 5 kentimizi, ikiye açılmış bu kitabın Batı sayfasında görür ve okuruz. Konya, Bursa, Edirne, İstanbul ve Ankara... Bunların ilkinde Ege'den yaklaşıırken, bize kollarını açan, yol veren sıradağlar arasında, doğayı

öpe öpe girer ve Mevlana'nın sinesine, onu hoşgörölüğüne kavuşma özlemiyle dolarız çoğu kez...

– Van Gölü, Dünyanın en derin ve yüksekte olan tektonik gölüdür. (1200 m. 3760 km²). 600-m. derin,.

– Tuz Gölü; 1620 km² yüzölçümü ile en büyük tuz göllerinden biri, Eğirdir Gölü ile tatlı su levreği ve kereveti ile tanınır. Ayrıca en güzel mavileri de yansıtır.

– Pamukkale dünyanın, en çok hastalığa şifa veren Kaplıcalarının bulunduğu yer Gene bu yöremiz tarihte ilk kez **Balneoloji Turizm'inin başladığı ve Halıcılık Enstitüsünün** kurulduğu yer olmuştur. Kapadokya'nın kendine özgü jeolojik yapısı ve bugün sadece 2:3'ü turizme açık olan dünyanın en büyük yeraltı yerleşimi ile başka yerde benzeri olmayan, değişik türde doğal varlıklarımız arasındadır.

– İhlara Vadisi, 14 km. uzunluğunda ve 80 m. derinliğinde, Dünyada yerleşim merkezi olmuş en büyük kanyonlardan biridir.

– Manyas Kuş Cenneti. 350 kadar değişik türde 3 milyon kuş burada yaşamak istiyor.

– Bir botanik uzmanı, yeşil rengin 499 tonu'nu saymış Bursa'da!..

– Doğu Beyazıt Gürbulak hudut kapısı civarında dünyada ikinci derecede önem taşıyan bir Meteor Çukuru bulunmaktadır. Taş buraya 1892 yılında düşmüş ve bugün 60 m. derinliğe ve 25X30 m. çap olan bir çukur açmıştır.

Doğa sporları, mağara turizmi adı verilen çeşitli faaliyetler için onarılan ideāl yöreler...

ÇANAKKALE: Adını dünya tarihine yazdıran İlk'ler ve önemli olayların yoğunlaştığı bir kent olmuştur. En önemlileri şunlar:

– İlk güzellik yarışması da (Kaz Dağı) üstünde Alhena, Hera ve Afrodite arasında yapıldı...

– Antik çağın ilk uluslararası savaşı: Avrupa uluslarının Miken Kralı Agamemnon komutasında birleşen ordularının Truva'ya karşı düzenledikleri ve 10 yıl süren Truva savaşı olmuştur.

– Aristo'nun ilk felsefe okulunu açtığı yer M. Ö. 384 Assos.

– İlk dünya haritasının çizildiği yer. Gelibolulu Piri Reis tarafından.

– Dünyanın ilk amfibi çıkartma harekâtı Çanakkale savaşları sırasında yapılmıştır.

– İlk uçak gemisinin kullanıldığı yer. Çanakkale İngilizlerin Ark Royal gemisinin 25 m. uzunluğundaki güvertesinden, uçurulmuştur.

– İki kurşunun havada çarpışarak kaynaştığı yer: 160.000.000'da bir olabilmesi muhtemel iki kurşun bu savaşlar sırasında çarpışmış ve Harp tarihi müzesinde sergilenmektedir.

– İlk uluslararası mezarlık. Gelibolu yarımadasındadır.

– Dünyada ilk kez ve İngilizler tarafından zehirli gazın kullanıldığı bir savaş.

Not: Aşağıdaki metin Prof. Sayın Metin Tuncel'in 23.8.1993'te "Globe dergisinde çıkan" Türkiye'nin farklılığı ve çeşitliliği adlı mahalesinden alınmıştır. Kendileri ayrıca, bu dergide, Strabon'un "Yanık Yöre" anlamına gelen, Kula civarındaki Katak Ekaumene'den de, ilginç bir yöre olarak, söz etmektedir.

[...Son yıllarda çok turist çeken Türkiye, turistik özellikleri daha çok tanınmaya başlayan bir ülke durumuna geldi. Bunun başlıca nedeni, gerek doğal güzellikler, gerek tarih ve arkeoloji değerleri açısından geniş bir potansiyele ve çeşitliliği sahip olmasıdır.

Türkiye 8.000 km'yi aşan bir kıyı şeridinde sahiptir. Bunun yarıdan fazlasını oluşturan Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarında güneşlenme süresi günde ortalama 10-12 saati bulur. Turizm mevsiminde yağışın yok denecek derecede az düşmesi, deniz suyu sıcaklığının

aylarca 20°C'nin üzerinde oluşu kıyı turizminin çekiciliğini artırmaktadır.

Türkiye kuzey yarıküresinde ekvatorla kutup arasında ortalama bir yerde bulunmasından kaynaklanan birçok üstünlüğe sahiptir. Büyük deniz yollarının keşfinin yapıldığı yeniçağ başlangıcına kadar Uzakdoğu'yu Akdeniz kıyılarına ve Avrupa'ya bağlayan yollar esas itibariyle Anadolu'dan geçiyordu. Yol kavşaklarında, köprü başlarında, konaklama yerlerinde ve özellikle bu yolların bittiği Anadolu kıyılarında kentler kuruluyor ve uygarlıklar geliyordu. İşte Türkiye'nin doğa turizminin yanı sıra kültür turizmi açısından da önem taşıması bu merkezi durumunun ve önemli yollar üzerinde bulunmasının bir sonucudur. Sanıyorum böyle bir kesişme noktasında olan başka bir ülke yoktur.

Türkiye'nin dünya coğrafyasında özel bir yeri olmasını sağlayan başka yanları da vardır: Türkiye orta iklim kuşağında bulunmasına rağmen, iklimin de oldukça çeşitlilikler görülen bir ülkedir. Termometrenin -45,6°C'ye kadar düştüğü (20.1.1972'de Ağrı'da) ve 48,5°C'ye (19.7.1973'de Dalaman'da) kadar çıktığı görülebilmekte ve bu iki rakam arasında 94,1°C'lik bir farka başka ülkelerde rastlamak pek mümkün olmamaktadır. Bu iklim farklılığı ülkenin bir tarafında kayak yapılırken başka bir yöresinde deniz sporu yapılmasını da sağlar. İklimdeki çeşitlilik doğal bitki örtüsüne de yansır. Ülkede Akdeniz makisinde başlayıp kızıl çam, kara çam sıralamasını izleyerek sedir ormanlarına kadar çıkan Toroslar'a karşılık, ladin, göknar ve sarı çamların yaygınlaştığı Kuzey Anadolu Dağları farklı bitki topluluğuna sahiptir. İç bölgelerde hemen yaz başında sararan step görünüşüne karşılık, yazları yağışlı Kars-Ardahan Platosunun yeşilliğini yaz sonuna kadar koruyabilen tabii çayırlar sahası karşımıza çıkar. Doğal bitki coğrafyasında asıl vurgulanması gereken husus, dünyanın başka yerinde bulunmadığı halde sadece Fethiye-Köyceğiz yöresinde yer alan ve kalıntı bir bitki olan sığla günlük ağaçlarının mevcudiyetidir.

Türkiye sular coğrafyası bakımından da, başka ülkelere benzemeyen örneklerle sahiptir. Örneğin Atlas Okyanusu ile Hint Okyanusu arasındaki su bölümü çizgisinin geçtiği nadir ülkelerden biri de Türkiye'dir. Ayrıca Türkiye oluşum bakımından çok çeşitli göllere sahiptir. Dünyada bir eşine rastlanmayan ve varlığına ilk kez 1990 yılında Prof. Dr. Erdoğan Akkan ve bu satırların yazarı tarafından değinilen "traverten seti gölü" de (Otlukbeli Gölü) sadece Türkiye'de bulunur.

Kalkerli arazilerin çok yaygın olduğu Türkiye'de kireçli suların biriktirme şekillerine en güzel örnek Pamukkale'dir. Bu suların eritme şekillerinin görüldüğü mağaralara da ülkenin hemen her yerinde rastlanır. Anamur yöresindeki Çukurpınar Düdeni dünyanın en derin mağaralarından biridir.]

İSTANBUL

Çanakkale gibi, iki parçalı şehrimiz. Bunlar Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir sınır kenti durumundalar. Birbirinden diğerine geçmek biz Türkler için hiçte heyecan verici bir olay değil; ama bir yabancıнын düşlerinde farklı bir anlamı bulunuyor. Şükürler olsun ki, yakın zamanda bunun farkına varabildik ve köprülerimizin iki yakasında “Hoş geldiniz” ibaresini görmelerini sağladık!...

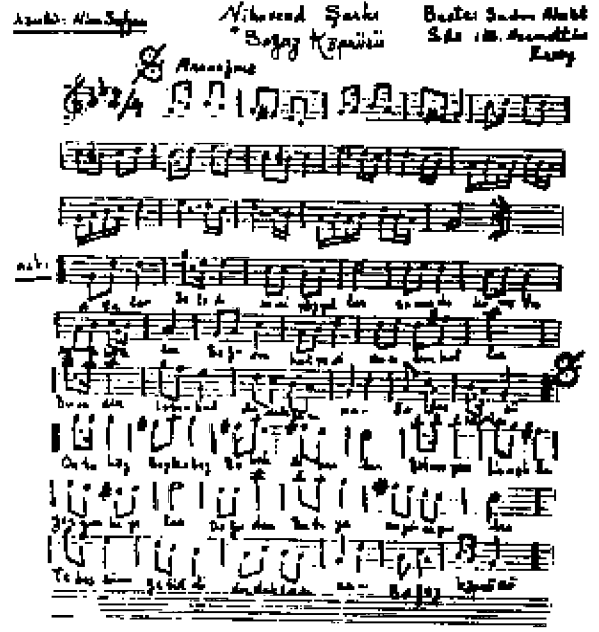
İstanbul'un topoğrafik yapısındaki farklılık kaygusuz iki denizle beraber bunları birleştiren bir boğazın iki yakasında kurulu olmasından kaynaklanıyor ve onu bir cazibe merkezi haline getiriyor. İstanbul Boğazı, yaratıcının, sanki özenip bezenerek, biçimlendirmiş dedirtiyor insana... İki sahil burada adeta birbirlerini, hasretle yaklaşıp öpmek istiyen dudaklar gibi, gösteriyorlar kendilerini!

Bir yakasından diğerine binbir zorluklarla geçildi. Bunu ilk deneyenler Firigyalılar, Daryüsler, Galyalılar oldu. Zamanla Osmanlı sârayları onun her iki sahiline taşınıyor, onun renginden, serinliğinden, güzelliğinden sefalanmak, tat alabilmek için...

Özel Not: 1973 yılında yapımıyla çeşitli alanlarda bir çığır açmış olan İstanbul Boğazı Köprüsü için düzenlenen bir şiir yarışmasına, aşağıdaki iki dörtlülle, katılmıştım.. Daha sonra, bu şiir üstad Sadun Aksüt tarafından, nihavent makamında, bestelenme nezaketi gösterildi. Dilerseniz tekrar birlikte okuyalım:

Boğaz köprüsü

Atalar özledi onu yüzyıllar,
Sonunda kavuştu yaşlı kıtalar,
Boğazın kolyesi sarılan kollar,
Bir buse kondurdu dudaklarına.
Boğaz köprüsü,
boğaz köprüsü.
Üsküdar, Beylerbey, Bebek, Hisarlar,
Sonsuz bir aşka hasret kıyıları,
Doğudan Batıya açılan yollar,
Tebessüm getirdi yanaklarına...
Boğaz köprüsü,
Boğaz köprüsü.

İstanbul Boğazı, Karadeniz'in fazla sularını Ege'ye indirerek taşıyor. Sanki mavi bir bulvar; üzerindeki deniz trafiği de bunun için, yokuş aşağı, daha rahat ve çabuk oluyor..

Boğaz İstanbul'u ikiye ayırıyor. Ama bir de Haliç var. O ise kendi hesabına, bu ayırma işine katılıyor, ufak çapta. Sonuçta İstanbul kendi içinde iki kez bölünüyor. **Asya**, **Avrupa** ve Bizans (**Eski şehir**) ve Galata tarafı (**Yeni şehir**). Batılar Haliç'e (**Altın Boynuz**) diyorlar. Çünkü boynuzla benzetiyorlardı onu. Bizimde boynuzla, ama bir gergedan boynuzuna benzettiğimiz bir yer var: Tarihi yarımada'nın Sarayburnu. Sirkeci-Eminönü uzantısı, biraz benziyor değil mi?

Her iki yakadaki ilk yerleşimler, önce Asya tarafında oluyor. Fikir Tepe ve civarı, Neolitik çağa tarihleniyor. Avrupa yakasında ise insanların ilk toplu yaşamak istedikleri yerlerden biri Alibey Köyü civarı (Semistra) M.Ö.2000'lere iniyor. Daha sonra, Sarayburnu M.Ö.700'ler de, bugünkü kentin nüvesini oluşturuyorlar. Üsküdar'ın Beşiktaş'a baktığı gibi, Sarayburnu ve Kadıköy, onlar da biri kör olduğu, diğeri ise, yani Bizans (**edindiği ile yetindiği için**) yüzyıllar boyu hep ayrı kalmış ve bakışmışlar...

Not: Bu kitabın yazımında tarihi bilgilere yer vermemek niyetiyle yola çıkmış bulunuyorsam da, bağlantılar kurmak bazı, tekrarları kaçınılmaz kılmuştur. Bildiklerinizi tekrar etmek zorunda kaldığım için özür dilerim.

Roma İmparatoru Büyük Konstantin M.S. 313 te Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etti. (Milano Emirnamesi ile). Romaya yönelik barbar istilasından bezgin olduğundan, İmparatorluğun merkezini Eski Bizans'a transfer etti. (1 Mayıs 330) Bu maksatla yapılan törenlerin süresi, uğurlu bir sayı olduğuna inanıldığından, özellikle 40 gün sürdü. O tarihlerde Bizans'ın nüfusu 200.000 kişi kadardı. Konstantin şehre kendi adını verdi. Dünyanın dört bir yanından getirdiği yapımcılarla kentin, özellikle Roma'ya benzetilmesini istedi. Aslında İstanbul'un Roma gibi 7 topoğrafik yükseltiye sahip olması onun bu niyetini gerçekleştiriyordu.

Roma İmparatorluğu M.S.395'te ikiye ayrıldı. Babalarının vasiyeti üzerine, Doğu Roma'ya Arkadius, Batı'ya ise Honorius imparator oldu. 476 da Batı Roma çökünce Doğu Roma tek başına kaldı ve bu kez kesinlikle adı, ilk kurulduğundaki gibi, Bizans İmparatorluğu, oldu. Sonuç olarak, İstanbul 2500 yıllık tarihi boyunca 4 kez farklı imparatorluğa başkent olmuş, Osmanlılar döneminde ise Asitane, İstanbul sözcüğü Grekçe **İstinpolis** yani "Şehre gider" den tüüyor. O vakitler surların dışında kente giden yolların yönünü işaret eden tabelalarda böyle yazılıymış...

Tarih boyunca "**el bebek, gül bebek**" bir belde olmuş İstanbul. Ancak doğa da yardım etmiş en azından yüz makyajını üslenmiş onun!

İstanbul, Elizabet Taylor gibi, (90'lı yıllar itibariyle söylüyorum!..) yaşını göstermiyen, ya da yaşını göstermek istemiyen güzel bir kadın! Avrupa yakasında 7 adet tepecik var. Herbirinin üstüne birer cami yapılmış, görünsün, daha da görkemli olsun diye. Tıpkı Akropollerin doruğundaki, kentlerin koruyucu tanrıçası olan Athena Tapınakları gibi.. Sultanahmet, Beyazıt, Fatih, Sultan Selim, Mihri-

mah Sultan... Camileri uzaktan bakınca kentin silüetine egemen oluyorlar. Karşı kıyıda ise iki tepe var, Büyük ve Küçük Çamlıca tepeleri bunlar. O güzel kadının göğüsleri gibi!.. Ya da -biraz daha edeplice- şehrin akciğerleri, diyelim...

İlginç bir rastlantı: İstanbul'u Büyük Konstantin kurdu. Fatih'e teslim edenin adı da imparator Konstantin XIII. Romayı kuran Romulus. Batı Roma İmparatorunun da adı Romulus. İstanbul'u Sultan II. Mehmet aldı. Kurtuluş savaşından sonra İstanbul gelip devletlerin işgalinden kurtulup yeniden alındığında tahttaki padişahın adı VI. Mehmet'di !..

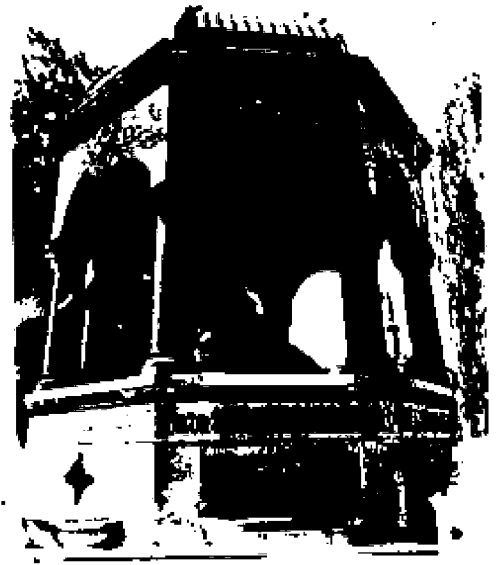
En azından 2500 yıllık bir geçmişin fiziksel kılıntılarını (Roma ve Bizansın) ve özellikle gene yüzyıllar boyu süre gelen Osmanlı, sonra Türk kimlikli tarih ve kültür ocağından hâlâ sıcaklığını koruyan küllerini gurur ve güvenle sinesinde barındıran İstanbulumuzun geçmişle geleceğin olduğu kadar, doğuyla batının da buluşup sınırsız kaynaştığı ilginç bir **açık hava müzesi** olmuştur.

Şimdi buyurun, böylesine engin ve eşsiz bir müzenin dopdolu vitrinlerinden bir kaçını zevkle seyredelim:

Kubbe şeklinde deponun üstündeki tunç plâkada Alman İmparatorunun, bunun bir şükran anısı olduğunu ifade eden yazısı *yedi satırlıdır*.

Çeşme 1901'de monte edildi. Daha önce aynı yerde Secer-i Vak vak denilen ve idamlar için yararlanılan bir ağaç bulunmaktaydı.

Çeşmenin suyu *yedi musluktan* akmaktadır.

HİPODROM

Klasik bir şehir turuna genellikle Hipodrom ziyareti ile başlanıyor. Burası antik Bizans'ta Roma'nın en görkemli yıllarında inşa edilmiş bir seyir yeri. III ncü yüzyılın başında İmparator Septimus Severus tarafından Roma'daki Maksim Sirkin'den esinlenerek inşa edilmiş stadium'lara benzer bir alan. Başlangıçtaki amacı doğrultusunda, at, araba yarışları ve diğer karşılaşmaların yapılmasına tahsis edilmiş. İstanbul halkı burasını, bugün bile hâlâ "At Meydanı" olarak tanımlar; nedeni Osmanlılar döneminde bu meydana cirat yarışmalarının da yapılması. Hipodrom ise bugün at yarışlarının yapıldığı alana deniyor.

Hipodromun, tarihi gelişimi içinde, sosyal ve politik olayların geçtiği bir yer olması dolayısıyla ayrı bir rolü de var. Nike isyanı 532, Vakayi Hayriye (1826) Vakayi Vakvakiye (1650), Halide Edip Adıvar mitingi 1919. Nitekim bir tarihte yerli şehir halkı, yöneticilerinin politik eğilimlerine göre Yeşiller, Maviler, Beyazlar ve Kırmızılar adı altında, 4 partizan grup oluşturmuş, sonra da bu 4 grup kendi aralarında anlaşıp birleşerek ikiye inmiş. Renklerin anlamı, dünyayı yaratan 4 faktörle, 4 büyük mühendisle ilgili. Önce Hava (beyaz). Sonra Ateş (kırmızı), Su (mavi) ve Toprak (yeşil)... Beyazlar ve Maviler, toprak, arazi sahipleri ve aristokratlardan oluşan halk kesimi olup, iktidara daha yakındılar. Yeşiller ve kırmızılar ise, daha halka yakın olan esnaf, sanatkâr ve ticaret erbabıydı.

Hipodromun orta eksenine SPİNA adı veriliyor. Spina aslında insanın belkemiğine verilen ad. Fransızcası (Epine dorsal) veya (colonne vertebrale). Alanı alçak bir duvarla ikiye bölen spina, üzerinde bu eksen üzerine dikilmiş, çeşitli tarih ve ülkelerden hediye olarak gönderilmiş anıtlar vardı. Bu anıtlar tıpkı belkemiğini oluşturan fıkralar/omurlar (vertebre) gibi, bir canlıyı eklemler yaparak dik tutmaya, ayakta (canlı) tutmaya yarayan organları anımsatıyorlar, kanaatimca... Bu anıtların halen var olanları şunlar:

ALMAN ÇEŞMESİ

Alman İmparatoru II nci Kayser Wilhelm'in II nci Abdülhamit'e bir armağanı. 1901'de Almanya'da yapılıyor ve 1989-99 da Hipodroma getirilerek, monte ediliyor.. Mimarı Spitta... Bu çeşme sekizgen biçimde. Her köşesinde parlak yeşil mermer sütunlar çeşmenin üstünü örten sekizli tonozu tutuyorlar. Çeşme yapısal olarak içten kubbe görünümünde. Yani Osmanlı mimarisinden farklı bir tarzı var. İçi altın yaldız, dışı renkli çini. Kubbenin içinde II. Wilhelm'in 4 arması II. Abdülhamit'in de 4 tuğrası yan yana, baş başa işlenmiş, Osmanlı-Alman dostluğunun kalıcı olmasını temenni edercesine...

Üzerindeki kitabede, İmparatorun İstanbul'a yaptığı resmi bir ziyaretinin anısını ebedileştirmek amacıyla yapıldığı yazılı ise de, bu hediye vaktiyle padişahın hibe ettiği Bergama akropolündeki Zeus altarının karşılığı olduğu da ileri sürülmekte?..

Öte yandan Almanların Osmanlı İmparatorluğuna hediye olarak, herhangi değil de bir çeşme vermeyi seçmelerinde şu olasılıklar akla takılıyor: İslâm âleminde özellikle su çok kutsal bir madde, onları namaza hazırlıyor. Susamış bir kimseye **sebil ederek** susuzluğunu gidermenin en başta sevap olması... Su geirmeye ve bunun için gayret gösterenlere saygı duyulması ve yaptırdığı çeşmelere de, onun adının verilmesi geleneğinden etkilenerek Almanların da adlarını, Hipodrom gibi çok popüler bir yerde, ebedileştirmek istemeleri. Son olarakta, müteakip çeşmeyle ilgili sembolik ve yorum-

sal tanımlamalarda da değinildiği gibi, Germenlerin çeşmeyle ilgili dinsel yaklaşımlarının gerçekleştirilmesi..

Bu çeşmenin içinde 40 ton kadar Hamidiye suyu bulunuyordu. Hamidiye suyu bugün bile, İstanbul'un makbul bir içme suyudur. Çeşmenin, kubbe şeklindeki bir örtü öğesi altında bulundurulmasının, İslâm'ın kubbe'ye olan sempatisinden ileri gelebilir. (Bkz. Kubbe)

ÇEŞME

Çeşme, yeryüzü cenneti merkezindeki Hayat Ağacı'nın dibinden fışkıran Hayat Suyu'nun kaynağı olarak kurgulanıyor. Bu su kaynaktan evrenin 4 yönüne, 4 nehir halinde, akmaktadır. Öte yandan çeşme, ondan akan suyun sürekli değişmesi nedeniyle, sonsuzluk değil, sürekli gençleşmeyi simgelemektedir. Çeşme, ya da kaynak kültü (tapınımı) hali hazırda tüm Keltik (Celtique) ülkelerde geçerlilik ve canlılığını koruyup süregelmektedir.

Not: Keltlerle ilgili bir hatırlatma: Kelt (Celt) Bugünkü Galya, Breton ve İrlandalıların aslını oluşturan Hint-Avrupa kökenli kavimler olup Batı Avrupa uluslarını birinden olan kimsedir. Bunlara Gal'li de deniyor.

Tarih öncesi dönemlerdeki büyük göçlerde, Alp dağlarının kuzeyinde, Almanyayı da içine alan Avrupa topraklarının ilk halkları. Olan Keltler, hiçbir zaman etnik bir grup ya da yönetim oluşturmamışlar ama Avrupa uygarlığının gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

M.Ö. 1000 yıllarından itibaren kendini gösteren ve Romalıların Galli, Yunanlıların ise Keltoi adını verdikleri bu toplum, arkeologlara göre, tunç çağında, bugünkü Germen ırkını ortaya çıkarmıştır:

Keltler M.Ö. IV yüzyılda Balkanlardan Anadolu'ya da girerek Galatya'ya kendi isimlerini vermiş bulunuyorlar.

Terminolojilere göre dünyamızda hayat, ölümsüzlük, gençlik ve öğrenim çeşmeleri bulunmaktadır. Gençlik çeşmesinden içenler geçici olan koşulları atlayıp, sürekli kendini yenileyen bir gençliği

elde edeceklerdir. Bu suyun adı **hidromel**, yani hayat iksiridir. Ger-
menlerde bir çeşme var adı “**Mimir Çeşmesi**” bu çeşmenin suyu
bilgi içeriyor. Suyu bu bakımdan o derece değerli ki, tanrı **Odin** bile
ondan içmeye kabul edilebilmek için gözünün birini feda etmeyi ka-
bul etmiş. Sonunda bu ödemenin mükafatını bulmuş, ondan içerek
kehânet, bilgi ve şair niteliklerine sahip olmuş...

Orfik gelenekleri göre cennetin kapılarında iki çeşme bulun-
yor. Bunlardan sonsuz yaşamı veren (**Bellek Çeşmesi**)nin suyun-
dan içmek için tanrı soyundan, ruhlaşmış bir bedene sahip olmak
gerekliyor ve şöyle deniyor: Hades’in konutuna indiğin zaman kapı-
nın solunda, beyaz bir selvinin yanında bir çeşme göreceksin; bu
(**Unutma Çeşmesi**)dir. Onun suyundan sakın içme! Biraz daha ile-
ri yürü; orada bu kez, (**Bellek Gölü**)nden gelen berrak ve serin bir
su bulacaksın. Çeşmeyi bekliyen gardiyana sokulup ona şöyle diye-
ceksin: “Ben bir dünya ve gök çocuğuyum, ama ırkım, soyum
gök’tür. İşte o zaman onlar sana bu sudan verecekler ve sen diğer
kahramanların arasında, sonsuza dek, yaşıyacaksın.

Not: Orfik (orphique) bir din hareketidir. Bu din şarkısıyla müziği ile vahşi
hayvanları bile büyüleyen, aynı zamanda ozan, kahin ve büyüğü olan Orpheus’a
(Orfe) ye bağlanır. Orfe bu dinin kurucusu olmuştur. Odin, bir İskandinav mitolo-
jik tanrısıdır. Zerafet, akıl, bilgelik, şiir, kahramanlık, yiğitlik dağıtıcısıdır..

Adı geçen çeşmenin Hipodroma ve diğer kutsal anlam ve de-
ğerler taşıyan anıtlarla aynı hizada bulundurulmak istenmesinin ya-
nı başında, zaman zaman çok insanın toplandığı bu alanda belire-
cek su gereksiniminin oynadığı rolü de hesaba katmak gerekir.

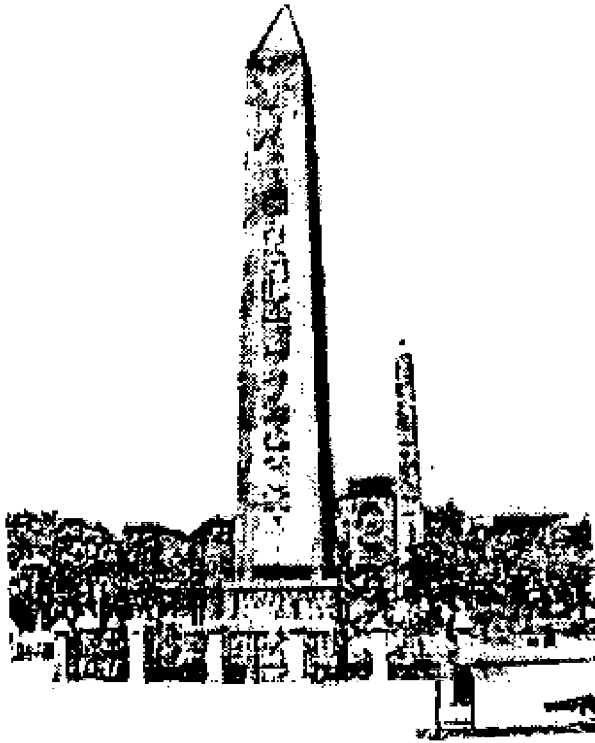
Su çeşmenin deposundan Apollon’un kutsal sayısı olan 7 mus-
lukla dışarıya verilmektedir. Burada 7 sayısının sembolik değerleri
akla geliyor. Nedeni şu: Bugün dahi Galya’da, yani Fransa’nın eski
adı olan ve Batı Avrupanın Romalılara ait olan bölgesine verilen ad
olan Galya’da, işletilmekte olan bir çok sıcak su kaplıcaları, termal-
ler, bulunuyor. Şifalı olan suyunun ateşli hastalıklara ve deri hasta-
lıklarına iyi geldiği kanıtlanan bu kaynaklara Roma döneminden bu

yana, özellikle sağlık tanrısı ve termal kaynakların da tanrısı olan Apollon'a atfediyorlardı. Nitekim bugün bu kaynaklardan birinin adı Apollon Borvo'dur.

Spina üzerinde, Dikili taş olarak tanınan Theodosius Obeliskine doğru yürüyoruz, ancak, bu arada olması gereken ve vaktiyle ünlü mimar Lysippos'un eseri olan 4 atlı bir araba heykeli göremiyoruz. Hipodrom'da yapılan araba yarışlarının bir simgesi olarak hipodromu süslemekte olan bu anıt 1204'teki Lâtin istilası sırasında yerinden sökülmiştir; bugün Saint Markos Kilisesi'nin önünde bulunuyor.

DİKİLİTAŞ

M.S. 390'da İmparator Theodosius (I. Teodos) tarafından Mısır'dan, deniz yolu ile getirilerek, bugünkü yerine, binbir zorluklarla dikiliyor. Böylece bu son derece imkânsız bir işi başararak Roma İmparatorluğunun bu konudaki gücünü de tanıtmış oluyorlar. Bizans

Dikilitaş

yapısı olan mermer kaidenin dört yüzündeki alçak kabartmalar taşın nasıl dikildiğini görüntülüyor. Diğer yüzde mağlup ve esir olan Part'ların İmparatora tazimlerini betimliyor. Güneye bakan cephesine arabaların yarışa hazırlanmasını gösterir kabartmaların üstünde özellikle Theodosyus'un iki oğlu olan kral naiplerinin Arcadius (395-405) ve Honorius (395-423)'ün yer alması ilginçtir. Zira Roma İmparatorluğu 395 yılında ikiye ayrılarak doğu ve batı parçaları bu iki oğluna verilmişti...

İmparatorun, ailesi ve muhafızları arasında yarışmaları kazananları ödüllendirdiğini gösteren alçak kabartma ise, kaidenin gün ışığını alan doğu tarafına, yapılmıştır.

Dikilitaşlar, Mısır kökenli. Kleopatra'nın İğneleri gibi sembolik bir isimle de anılan bu taşlar 20:30 metre yükseklikte fevkalade bir ustalıkla yontulup üzerlerine mesajlar yazılarak, oluşturuluyor ve tapınakların kapısına götüren yolun yanlarına dikiliyordu. Amacı bu yolu kutsallaştırıp tapınmaya gidenleri psikolojik olarak hazırlamaktı. Bunların üzerinde Fraun Tutmes III'ün savaşları ile övgüler yazılmıştı. "Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeyene" adlı ilk kitabımdan yaptığım alıntıları içeren ileriki sayfalarda da tekrarlandığı gibi, antik çağın inanışları içinde egemen olan bir gelenek, göğe yönelik olan her şeyin, **insan, ağaç ve taşların** ayrı bir kutsallığı olmasıydı. Aslında kutsal bir madde olan taşın göğe yönelik dikilmesi, ayrıca üzerine yazı ve resimlerin kazılması, bu dikili taşları, birbirlerini tamamlarcasına, bir kat daha kutsallaştırmaktaydı. Taş denilen bu madde insanlık tarihinde bir devre, başlangıca, adını vermiş, kaba taş, yontma taş, cilalı taş gibi belirli aşamalar geçirerek, gelişmiş bulunuyor. Sağlamlık sertlik, dayanıklılık gibi niteliklere sahip olan taş, insanoğlunun ilk aleti, silahı barınağı, tapınağı, heykeli, lahiti, hatta ateşi (çakmaktaşı) olmuştur. Bazı taşlar ise, içlerindeki saklı enerjinin açığa çıkması ile, tedavi edici özelliklere de sahip bulunmuştur. Kalıcı olması, gelecek nesillere aktarılması istenen her türlü mesaj, taş üzerine yazılmış, ya da resimlendirilmiştir. Musa Peygamberin 10 emrinin taş tabletler üzerine yazıldığını ve Hititlerin Yazılı Kaya açık hava tapınağındaki orta panoyu anımsayalım..

Dikilitaşlar, bu özellik ve nitelikleri nedeniyle, statik yaşamın bitkisel canlılığını simgelemekteydiler. Ağaçlar ise, aynı açı altında incelendiğinde, dinamik yaşamı simgelemektedirler. Günümüzde bile hâlâ yapılan bir şey var: İki sevgili bir ağaç gövdesine isimleri ya da aşklarının ebedi olması için, içiçe iki kalp veya bir kalbe saplanmış Eros'un aşk okunu çizmiyorlar mı?

Mermerin toprak ananın bağrından çıkan bir taş cinsi olması, ayrıca ona karşı varolan ilgi ve sempatiyi de etkiliyordu... Dikilitaşların ocaktan çıkarılıp yerlerine dikilmesi olayı bize, eski Mısırlıların mekanik alandaki dehalarını ve ellerindeki sınırsız insan gücünün boyutlarını ortaya çıkarmaktadır. (Bkz. Dikilitaş ve Taş) Mısır Dikilitaşlarının üzerleri hiyeroglif yazılı. Bu yazı bugün okunabiliyor. Üzerlerindeki bazı resimler ve amblemlerinin içerdiği mesajlar da çözülmüş durumda. Örneğin, göz, Mısır'da kutsallığı olan bir organ. Bu yönden göze en kuvvetli olan iki kuşa saygı duyuluyor. Bunlar **şahin** ve **kartal**. Ayrıca yılan, Nil nehri, güneş ve **scarabe** adı verilene bir böcekte fravunların armaları (kartuşları) üzerinde yer alıyor.

Fransızca Semboller Sözlüğü adlı kitapta şahin ve scarabe böceği hakkındaki açıklama şöyle: Şahin, diğer sivri pençeleri olan kuşlar gibi, bir yırtıcılık sembolü olmuştur. Dişi olan erkeğine oranla, daha mahir ve güçlüdür. Bu açıdan şahin, (kadının egemen olduğu) bir aileyi de simgelemekteydi.

Parmaklarının ucunda bir şahin tutarak görülmek ve gösterilmek, o çağlarda bir tür asalet göstergesi olmuştur. Eski Mısır'da şahin, Horus'un yani güneş'in bir amblemiydi. Kartal gibi o da, gözlerini kapatmadan güneşe bakabildiğinden, güneşi simgeliyordu. Yunan ve Romalılar da şahini bir güneş imajı olarak kabul etmişlerdir.

SCARABE: Türkçede donguzlan ya da pislik böceği olarak ta adlanan bu böcek, Mısır'da yeniden doğmanın sembollerinden biri, tam olmamakla beraber, yaratıcının da bir amblemiydi. Kınkanatlılar ailesine mensup olan scarabe, öteki memeli hayvanların gübrelerinde yaşamakta ve bu pisliklerle beslenmektedir. Yumurtalarını orada kazdığı çukurcuklara yerleştirir. M.Ö. 6000 yıllarında, Mısır'da bu böceğe benziyen bir taş bulunuyordu ve çok kutsal sayılıyordu. Mısırlılar mumyaladıkları insanların kalbini çıkarıp onun yerine bu böceğin şeklindeki nesneleri koyarak, onun yeniden doğmasına yardımcı olmak istiyorlardı.

Hermafrodit kabul edilerek kendilerine kutsallık payesi verilen

tüm yaratıklar gibi, scarabe böceği de hermafrodit olmanın özelliklerini taşımaktaydı. Bu böceğin kutsal sayılmasına neden olan bir başka şey de, onun pislikleri temizlerken, art ayaklarını, tıpkı yaratıcının ay ve dünyayı döndürmesi gibi kullanmasıydı!...

Teodos dikili taşının kaidesi üzerinde kuzey ve güney yönlerinde Lâtince ve eski Grekçe yazılmış aynı anlamda bir metin bulunmaktadır. Bu yazıtta taş kendi kendine konuşmakta ve oraya nasıl getirilip kimin emir ve isteğiyle bu işin yapıldığını ve dikilmeye karşı gelişi... dile getirilir. Bilindiği gibi Romalı, heykel vesair taş yapıtlarında Yunana oranla daha realist (gerçekçi). Ayrıntılara daha fazla özen gösteriyor. "Taşın ruhla ilişkisi olduğuna o da inanmaktadır. Bunun için onu konuşturmak bile istiyor.

Taşın kendi kendine konuşturulduğuna başka bir örnek olarak Sart Artenis tapınağını hatırlatmak istiyorum: Bu tapınakta da arka kısa kenardaki bir sütunun üstündeki yazı ile taş, **"sel felaketinden sonra yeniden dikilen sütun benim"** tarzında bir ifadede bulunmaktadır.

Dikilitaşın önünde dikili kaldığımız sürece, bazı turistler, gerçekten o ana kadar farketmediğimiz sorular yöneltirler: Örneğin bir gün, bir yabancı turist, Dikilitaşın tam tepesindeki beyaz ve siyah lekelerinin ne ve neden olduklarını sormuştu. Ben de soruya karşı soru ile cevapladım: Siz söyleyin nedir? Beyazı buldular, martılar.. ya siyah leke? Kimse cevaplamadı.. Bu leke dedim; geçenlerde İstanbul'a bir uçan daire gelmişti; şehri dolaştı dolaştı, en sonunda Hipodroma da uğradı tam üzerinden geçerken egzoz gazı ile tam orayı kirletmişti de..! (Yıldırım Lekesi)

YILANLI SÜTUN

İlkin Büyük İskender tarafından Delfe'deki Apollon tapınağı önüne diktirilmiş, daha sonra İstanbul'a getirilip bir süre Aya Sofya'nın önünde bulundurulduktan sonra, Hipodrom'un spinası

yerleştirilmiş bulunuyor. Bu sütunun yapımında, kullanılan malzeme ve verilen biçim tamamen psikolojik bir amaca yönelik. Yunanlıların Persler üzerindeki elde ettikleri bir zaferin anısını ölümsüzleştirip gelecek kuşaklara da aktarabilmek... Bunun için savaşta kullanılan silahlardan ve diğer objelerden (savaş ganimetlerinden) metal olanlarının eritilmesiyle imâl edilmiş bir zafer anıtı. Anıt, birbirine 29 kez sarılarak yükselen 3 yilandan oluşuyor. Yılanların en can alıcı ve hassas olan yeri başlarıdır. Bu üç yılan, 15 metre yüksekte başlarının üstünde Apollon'un 3 ayaklı meşhur kazanını tutuyorlardı. Yani ona bir şeref payesi veriyorlardı.

Sembolizm edebiyatında **kazan**, kullanım amacı sadece içinde bir şeyi kaynatmak, pişirmek, yani o maddeyi işe yarar, yenilebilir hale getirmeye yarayan metal bir kap olmakla “**tılsımlı bir mutfak**” olarak kabul ediliyor. Diğer bir açıdan kazan içinde yaşamın olduğu bir **rahim** gibidir. Bir Hidromel (yaşam iksirinin) kabıdır. Çapı 3 metre olan Apollon kazanın 3 ayaklı olması **dengeli kalmanın** bir göstergesidir. (Bkz. 3 ve 4 sayıları).

Bu anıtın yapımında ön görülen formlar ve sayılar asla bir rastlantı olmadığına inanıyoruz. Bu konuda çeşitli varsayımlar bulunuyor, bunlardan bazıları şunlar:

Öncelikle bu 3 ve 29 sayıları ile birbirlerine sarılmış olarak gösterilen yılanlar neyi ifade ediyor? Kişisel görüşüme göre yılan ve köstebek antik çağda birer kült, (tapınç) objesi olmuşlardır. Bergama Asclepeion'unda da değineceğimiz gibi, bu iki hayvana tapınım, etkili bir yaygın bir şekilde devam ediyor. Yılanın anatomik ve biyolojik özellikleri dikkate alındığında, onda hem erkek, hem de dişilik organlarının bulunduğu görülmüş ve kutsallık mertebesi olan (**hermafrodit**) düzeyine ulaştırılmıştır. İkincil olarak yılan, eskiyen derisini yenilemek suretiyle, genç kalabilmek için, sürekli hamleler yapmak eğiliminde olan bir sürüngen. Yaşlılığın belirtilerinden biri de derinin buruşmasıdır. Nitekim Yunanca (Geros) hem deri, hem de ihtiyarlık anlamına gelmektedir. Yılanın yılda birkaç kez deri (gömlek) değiştirmesi onun sürekli bir şekilde kendini yeniliyerek ölüm-

süz yaşama isteğini ortaya koymaktadır. İşte bu yönden, Yunanlı çok zorlukla elde ettiği bu zaferin kendileri için bir rejenerasyon (kendi kendini yenileme) olacağını ilân etmek istemiştir. Öte yandan filozof Aristo, kendi döneminde yılanın kaburga (toraks) kemiklerinin ve kafatasını oluşturan birbirine kenetli kemiklerin 29 olan sayısının ayın faz günleri ve kadının yeniden adet görme gün sayısı olan 29'la oluşan yeni yeni bir yaşam döneminin başlangıcı ile ilgili olduğunu ileri sürmüştür. Bu konuda son olarak yapılacak yorumlar, 29 sayısının asal bir sayı olması nedeniyle ancak kendi kendini bölebileceği yani kimsenin onu bölemeyeceği (?) ya da bu savaşa katılan kommünlerin sayısının 29 olması gibi varsayımlardan kaynaklanıyor...

ÖRMELİ SÜTUN

Rodostaki Apollon heykeli ile boy ölçüşmek amacıyla VII, Konstantin tarafından X ncu yüzyılda aynı yere dikildi. Üstünü kaplayan bronz plâkalar Haçlılar tarafından, para yapmak için, sökül-müştür; görülen delikler bu girişimin kanıtı... Kaidesinde, onu gene su ögesiyle bütünleştiren, çeşme bulunmaktaydı.

Altında bir su yoluna taşlandığından, vaktiyle çeşme olarakta kullanıldığı sanılmaktadır.(?)

SULTAN AHMET CAMİİ

Küçük bir minare ormanı adeta... Diğer kamu yararına inşa edilmiş olan yapılar, han, hamam, çeşme, medrese...lerdeki gibi, özellikle camiler de onu yaptıranın ismini taşıyor. Ayrıca türbesi de o caminin haziresine (bahçesine) inşa edilmiş. Süleymaniye, Fatih Yavuz Sultan Selim... de aynı... Sultan Ahmet Camii, önce sözünü ettiğimiz yedi tepeciğin birinin kot farkından yararlanarak rekabet edercesine, tam Aya Sofya'nın karşısına yerleştirilmiş.

Yegâne 6 minareli ve 10 şerefeye sahip ve ünü yayılmış bir cami... Minare sayısı için, saygı ifadesi olarak, Mekke'deki camiye geçmemiş, 6 ile yetinilmiş deniyor...

Harem duvarının At Meydanı tarafındaki kapısında sallanan zincir, zaman zaman dış avluda kurulan açık pazara çok yüklü ve yüksek hayvanların girmesini engellemek için bulunmuş pratik bir yasaklama...

Dıştan bakıldığında Sultan Ahmet Camii mimari ve sanatsal yönden yarışmak istediği Aya Sofya'yı yükseklik olarak geçememişse de, çok belirgin bir incelik ve zerafete sahip. Zira Aya Sofya'da daha sert ve kaba (masif) bir görünüm var.

Caminin iç avlusuna açılan kapısına merdivenle çıkılıyor (miraç). Bu hali ile müminlerin camiye, sanki yükselerek girmeleri amaçlanıyor!.. Kapı tıpkı bir mihrap şeklinde biçimlendirilmiş. (Kapı açıklamasına bkz.)

Ana kubbeden itibaren aşağıya doğru inen yarım ve çeyrek kubbe fragmanları ile adeta, sıcak ülke evlerinin avlularındaki geleneksel havuz fıskiyelerinden oluşan şelaleleri andırıyor.

Caminin içi batılıların (Mavi Cami) demelerine neden olan 20000 küsur, mavi rengin egemen olduğu fayanslarla kaplanmış. Bu fayans plakaların üstü ise tercihan, yeni bir yaşamın müjdecisi kabul edilen, ilkbahara özgü, çiçeklerle süslenmişler. İç dekorasyonunun fresk olan tezyinatı ise zamanla bozulmuş. Nedeni, aslında

İstanbul havasının rutubetli oluşu...

Caminin içinde ana kubbeden kare mekâna geçişi, Aya Sofya'da melek motifleri, Konya Karatay Medresesinde ise, üzerinde kûfi yazı ile stilize ediliş peygamber isimleri yazılı olan üçgen elemanlar (pantantifler) sağlıyor. Bu motifler (Melekler veya peygamberler), gökle yer dünya arasındaki ilâhi bağı, bağlantıyı ve bunu gerçekleştirmekle görevli olanları simgeliyorlar... (Kişisel yorum)

Aya Sofya'ya girince, herşeyin yerden göğe, çıktığı Sultan Ahmet'te ise tersine her şeyin gökten yere indiği izlenimi oluşuyor insanda... (Camilerimiz için ayrıntılı bilgi için (Bkz. Cami).

SÜLEYMANİYE CAMİİ

Bu cami de şehrin yedi tepesinden birinin, ama en yüksekisinin doruğuna inşa edilmek istenmiş. İnşaata tam 7 yılda tamamlanmış, Tarih boyunca bazı ibadet yerlerinin hep yedi yılda inşa edilmiş olmaları acaba bir rastlantıdır diye soruyoruz kendimize! Örneğin, Kudüsteki Hazreti Süleyman Tapınağının inşaatı tam yedi yıl sürmüş. Kahiredeki Muhammed Ali Camii 1830: 1837 yılları arasında inşa edilmiş. İstanbul Fatih Camii, eski Havarium Kilisesi'nin kalıntıları üstüne 1463:1471 yılları arasında, Edirnedeki Selimiye Camii ise 1569:1575 yılları arasında, İstanbul'daki Sultan Ahmet Camii ise 1609:1616 yılları arasında inşa edilmiş bulunuyorlar. Bursadaki Yeşil Caminin yapımı ise 1412:1419 yılları arasında tamamlanmış... Kazablanka (Fas)'daki Kral 2. Hasan'ın yaptırdığı ve bugün dünyanın en büyük camisi olan bu yapının da inşaatı 7 yıl sürmüş veya sürdürülmüş... Şahsen bu konuda, "bir raslantı olmuş" demek yerine, "böyle rastlatılmış" demeyi tercih ediyorum...

Kanunî Sultan Süleyman'ın ünlü gözdesi Rus asıllı Roksalan'la baş başa olan türbesi, onun şan ve şerefine yakışır bir yerde, büyüklükte ve en ileri mühendislik tekniklerinin kullanıldığı eserinin hemen yanı başında, adeta onun yapımı için çıkardığı fermanın altına

basılmış imparatorluk **mühürü** (!) gibi duruyor ve yaşamını sürdürüyor...

Öte yandan, bu şaheseri asıl inşa eden ünlü Mimar Sinan, vasiyeti üzerine dış avlunun gayet mütevazî bir köşesine defnedilmiş. Hünkârının yapım fermanının sol alt köşesine sadece, "ferman padişahımızındır!" dercesine ufak bir **(parafesini)**! koymakla yetinmiş, dedirtiyor insana...

Genelde Osmanlı döneminde, hattat ve ressam gibi sanat erbabı, yapıp yarattıkları eserlerin altına isim ve imzalarını koymazlardı; gerekirse, onları yetiştiren ustalar, hocalar, muallimlerinin isimlerinin yazılmasını uygun bulurlardı. Alçak gönüllülüğün gele-nekselleşmiş örneklerinden birine daha tanık oluyoruz...

XVI. yüzyılda, Ramses gibi 46 yıl koskoca bir imparatorluğa hükmetmiş, ünü bugün bile Avrupa ve Amerika'da yayılmış, bir zamanların Amerikan 6. Filosu gibi, Akdenizde serbestçe volta atan donanmasıyla, güçlü bir orduya sahip Kanuni Sultan Süleyman'ın adını taşıyacak bir caminin elbette şehrin doruğunda olması gerekmez miydi?

Sultan Ahmet camiinden 60:70 yıl önceki teknik ve malzeme ile yapılmış olmasına karşın, bazı özellikleriyle onu aşan tarafları bulunuyordu ve o devirde adeta İstanbul'un bir Ulu Camii niteliğindeydi. Ünlü Mimar Sinan'ın bir evvel yaptığı Şehzade Camii ile beraber İstanbul'un bugün olduğu gibi en dindar mahallelerine yakın bulunması bile düşünülmüş.

Bu camimizin diğerlerinden farklı taraflarından biri de ana kubbeyi taşıyan payeler (fil ayakları) den başka, kubbenin 4 monolit sütunla takviye edilmiş olması. Sinan, merkezi kubbeye eşlik eden 1/2 kubbeleri de geliştirmiş burada...

Yirmibeş bin'den fazla bir cemaatin, namaz kılabilmesine imkân veren bu caminin dört minaresinin, Sultan Süleyman'ın İstanbul'un fethinden sonra tahta geçen 4 ncü padişah olduğunu, sayısı

10 olan şerefelerinin de, İmparatorluğun kuruluşundan itibaren onun 10 ncü padişah olduğunu hatırlatmak için düşünüldüğü söylenir. Bu tür söylentilerden biri de, iç avluda bulunan bir sütunun'un Osmanlı ordusuna seçilecek erlerin beden yeteneklerini test edebilmek amacıyla (!) kullanılmasıdır. Genç asker adayı bu sütun önüne geliyor, her iki kolunu açarak, ayaklarını kıpırdatmadan ve dengesini kaybetmeden, dönerek diğer tarafa geçebilirse, iri yarı olduğundan, onu levent yani günümüzün, bahriye eri olarak, seçiyorlardı.

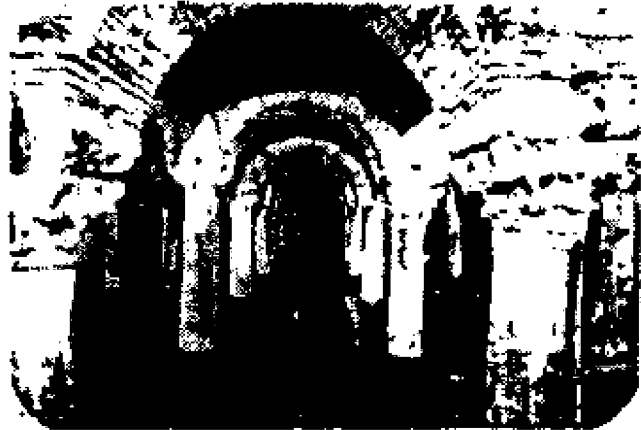
Bu denemenin yapıldığı yerin yanındaki minareye de "Cevahir Minaresi" adı verilmiş. Öyküsü şöyle: Cami inşaatı sırasında temellerin iyice oturması için bir süre ara veriliyor. Bunu haber alan İran Şahı İsmail, devletin mali sıkıntıya düştüğü sanısına kapılarak, biraz da alaylı bir eda ile, içi değerli taşlarla dolu bir çekmece gönderiyor. Bunu haber alan padişah çok hiddetleniyor ve "benim kimse'nin parasına ihtiyacım yok, atın bu çekmeceyi gözümün önünden, isterseniz inşaat taşı olarak kullanın!" diye emir veriyor. Güya, bu küçük sandığı işçiler işte bu minarenin bir yerinde kullanmışlar?..

YERE BATAN SARNICI

Sütun başlıklarının işlemeli oluşundan ötürü bir saray görünümü verdiğinden "Yerebatan Sarayı" denilen bu sarnıç'ın bilinen performanslarını tekrar etmiyerek, daha çok ona ait bazı özelliklerden ve ileride ziyaret edeceğimiz ören yerlerinde de hatırlanması hatırlatılması, gerekecek olan SU ögesinden söz edeceğim. (Ayrıntılı açıklama için Bkz. Su)

Roma İmparatorları kentlerin su gereksinimlerine önem ve ön-

Yapımında kullanılan harç cinsinin henüz anlaşılamadığı ifade edilmektedir.

Yere Batan Sarnıcı –

celik vermekteydiler. Bu konuda her türlü gayret ve özveride bulunuyor, **su nerede ise onun ayağına gidip**, bir şehrin kurulmasından önce, onun alt yapısının en önemli ögesi olan suyu getirerek, halkının güven ve saygısını kazanmak istiyorlardı. Su, bir Romalı için en başta gelen bir yaşam aracı. Çok hamam banyosu yapıyorlar. Bu bakımdan su tüketimini, öncelik vererek, hesaba katmak gerekiyordu.

Su kaynağından yoksun yerleşimlerde yerel kayada sarnıç açma geleneğini ilk olarak Hattusaş akropolünde görmekteyiz. Benzeri olan diğer kaya sarnıçları Urartu akropollerinde de var. (Çavuş Tepe, Tuşba...) Antalya Termessos'ta da bu sarnıçlar bulunuyor. Beklenen amaç yağmur/kar sularını depolamak. İstanbul'daki sarnıçlar ise şehri kuşatan düşmanın içme suyunu zehirleme ihtimali dikkate alınarak, ayrıca sık sık ortaya çıkan yangınlarda kullanmak amacıyla depo etmeye yarıyordu. Yere Batan Sarayı, ya da Bazilika Sarnıcı olarak bilinen bu depoya su Belgrat Ormanlarından, 20 Km. kadar uzaktan getirilmişti. Yeri diğer Birbirdirek sarnıcıyla beraber, hemen hemen kentin merkezinde. Hemen yanında bir (Su Terazisi) bulunuyor; suyu belirli bir kod'a yükseltip kendi ağırlığı çeşmelere ile akıtabilmek için...

Bugün, Perge, Efes, Aspendos, Side... gözlediğimiz gibi, Romalı suyu çok uzaklardan getirmeyi başarmakla kalmamış, günümüzün modern kentlerinde bile gerektiğince halledilemiyen atık suyun boşaltılmasını da düşünmüştür. **Yani Romalı suyu getirmesini başardığı gibi göndermesini de sorun olmaktan çıkarmış oluyordu.**

Konumuz olan sarnıca dönüyorum. Burada çoğu kez şu soru soruluyor: En dipte bulunan iki sütunun kaidelerindeki özellikle ışıklandırılmış Meduza başları. Neden Meduza ve neden Meduzaların başları ters? Herkez bir başka laf ediyor. Bu konudaki kişisel kanaatım şöyle: Bilindiği gibi, II.nci yüzyıldan sonra mitoloji artık önem ve değerini kaybetmeye başlar. Örneğin akrapollerin tepesindeki patroniçe ilâheler (tanrıçalar) Prien'de görüldüğü üzere, kenti nehir

tanrısı Meandros'un gazabını da koruyamamışlardır. Başka nedenler de var... Bunun için İsis, Serapis örneği, başka ülkelerin tanrılarından medet umuyorlar, krallarını da tanrılaştırmaya başlıyorlar ve bir kral kültü devri başlıyor. Ölen kralları imparatorları uğruna tapınaklar bile yapılıyor. Domitien, Hadrien, Karakalla, Trayan... Halk eskimiş tanrı ve tanrıçalara büyük bir kin ve nefretle bakıyor, onlara artık güvenmediklerini anlatmak istiyorlardı. Hatta Bizanslılar bu heykellerin bir kısmını eritip kirecinden yararlanmayı bile denemişlerdir. Durum böyle olunca, şüphesiz bir zamanların koruyucu ve korkutucu, nazarlarıyla ona bakanları taş kestiren bu mitolojik yaratığın eski gücünü etkisiz hale getirmek istenmiş. Bunun için de başını ters çevirip gözlerini insan gözüne bakamıyacak bir seviyeye indirmişler. Diğer bir olasılık, onu baş aşağı ederek, tahkir etmek (aşağılamak) ? Üçüncü bir olasılık ise, bunların hiç biri değil, sütunu tabana dengeli oturtabilmek için Meduza başlı kaidenin ters çevrilmesi daha uygun bulunmuş. Böyle denk gelmiş, böyle yapmışlar; belki de gerçek sebebi bu?!

AYA SOFYA (Bkz. Kilise)

Türkiye'de bu isimle tanınan 4 kilise bulunuyor. İstanbul, İznik, Vize ve Trabzon. Sofia bilgelik demektir. Bilgelik (sagesse) ise, Hazreti İsa'nın vasıflarından biridir. Bu bakımdan, Kutsal (Tanrısız) Bilgelik adını içeren bu bazilika O'nun bu yönüne sunulmuş oluyordu. İznik Aya Sofya'sı IV ncü, Vize'deki Küçük Aya Sofya VI cı yy.da, Trabzon'daki de I. Manuel Komneos tarafından (1238-63)'te inşa edilmişlerdir.

Bizanslı çok dindar bir toplum. Her vesile ile İsa'nın Tanrısız Bilge'liğine sığınmak, onunla beraber olmak istemiştir. Kilise, Cami ve katedraller çok sayıda insanı birleştirip bütünleşmelerine olanak veren geniş hacimli yapılar olmuşlardır. Bu mabetleri uzun yıllar ayakta tutan sadece kalın sütunlar vesair zeka ve mühendisliğin ürünleri değil, **inanç** olmuştur.

Anadolu'da bugün ayakta kalabilen antik mimari yapılardan sadece tapınakların olduğunu görüyoruz. Çünkü bunlar, en iyi, en pahalı malzeme ve işçilikle, ayrıca devlet denetimi ve yardımıyla vücuda getirilmiş, böylece kalıcı olmaları amaçlanmıştır. Bu tür yapıların diğerlerine oranla fazla hasar ve talan'a maruz kalmamalarının bir başka nedeni de, dinsel karakterlerinin insanlar nazarında dokunulmazlık duygusu uyandırmasıydı. İlk Aya Sofya'yı Büyük Konstantin sanki bir kartalın ikinci kanadı altına yerleştirmek istercesine, Roma'daki benzeri olan St.Latran Katedralini İstanbul'da inşa ettirdi. II nci Teodosyüs'ün aynı yerde inşa ettirdiği bu 3 ncü Aya Sofya kubbeli bir bazilika olup, iki katlı ve iki ana girişe sahip bulunmaktaydı. Biri imparator ve avenesinin giriş çıkışlarına, diğeri de normal halkın kullanmasına tahsis edilmişler. Bu olay, mabetlere girişte dahi, sınıf farkının yapıldığını gösteriyor...

Sol tarafımızda ikinci Aya Sofya'nın kalıntılarını görüyoruz. Aralarında mermer bir friz parçası var; üzerinde kuzu kabartmaları... Kuzu Hz. İsa'ya ilk inananlar (havariler); sayıları 12'dir. Bunlar İsa'nın bulunduğu kaynağa doğru ilerliyorlar (Bkz. Kuzu)

Atriumdan yapılan girişler 7, dış narteksten içtekine geçiş 5 ve naos'a giriş ise 9 kapı marifetiyle yapılmakta olup, toplam 21 kapı kullanılmakta. Aslında, diğer dinlerin ibadethanelerinde de gözleendiği gibi, kapıların çokluğu dolaylı bir şekilde dine girişi kolaylaştırmakla ilişkili olabilirse de, Aya Sofya için bu 21 sayısının **Altın Sayılar** adı verilen ve bazılarında, renkler ve biçimlerde de olduğu gibi, sembolizm edebiyatında kullanılan bazı gizemli anlamlar var. 21 sayısı 3x7 dir. Yani 7 sayısındaki değer ve anlamların üç katı, üç kat güçlendirilmiştir. 21 sayısı ise manevi koruyuculuğun bir sembolüdür. Aslına bakarsanız Theodosius tarafından inşa edilmiş ve bugün bir kısmı ayakta olan şehir surlarında da 21 kapının açıldığını iddia eden belgeler var. Zira şehirler dışı karakterlidir, kutsal sayılır, bu bakımdan manevi güçler tarafından korunmaya ihtiyacı olacaktır... Şehir surlarının toplam uzunluğu 20 Km. kadar Kapılarının bir kısmı körletilmiş, ya da sonradan açılmış olabilir. Sonuç olarak,

21 sayısının asla bir rastlantı olmadığını ve bu varsayımı tartışmaya açık bulduğumu söylemekle yetineceğim... Giriş/çıkış görevini yüklenen bu 7 + 5 + 9 sayılarının sembolik açıdan neyi içerdiği ve ifade ettiği, Semboller ve Yorumları adlı birinci bölümün sayılar metninde açıklanmıştır.

Bazilika'nın naos'undaki sütunların sayısı 40. Kubbe Kasmağındaki pencelerinin sayısının da 40 tır. Kırk sayısı dördün değerlerinin 10 kat artırılmak istenmesinden oluşuyor (Bkz. Dört sayısı) Üst galeride ise 67 yedi sütun bulunuyor ki, tüm yapıyı ayakta tutan bu direklerin sayısı 107 etmektedir. Yüz yedi sayısı ise Hristiyan geleneklerinde, Tanrı Evi'nin koruyuculuğunu yapan kutsal bir anlam taşımaktadır.

XVI ncı yüzyılda, yapıyı sağlamlaştırmak amacıyla Mimar Sinan'a yaptırılan ve dış duvarlara uygulanan payandaların toplam sayısı da 40'tır. Ama ben, **"öküzün altında buzağı arıyor"** demeniz için, bu ayrıntıyı pek kurcalamıyacağım. Ancak gerçek şu ki, özellikle dini mimaride ön görülen ve yapılaştırılan öğelerin, renk, şekil ve sayı bakımından asla rastlantı olmadığına her vesile ile tanık olmaktadır.

Şimdi tekrar nartekse geliyoruz. **Narteks** mitolojide Prometheus'un baş tanrı Zeus'ten çaldığı ateşin ucunda yandığı sopanın adıdır. Ancak tanrı onu, bu eyleminden ötürü cezalandırmış ve **Kaf Dağı**'na sürdürmüştür. Narteksin ışıkla ilgili bir araç olmasından hareket ederek, Ortodoks kiliselerinde bulunan ve narteks adı verilen bu koridorların ışığa yani rezüleksiyon dediğimiz **(yeniden doğuş)** yönüne yaklaştıran bir rol ve fonksiyonu olduğunu kabul etmek gerekiyor. Toparlamak gerekirse, Narteks ışık, ateş taşır, kilise narteksleri'de ışığa bilgiye ulaştırır...

Şimdi konuyu biraz daha açalım: Prometheus Gaia'nın oğlu, adı önceden gören anlamına geliyor. Ateşi çalıp insanlara verdi. İsa ise ışığı ile yol gösterdi. Ama sonunda her ikisi de cezalandırıldılar, işkence gördüler. Halen Afrodisiyas müzesinde Prometheus'un bir heykeli bulunuyor. Heykel karaciğerinden yaralı gösterilmiş. Ancak dik-

PROMETHÉE: un aigle dévore le foie de Prométhée qui a ravi le feu du ciel et en est puni par Zeus. Coupe lacônienne. VIe siècle (Rome, Musée du Vatican).

kat edilecek olursa, İsa'da çar-
mıha gerildiğinde bir mızrakla
karaciğer yöresinden yara aldı;
aynı kan izleri oluştu. Karaciğer
tıpta insan vücudunun, gerekti-
ğinde kendi kendini yenileyen
rejenere eden, bir organı. Bir
dokusu kesilip çıkarılsa da di-
ğeri hemen oluşuyor. Vü-
cutta %25 oranında kalsa bile,
karaciğer fonksiyonlarında bir
azalma olmaz... (Not: Bu Yorum,
İzmir turist rehberlerinden Operatör
Dr. Sayın Fatma TATAR'a aittir. Te-
şekkürlerimi tekrarlıyorum).

Prometeus Zeus tarafından Kafkas dağlarına sürüldüğünde,
bir kartal her gün gelip onun karaciğerini yiyormuş. Ama ertesi gün
karaciğeri gene yenilen parçasını tamamlarmış!

Arkeolog ve tarihçilerin değerlendirmelerine göre, Bizans dev-
rinde inşa edilmiş bir Roma yapıtı olan Aya Sofya, Yunan Haç plan-
lı ve kubbeli bazilikaların en gelişmiş bir örneğidir. Fetihden sonra
camiye çevrilmiş ve Osmanlı döneminde en iyi korunan ve
Kabe'den sonra en çok saygınlık gören bir mabet olmuştur.

İç narteks'ten na-
os'a geçişi sağlayan 9
kapıdan ortada bulunanı
Kral Kapısı olarak adla-
nıyor. Haçlılar gelene
kadar, yüzeyi elektrik
madeni ile kaplı olduğu
ileri sürülüyor. Kapı üs-
tündeki mozaik kompo-
zisyonda İsa'nın oturdu-

Tahtta oturmuş olan İsa'nın ayakları çıplak ve
eşik üstündedir.

ğu taht bir LİR'e (Harpe) benzetilmiştir (Bkz. Lir). İki yanında nöbet tutanların uzun süre aynı yerde durmaları sonucu, döşeme mermerinin aşınmış olduğu görülebiliyor. Ortodoks kiliselerinin kapılarını nöbetçi gözetiminde bulundurma nedeni, o devirde kiliselerin parasal değeri olan şeylerin de muhafazası için kullanılmasından kaynaklanıyor. Aynı olay Selçuk Saint Jean bazilikası içinde söylenebilir.

Salonun sağ nef tavanındaki altın yaldızlı süslemeler arasında, dikkatli bakıldığı takdirde, küçük boyutta siyah renkli çok sayıda **Svastika** motifleri görülecektir. Sembolizm'de çok yaygın bir kullanılma alanı olan bu motif hakkındaki ayrıntılı açıklamayı daha ilerideki duraklarımızda bulabileceksiniz.

İslâm döneminde ilâve edilmiş olan müezzin mahfili önündeki taç giyme törenlerinin yapıldığı özel yer Grekçe OMPALOS yani dünyanın göbeği denilmektedir. Delfe'deki Apollon tapınağının iç odasında bulunan konik bir taşla özdeşleştiriliyor; Orta yer veya merkez anlamına geliyor. İmparatorun tahtı buraya konuluyordu. Çünkü imparator İsa'nın yeryüzündeki temsilcisi sayılıyordu. İmparator buraya oturduğunda sağ tarafını boş bırakırdı.

Bu bölümü çevreleyen ve sayıları, 5, 7, ve 12 olan farklı renkteki mermer daireler, törenlerde hazır bulunmaları gereken ileri gelenlere ayrılmıştı. 12'nin havarilerin sayısı, 5'in o devirde güneşin, bilinen uydu adedi, 7'nin haftanın günleri, veya İstanbul'un kurulu bulunduğu tepeleri simgelediği öne sürülmektedir. Salonun içindeki ilginç görüntülerden bir başkası da duvardaki siyah el izi. Buna, Fatih'in atının nal izi, veya kılıcının kestiği yer... türünden yanlış yakıştırmalar yapıldığına maalesef tanık olmaktayız...Peki nedir? Müzip'in biri insanları işte böyle düşünüp konuşturmak için yapılmış olmalı?..

Bazilikanın absidi için dünyanın en büyüğü olduğu söyleniyor. Kalot olarak adlandırılan yarım kubbedeki Cebraîl Arkanj Gabriel elinde bir kristal küre tutuyor. Kahin (biliciler)in kullandığı bir araç

Göreme Elmalı Kilisede de görülen bu motifle, bu meleğin, bir sihirbaz gibi, geleceğe keşfetme yetki ve yeteneğine sahip olduğudur. (Bkz. Küre).

Bazilikanın giriş katı ve üst galerideki sütunların başlıkları gayet ustalıkla ve maharetle işlenmiş olup akant yapraklarının tam ortasında Teodosyus ve karısı Teodora'nın isimlerinin baş harflerinden oluşan bir monogramı gizlenmiş (Bkz. Akant). Fevkalade bir simetri örneği veren akant yaprakları burada gün boyunca aldığı ışığın durumuna göre, ışık ve gölge yansımaları yaratmakta, bir bakıma **hareketlilik imajı** vermektedir. Hareket ise **hayat** demektir zaten...

Aya Sofya kilisesi imparatoriçe Theodora'nın Kudüs dönüşü Hazreti Süleyman'ın tapınağını geçecek büyüklükte bir mabet yaptırmak için kocasını teşvik etmesiyle, inşa edilmiş bulunuyor. Aslında bu konuda İmparatorun kendisi de bir hayli azimli, inatçı ve kararlı. Nitekim, bu arzusunun başarıyla sonuçlandığı gördüğünde, tarihe geçecek kadar ün yapan bir ifadede bulunmuştur. "Ey Salomon, nihayet seni geçtim!.." Bu konuya kişisel olarak ilâve edeceğim not, karı-koca'nın isimlerinin baş harflerini sütunlara kazdırmakla bu eserin altına imzalarını atmak, ya da bu görkemli eseri omuzları ve başları üzerinde sonsuza dek taşımak taşımak istediklerini duyurmak istemeleridir.

Bazilikanın ana kubbesinin altındaki geçiş öğeleri olan pantantifler üzerinde melek (şeruben) resimleri bulunuyor. Meleklerle ilgili müteakip açıklamaların dışında ilâve etmek istediğim not, bu görünümüleriyle, dört meleğin İsa'nın tahtını gökte tutmak istedikleri izlenimini yaratmasıdır. Diğer başka kiliselerde pantantiflerde genel olarak dört İncil yazarını görüyoruz. Aslında onların yapmak, yaymak ve vermek istedikleri mesajlar aynı...

İç narteks'ten üst galeriye (sayısı yedi) olan yedi kez dönerek ulaşan zemini taş döşeli bir rampadan (dehlizden) çıkılıyor. İmparator, gerektiğinde üst galeriya tahtravanla taşınarak çıkarılmaktaydı.

Üst galeri, dini törenler sırasında, kadınlara ayrılmıştı. İç nar-
teksin üstüne isabet eden bölümde kraliçe ve ileri gelen devlet
adamlarının eşleri ve yakınları arka kısmında da halk tabakasına
mensup kadınlar yerlerini almaktaydılar. Kadınlar hiçbir zaman er-
keklerle beraber aynı salonda ibadete katılmıyorlardı. Kraliçeye ay-
rılan yer (Metatorium) adı verilen yeşil bir daire ile belirlenmiş bulun-
maktaydı.

Aya Sofya üst galerisinde dikkat çeken bir başka şey mermer
balkon duvarlarının bir bölümünde IX nci yüzyılda Bizanslı ziyaret
ettikleri anlaşılan Wiking'lere ait bir yazıdır. Kullandıkları Rünik alfa-
be Britanya, İzlanda İskandinavya'nın Germen kökenli halka ait bir
yazı türüdür. M.S.III:XVI. yy.a kadar kullanılmıştır. Aya Sofya'da gö-
rülen bu yazıtlar bir kısım İsveçlinin Bizans başkenti olan Konstan-
tinapoliste paralı asker olarak görev yaptıkları sırada yazılmıştır.

Deizis adı verilen büyük mozaik panoda İsa'nın çok sağlıklı bir
sima, vaftizci Yahya ile annesinin yalvarır ve acındırıcı bir ifade ta-
şıyan simaları dikkat çekicidir.

Galerinin dibindeki panolarda resimlendirilen çocuk İsa'nın
elinde tuttuğu rülo (kağıt tomarı) Kariyedeki Suriye valisi Kirinüs'ün
elindekine benzemektedir. Elinde böyle bir tomar tutmak o devirde
bir otorite simgesi olmuştur. Zira içlerinde o kimse veya toplumun
geleceği ile ilgili bazı önemli şeyler yazılıdır ve bunların ne olduğu-
nu ancak onu elinde tutanın bildiği ve bilmesi gerektiği kabul edilir.

[“Aya Sofya bir büyük anne'dir, anneler çok değişik şeyleri sak-
lamaya meraklıdırlar, eskileri severler Sofyanın simgesi aynı za-
manda GÜVERCİN'dir. Güvercin bugün İstanbul'un da simgelerin-
den biri olmuştur; kentteki diğer dini yapıların (yeni Cami, Eyüp Sul-
tan...) çevrelerinde uçuşurken onların nöbetini tutarlar..”] (Reşit Erge-
ner'in Ana Tanrıçalar Diyarı Anadolu'dan bir alıntısıdır)

Aya Sofya'yı yaptıran İmparator Jüstinyen, ağrıyan başını,
üzerinde bir deliğin bulunduğu sütunun üstüne yaslayınca başağrı-

sı kaybolmuş. Bir başka söylenceye göre, Fatih Sultan Mehmet İstanbul alınca, parmağını bu deliğe sokarak yapının yönünü kibleye çevrilmiş, Aya Sofya'nın altındaki sarnıcın suyu, bu deliğin üzerinde bulunduğu sütuna sızıyor. Sokulan parmaklar, bu yüzden, kimi kez nemleniyorlar. Gerçek nedeni bu...

İlkel insanlar, güneşin kuruttuğu **nemi** ortaya çıkartan ayın, can verici gücünün, kemiklerde, dişlerde kristallerde ve **taşlarda** bulunduğu inanırlar. Sumela Manastırının kurulduğu mağarada, Hz. İbrahim'in doğduğuna inanılan mağrada ve Aziz Pier Kilisesinin bulunduğu mağaralarda su taştan kaynakıyor gibi. Benzer görünümlere, dünyanın pek ayrı ve uzak yörelerinde de rastlanıyor. Himalaya Dağları'nda Kedarnath'da, Shiva Tapınağı'nda dua edenler, alınlarını hep nemli duran bir kayaya yaslarlar. Meksika'da Palenque Piramidi, her zaman **nemli taşlar** üzerine kurulmuştur... Bizans'tan Osmanlılara geçen bu dini yapılar. İhtiyaç nedeniyle camiye dönüştürüldüklerinde, iç duvarlarını dekore eden Hristiyan dinine ait hiçbir fresk ve mozaik ikon tahrip edilmemiş veya bozulup değiştirilmemiştir. Başta hükümdarlar, böyle bir girişime şiddetle karşı çıkmışlardı. Zira onlar başka dinlere ve o dinlerden olanlara, ibadetlerine saygılıydılar. Bunun için bu tabloları ince bir sıva ya da badana ile, örttürerek görünmemelerini sağlamakla yetinmişlerdir. Sonuçta çokta isabetli bir iş yapmışlardır; çünkü İstanbul'un havası hep rutubetlidir. Kireç rutubeti emdiğinden, bu resimler tahrip edilmek değil bilakis koruma altına alınmış oluyorlardı. Yabancı turistlere özellikle bu hususu açıklamayı gerekli görüyoruz...

Aya Sofya Kilisesinin dış badana boyasının diğer dini mimari yapıtlarında olduğu gibi, kirli sarı olması muhtemeldir. Sarı renk sonsuz yaşamın simgelerinden biri olmuştur. (Bkz. Renkler) Yapının şu andaki dış rengi purpr (erguvan) rengidir.

Tuğlalarına uyum sağlamak amacıyla seçilen bu renk aslında Doğu Roma (Bizans) sanatında çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Po-

urpe (purpr)'un en önemli özelliği egemenlik gücünü yansıtmasıdır. Pourp'un en orijinal olan örneği bugün bile Fas'ın Atlantik sahilindeki Essaouria kentinde denizden çıkarılan bir taşın rengidir. Vaktiyle sadece imparatorlar ve kardinallerin giysileri bu renkten olabiliyordu. Hatta o renk elbise ile dolaşanlar ve aynı kumaşa satanlar bile cezalandırılmaktaydılar. Öte yandan purpr, Roma ve Bizans'ta doğumu, doğurganlığı, bereketi ve erginliği de simgelediği, bu yönden kadının **adet kanının rengi** ile özdeşleştirilmekteydi...

Saltanatı kutsallaştırmak düşüncesiyle, veliaht ve prensler oda duvarlarını bu renk porfir plakalarla kaplatıyorlardı. İse Peygamberin, İkonalarda gözlendiği gibi, giyindiği purpr renkli hırka onun ümanitesini (**insaniyetini**) simgelemekteydi. İsa vaiz verir ve takdis ederken, hep lacivert giysili olarak gösterilmekteydi. Annesi Meryem ise daima bu lacivert (azür) renkli giysiler içinde gösterilmekteydi. Azur, Meryem'in göğeyükseldiği 15 Ağustos'un gökyüzü ve bir **tanrısallık rengi** olarak kabul edilmekteydi. İsa'da Tanrısallığını annesinden aldığından, onun mantosunu giyiniyordu...

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ

Sarayın bulunduğu yer bir Bizans akropolü. Daha önce aynı yerde bir saray bulunuyordu. Bu yapıttan arta kalan bir sütun başlığı ikinci avluda görölmekte.

İkinci avluya girişı sağlıyan Orta Kapı'nın üstü Batı'da kraliyet amblemi sayılan **Li Çiçeği** (fleur de lys) motifleriyle dekore edilmiş. Orta Çağ Avrupasında çokça kullanılan bu süs öğesi, Mohaç seferinden dönerkeñ getirilmiş. Milet İlyas Bey Camii'nin mihrabında, Urfa Rizvaniye Camiinde de görölüyor...

Topkapı Sarayında içiçe üç avlu ve bu avlulara açılan 4 kapı var. Bu kapılar adeta bir hiyerarşı zincirinin baklaları örneği, gitgide ciddileşip resmileşerek, birbirine eklenmiş bir zincir görünümünü veri-

yorlar. Kapılar geneide saygınlığı, kutsallığı gizliliği ya da dokunulmazlığı olan yapı kompleksleridir. Girişten varışa doğru uzanan gerili bir hiyerarşi zincirinin bakılarına (halkalarına) benzerler. Ortodoks kilise ve bazilikalarında da, Atrium'dan sonra iki paralel koridor'dan yani iki aşamadan sonra naos'a (sella)ya giriliyor.

Atrium adı verilen dış avlu tamamen serbest, insanlar burada gezip dolaşabiliyor, diledikleri gibi hareket ediyorlar, hatta Selçuk'taki bazilikada gayet açık gözleendiği gibi, yerde oyun oynamak için çizilmiş şekiller var. Kiliseye girmeden önce burada oyun oynayabiliyorlar, rahat davranışlarda bulunabiliyorlardı.

Atrium sözcüğü tıpta kalbin kulakçıklarına ait. Kan buradan kalbe giriyor. Kiliselerin kalbi ise BEMA'dır (Geniş yorum için Bkz. Kilise)

Topkapı'da birinci kapı ve birinci avlu, gündüz, güneş batana kadar halka açık tutuluyor, isteyenler ikinci kapıya kadar gelip meramlarını anlatabiliyorlar. İdamlar bu avluda yapılıyor. Cellatlar palalarını oradaki çeşmede temizliyorlar; İbret olsun, herkes görsün diye... Bu kapının adı selâm kapısı (Önce selâmını ver, sonra saraya gir ve ne söyleyeceksen söyle!.. anlamına geliyor. Çünkü **selâm sözden öncedir!**.. İkinci Kapı Bâb-ı Hümayun, bu konuda biraz daha kontrollü ve sınırlı sayıdaki insanlara geçiş giriş izni veriliyor. Tıpkı bugün müzeye girenlerin giriş biletlerini ibraz etmek zorunda oldukları gibi.. Üçüncü avluya, yani Enderun'a açılan Bâbü-sade'den içeriye ise yabancı elçiler meyanında baş vezir bile, padişahın izniyle, girebilmekteydi. Protokola tabi olduğundan daha resmi, renkli ve gösterişli.

Sarayın bundan sonra, Sarayburnundaki 4 ncü kapıya kadar olan avlusu tamamen padişahın emir ve hizmetinde olanların çalışıp oturdukları bölümdü. Sarayın iç hizmetleri ciddi kurallarla yönetiliyor. Sürekli çalışan kadro personeli çok uyanık ve tembihliydi. Her hangi bir suikast veya espiyonaja karşı önlemler alınmış bulunuyordu. O kadar ki, odaların ısıtılması için yakılan odunu kesmek, dağıtmak gibi işlerle uğraşan zülüflü baltacılar her yere girmeye yet-

kili olduklarından, sürekli kontrol altındaydılar. Alemdağından gelen ve Sarayburnuna yanaşan mavnalardan aldıkları odunun hangi odalara, kaç okka dağıtılacağı, bile önceden planlanmış bulunuyordu, israfı önlemek için...

Fetihten sonra, 1465:1478 yılları arasında inşa edilmiş olan Topkapı Sarayı Theodosyüs tarafından yaptırılmış olan şehir surlarıyla çevrili eski akropolün üstünde ikinci bir sıra ve 5 Km. kadar uzunluğundaki bir iç surla da çevrilmişti. İmparatorluk merkezinin direkt fiziki koruması amacıyla inşa edilmiş bu surları bugün hiç bozulmamış haliyle görmemiz mümkün. Kenti çevreleyen dış surların bir ucunda ve onun nüvesini oluşturan bölümün bu tür bir iç surla çevrili olması, Güney Doğu bölgesi şehirciliğinin bazı özelliklerinin anımsatıyor. Bu bölgenin eski yerleşim merkezleri olan Urfa, Harran ve Diyarbakır da aynı şekilde iç içe surlarla korunuyorlardı.

İkinci avluya girilince, karşımızda 4 yön beliriyor: Sağdaki mutfaklara, ortadaki (padişah yolu) soldaki (vezir yolu) ve en soldaki ise araba ahırlarına yönelik. Bu 4 ana yolun uçlarında ise **iaşe**, **ikâmet**, **idare** (yönetim kubbe altı) ve **ulaşım**la ilgili hizmetlerin yürütüldüğü, (Arabacılar avlusu) bulunuyor. Sarayın avlularına çevreleyen bu binalar genelde tek katlı, pavyonlar şeklinde. Bu görünümeleri Selçuklu-Türk mimarisinin nomad (göçebe) yaşantısının bir uzantısı izlenimini veriyor. Haremdeki bazı odalar hariç, iki katlı olan tek bina, bugün silah koleksiyonunun eskiden devlet hazinesinin bulunduğu bina.

Kubbealtı'na yönelik yolda belirli aralıklarla dikilmiş üç taş görülüyor. Bunlara **Selâm Taşı** adı verilmekteydi. Kabine toplantılarına gelen kişiler bunların her biri önünde babusaadeye dönüp bayram tahtının kurulduğu yere bellerini bükerek saygı selâmında bulunmak zorunda tutuluyorlardı.

Mutfaklar: Normal olarak 1000:1500 kadrolu aşçı, aşçı yamağı ve diğer hizmetkârlarla güçlendirilmiş. Gerektiğinden 3:4 katı sayıdaki misafiri ağırlıyacak kapasitede. Güvenlik açısından sultan-

ların yemekleri burada pişmiyor. Halen bu bölümlerde sergilenen porselen mutfak ve yemek edevatı sadece koleksiyon değil, hergün kullanılan sofralardan getirilmiş. Yer olmadığından bir kısmı depolarda muhafaza ediliyor. Ölen padişah ve veliahtların (sadece erkeklerin) giysileri, çamaşırları dâhil, gelenek gereği, bir sandıkta muhafaza ediliyordu.

Hazine: Aslında sultanların ikametlerine ayrılmış, 4 büyük oda; hamamı da var. Şu anda burada sergilenen ziynet eşyaları kıymetli taşlar, eşyalar, objeler arasında dünyaca ün salmış olanlar da bulunuyor. Özellikle zümrüt. İslâm yeşil renge tutkun. Dişi mübarek bir renk, cennet, yeniden doğuş... birçok özellik ve güzellikleri içeriyor. Kötü ruhlardan koruyuculuğu olduğuna inanıldığından silahlar ve kınları ne üzerlerinde taşıdıkları diğer objeler zümrüt kakmalı... Dünyanın en büyük zümrütü de bu müzede. Bize Osmanlı'nın zümrüte olan hayranlığı hakkında bir fikir veriyor sanırım. (Bkz. Renkler)

Padişahların başlarına taktıkları sorguç (tuğ) adı verilen, bazı kuşların tepelerindeki süslü tüyler benzeri takılar görüyoruz. Bu sorguçlar değerli taşlardan yapılmış, bir ihtişam ve otorite ögesi olup, aslında güneş ışınlarını simgeliyor.

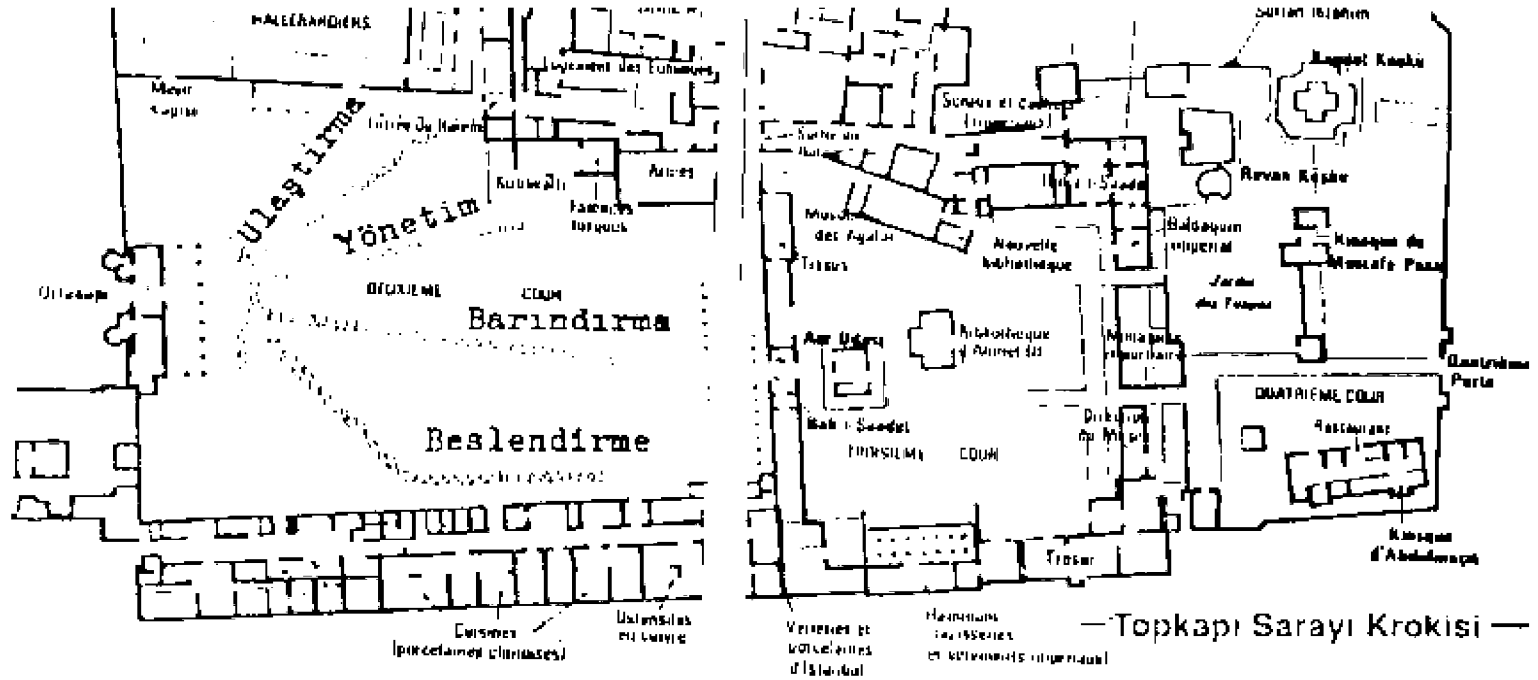
Sorguçların Hint geleneklerinden kaynaklandığını bir varsayım olarak, ifade etmek istiyorum. Budistler, Hintli kadınlar alınlarını tam ortasına, bugün bile, bir (ben) koyuyorlar. Bazı yerlerde Meryem ikonalarında da Meryemin alınına ve iki omuzuna birer yıldız konulmuştur. Bu nokta veya yıldızların **Üçüncü Göz** adı verilen ve insanın içini, kalbini gördüğü, ya da görmek istediği zaman kullandığı gözdür, diye düşünüyorum. Bazen iki gözümüzü kapatırız, ya da kapatmak isteriz, derinliğine düşünmek istediğimizde, İşte o zaman, bu [üçüncü gözümüz] bize kalbimizi gösterir... (Bkz. Göz).

Yunan mitolojisine bakalım; orada da dev yapılı kikloplar var. Kikloplar alınlarının tam ortasındaki tek gözleriyle herşeyi ve en iyi şekilde görebiliyorlardı. (Bkz. Kikloplar)

KUTSAL EMANETLER (Hırka-i Saade): Hazreti Muhammed'in ve Kabe'ye ait kutsal objelerin, emanetlerin yüzyıllar boyu büyük bir saygı sevgi, gurur ve şevkatle muhafaza edildiği bir mekân burası. Hazreti Muhammed ve Kâbe, her ikisi de mübarek... onlara ait olan ve **onlardan kopan** parçaların organların da şüphesiz bütünleri gibi mübarek olmaları gerekir. Aslında ilkel dinlerden bu yana, her toplumun, inançları doğrultusunda dinsel bir önem ve değer taşıyan bu, tür nesneleri olmuştur. İslâm Peygamberinin diş, sakalının bir küçük parçası, ayak izi, hırkası... ve diğerleri. Tüm bunları elinde ve muhafazası altında bulunduran padişahlar **Halife** payesi ile peygamberin bir temsilcisi olarak özel bir saygıya lâyık görölüyorlardı. Bu sayede nice zor işler başarmışlar, tüm Muhammed ümmetini arkalarına alıp büyük bir azim ve imanla koskoca imparatorluğu yöneltmişler, en zorlu savaşlardan zaferlerle dönmüşlerdir!..

Özenle saklanan bu kutsal emanetlerden diş, sakal teli ve ayak izi'nin seçilmesinde bir başka anlamı da olabilir: Bu üç organ kişinin parmak izi gibi, tamamen kendi vücut yapısına uygun ve özgü olan organlar... (Bkz. Diş, Kıl, Saç, Sakal ve göz).

Topkapı Sarayı XIX.ncü yüzyılın ortalarında terkedildi. Sanırım artık padişahlar bu kale, kışla gibi yerden dışarıya çıkıp, şöyle bir Boğaz havasını da solumak istemiş, daha görkemli yerlerde yaşamak, gelen giden yabancı konuklara da devletin güç ve güzel yanlarını göstermek istemişlerdi. Ayrıca deniz kıyısındaki saraylarda da aradıkları aynı **güveni** bulabileceklerine inanıyorlardı. Eski savaşların taktikleri ve silahları da artık değişmiş bulunuyordu. Sonuçta bu saray yavaş yavaş terkedildi, kendi başına, derinleriyle, sevinçleriyle anılarıyla başbaşa bırakıldı, ta... 1924 yılına, gene Atatürk'ün emriyle müze olana kadar...

KARIYE MÜZESİ'NDEKİ BAZI İKONOGRAFİK BEZEMELERİN AÇIKLAMASI

Aslında bu müzedeki mozaik ve fresklerin açıklamasını yapan yerli veya yabancı birçok değerli yazar ve kitap bulunmaktadır. Amacım, hiçbir şekilde yeni bir Kariye kitabı yazmak olmayıp, daha çok onların değinmediği bazı ayrıntılara da yer verip, boşlukları doldurmak ve bazı ufak yorumlarla bu müzeyi, değişik kitap ve belgeler yardımıyla, yerinde iyice etüd etmiş olanların bildiklerini bir nebze daha pekleştirmektir.

Kariye'nin, İsa'nın **kurtarıcılık** vasfına adanarak, ufak bir manastır veya şapel olarak inşa edildiği zamanlar, bugünkü Theodosyüs surları henüz yoktu. Bu bakımdan, kentin dışında, sessiz, sakin bir köşede bulunuyordu. Daha sonra, Tekfur Sarayı'nda oturanlara en yakın sınırlı bir sayıdaki cemaatin uğradığı bir kilise oldu. Fetih'ten sonra o da, Aya Sofya gibi, 400 yıl kadar cami olarak kullanıldı; sonra müzeye çevrildi. Kurulduğundan bu yana, Jüstinyen, Komnen, Metoşit tarafından ve Cumhuriyet döneminde dört kez restore edildi. Ancak Osmanlı döneminde bir hayli onarım ve ilâveler yapıldı. Kariye, Ravenna kilisesinden sonra, dünyanın, en önde gelen bir mozaik müzesi olarak bilinmektedir. Yapımında İkonoklazma krizinde sağa-sola dağılmış ünlü sanatkarlar ve ustalar çalıştırılmış ve

aslında pahalı bir malzeme olan mozayığın en kalitelisi, büyük parasal yatırım ve özverilerde bulunularak, sağlanmış ve Bizans'ın rönesansı diyebileceğimiz bir dönemde en güzel şekilde dekore edilmiştir. Yapının ana duvarları üzerine birkaç tabaka sıva-harç sürülerek bunların üzerine yapıştırılan mozaiklerin daha kalıcı olması gözönünde bulundurulmuştur. Aya Sofyada olduğu gibi, terkinde kireç bulunan badana ve alçı, bu mozaik ve fresklerin İstanbul'un rutubetli havasından uzun yıllar korunmasına yardımcı olmuştur.

Gün ışığını sembolize eden ve gerçek altın yıldız fon üzerinde kullanılan renklerin seçimine büyük özen gösterilmiştir. Siyah rengin pek fazla görülmediği kilise duvar resimlerinde, Meryem'i daima, gökyüzünün olduğu kadar, bir **Tanrısallık** rengi olarak benimsenen lacivert bir giysi içinde, İsa'yı ise üst kısmı erguvani kırmızı (pourpre) altı gene lacivert renkli giyinmiş olarak, görürüz. Erguvani renk, sözlük anlamına paralel olarak, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, saltanat, otorite, hükümlanlık ve **İnsanîyetî** simgeler. İsa'nın bu renk giysi içinde gösterilmesi, O'nun ümanitesinin divinitesine (insanîyetinin-tanrısallığına) egemen olduğu anlamına geldiği düşünülebilir. Meryem'in annesi An (Anne) ise hep erguvani renkte giysi taşımaktadır.

Kariye Kilisesi yapı olarak, asimetrik bir plâna sahiptir. XIV. yy.da ilâve edilen parakleziyon (mezar şapeli) dışında pencerelerin de eşit aralıklı bulunmayışı bu görünümü güçlendirmektedir. Bunun dışında, aşağıda değineceğimiz gibi, bazı panolarda tek tük simetrik olmayan görünümlere rastlanırsa da, genelde, olayların kronolojik gelişimleri, gayet özenli ve ustaca bir üslupla simetrik bir platform içinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Önemli kişilerin yüzleri önden, ikinci derecede olanlar, hizmetçiler, seyirciler.. gibi profilden gösterilmişlerdir. Kariye Kilisesinde İsa ile ilgili olaylar, mucizelerden sonra kesilir, daha sonrakilere Göreme kiliselerinde yer verilir.

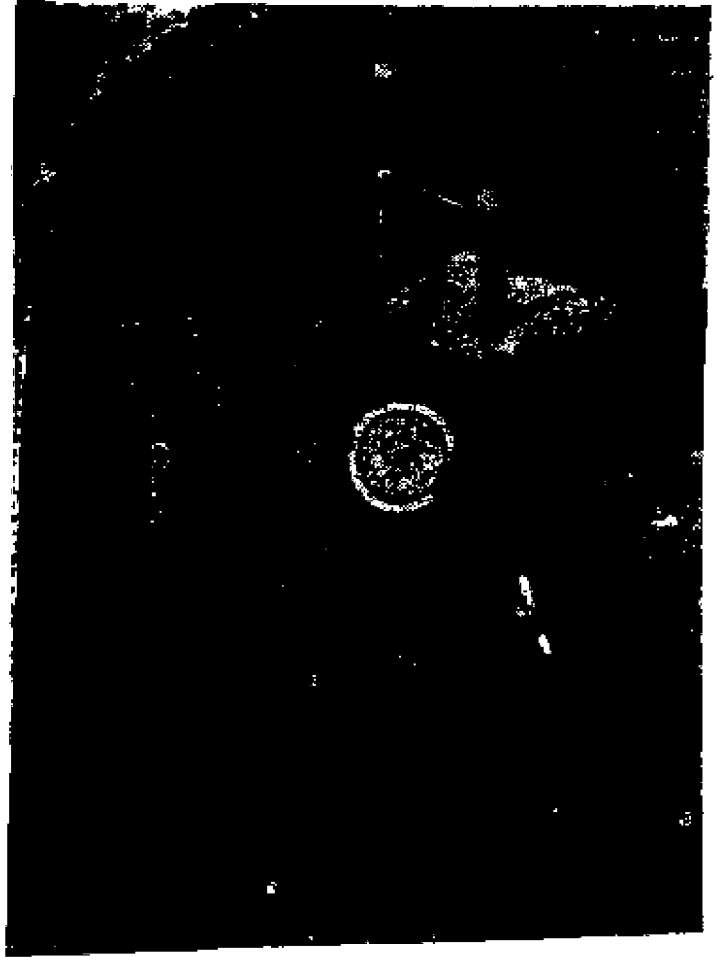
Ana kapının iç kısmının tam üstünde, kucağında çocuk İsa'yı

taşıyan Meryem, iki melek arasında dua etmektedir. Bu aynı zamanda **Diriliş Meryemi**'dir. İç narteks kapısının üstündeki Pantag-rator İsa ile karşı karşıya bulunuyor. Bu konumları dikkate alınırsa, Kariye'nin sadece İsa'ya değil aynı zamanda Meryem'e de adanmış olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca şöyle bir yorum da söz konusu olabilir: Kitabımızın **Kapı** ile ilgili yorumlar bölümünde de değinildiği gibi **Kapı**'nın tapınaklardaki yeri ve ayrı bir anlamı var. Kapının dışı düşman içi ise dosttur. Kapılar hep içeri açılır. Yani dışardaki kimse buyur edilir, kabul edilir. Kapılar, yerine ve amacına göre korkutan, koruyan ya da ona kutsallık veren öğelerle birleştirilir veya bütünleştirilir. (Bkz. Kapı)

Jean İncil'inde İsa'nın "Ben kapıyım, hem kimki benimle giriş yaparsa kurtulacaktır" dediği yazılıdır. Diğer İncil yazarı Mark ise, İsa'nın "İşte ben kapıda duruyorum ve ona vuruyorum. Eğer biri beni duyar ve kapıyı açarsa, içeriye gireceğim ve ben onunla, o da benimle Son Akşam Yemeği'ni yiyeceğiz!" sözüne yer vermektedir. Bu bakımdan İsa'nın gerek iç narteks gerekse Naos kapısının üstünde yer alışı bu açıdan ayrı bir anlam taşımaktadır.

Müminler Atriumdan iç nartekse ve sonra naosa girerken Meryem ve İsa'nın ve İsa'nın en önemli mucizeleri olan **Ekmek ve Şarap** mucizelerinin altından geçmektedirler. Bilindiği üzere, Galile'nin **Kana** şehrinde yapılan bir düğün sırasında, yeterli olmayan şarap, İsa tarafından, sudan çevrilerek oluşturulmuş ve altı küp içinde misafirlere dağıtılmıştı. Ekmeğin çoğaltılması ise Pak Bayramı sırasında geçer. Bu mucize Mark İnciline göre 2 kez gerçekleştiğinden 2 ayrı yerde gösterilmiştir. Birincisinde 2 balık ve 5 ekmek vardır. Düğünde ise aşağı yukarı, 5000 kişi bulunuyordu. İsa başını göğse kaldırır, dua eder, arpa unundan yapıldığı sanılan ekmeği ve balıkları takdis ettikten sonra, onları müritlerine verip halka dağıtılmalarını söyler. Sonuçta herkes doyar ve kalanını 12 sepet içine doldurarak götürürler. Diğerinde ise 7 ekmek ve birkaç balık ve kadın ve çocuklar hariç, 4000 kişi kadar bulunur. Mucize gerçekleştikten sonra, kalanlar 5 veya 7 sepet içinde götürülür.

Her devirde olduğu gibi, ekmek en mütevazı bir gıda maddesidir; şarap ise, yorumlar bölümünde açıklandığı gibi, kutsal bir içecektir. Ekmeğin çoğaltılması mucizesinde sayısal (**Kantitatif**), şarapta ise bir nitelik (**kalitatif**) anlam gizlidir. Bu bakımdan bu iki mucizeyi özellikle kilisenin girişinde göstermekle, İsa'nın maddenin sayısını ve niteliğini değiştirebilme üzerindeki gücü ve etkinliği vurgulanmak istenmiştir, kanımca...

Ancak şu noktayı belirtmek gerekir ki, bu tür olaylarda rastlanılan ufak tefek farklılıklar, apokrif (sahte) İncil yazarlarının aynı olayı kendi görüşlerine göre biraz değiştirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Dış nartekse girince, en solda, dipteki panoda kutsal ailenin nüfus sayımı için Bethleem'e gidişi gösteriliyor. Aslında bu bir vergi toplama ile ilgili sayımdır. Roma İmparatoru Auguste tarafından emredilmiş ve Suriye Valisi Quirinus'ün önünde yapılmaktadır. Arka

plânda Jude Dağı görülüyor. İki kadın var. Biri Meryem, diğeri Elizabet, vaftizci Yahya'nın annesi ve Zekeriya'nın karısı olan Elizabet'tir. Meryem, Elizabet'i ziyarete gider ve onunla konuşur. Sol aşağıda Jozef, basit bir yatak (grabat - uyku tulumu)

içinde yatar vaziyette, bir elini yastık gibi, başının altına koymuş, ancak gözleri açık. Belki de ressam, onun üzüntü ve sıkıntısını iyi-ce belirtebilmek için böyle düşündü?.. Bir melek gelir ve Jozef'e **"Korkma, Mari'yi karın olarak al, çünkü hamileliği onun suçu değil, o Ruhul Kudüs'ten hamile kalmıştır!"** der. Mari bir eşek veya katır üzerindedir. Önden yürüyen, ya Jozef'in 4 oğlundan biri veya vaftizci Yahya'nın kardeşi Jak'tır. Elinde bir sopa ve üzerine takılı bir azık paketi görülüyor. Mari'nin bakışı biraz üzüntülü görünüyor, sanki arkadan yaya yürüyen Jozef'in haline acır gibi!..

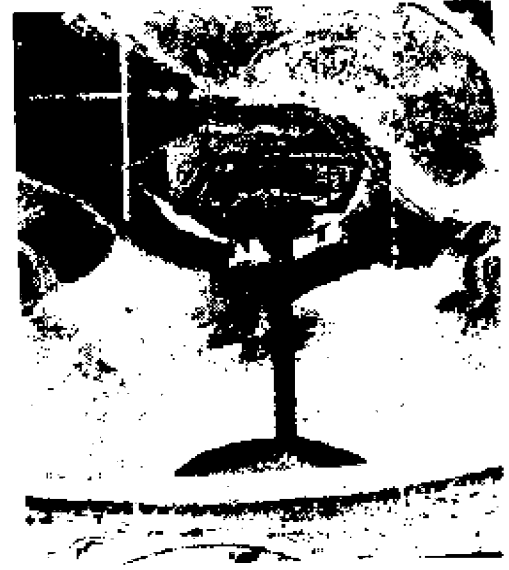
Nüfus sayımı sahnesinde, Vali (Quirinus) Kirinüs bir tahta oturmuş, başında, Metoşitinkine benzeyen bir türban, elinde ise bir rulo tutmaktadır. türban ve rulo bir otorite simgesidir. Ortada bir katipten (noter) bir tomar kağıt üzerine isimleri yazıyor. Mozaist (mozayik yapımcısı) burada Vali Kirinüs ve Mari'yi, diğerlerine oranla daha büyük ve simetrik olarak göstermiştir. Bu simetri özellikle diğer dikey elemanlar önünde daha da belirgin. Bol bir elbise giymiş olan Mari'nin bu duruşunda bir saygı ifadesi hissediliyor. Ayrıca bir ayağı biraz ileride; genellikle hamile kadınların ayaktayken durdukları gibi... Gerisinde Jozef, çıplak ayaklı ve 4 oğlu ile görülüyor. Aslında Jozef hakkında fazla bilinen yok. Ancak 65 yaşlarında olduğu ve iki defa evlilik geçirip dul olduğu biliniyor. Jozef'in ayaklarının çıplak oluşu, ayrıca düşündürücü bir görünüm. Ayakkabısız olmak bir saygı, tabiyet ve teslimiyet simgesi. Çünkü Roma'da esirler, sahiplerine bağlı oldukları sürece, sandal (ayakkabı) giyemiyorlardı. (Ayak, ayakkabı yorumuna bkz.)

Müjde sahnesi (Anonsiasyon): Meryem bir kuyunun başında, elinde bir su destisi tutuyor. Bir melek gelir. Bu Cebrail'dir. Mari'ye **"Selâm sana, Allah tarafından en güzel şekilde ödüllendirildin, O, bütün kadınlar içinde seni seçti!"** der.

Jozef Mari'yi evine götürür. Sağ tarafa doğru yürürken 180 derece bir açıyla geriye bakar. Baş profilden gösterilmiş, elbise detayları bu pozisyona uygun düşecek şekilde çizilmiştir.

Mısır'dan Dönüş: Jozef'in bir oğlu hayvanın yularından tutmakta, İsa Jozef'in omuzlarında, iki yaşındadır, annesine bakar. Mari de burada oğluna birşey söyler gibidir. Jozef zalim Herod'un öldüğünü ve yerine oğlunun geçtiğini haber alınca tekrar Nazaret'e dönmeye karar vermiştir. Artık bu şehirde yaşamlarını sürdürürler. Her yıl Pak Bayramı nedeniyle, Jerüzalem'e gelmektedirler. Son gelişlerinde İsa 12 yaşındaydı. Fikren çok gelişmişti. Nitekim dönüşlerinde anne ve babası onu bir süre kaybeder ve sonunda tapınakta kanun doktorlarıyla tartışırken bulurlar. Bu pano silinmiştir, görülmüyor...

İsa'nın doğum panosu: Mari uzanmış, ancak ayak bileklerinde bir halka takılıdır. Ressamın bunu özelliikle, bu doğum olayının mucizevi olduğunu belirtmek için yapmış olması düşünülebilir. Zira doğum yapan bir kadının ayaklarının birbirine bu şekilde bağlı olmaması gerekirdi! Belki de onun hâlâ bakireliğini koruduğu veya oto-punition (Kendi kendini cezalandırma) anlamına gelebilir? (Kişisel yorumdur.) Meryem, ebelerin yıkadığı çocuğuna bakmaz, bize doğru bakar gibidir. Sanki, geliniz bakınız, ne oldu? der gibidir. Müjdeyi veren meleğin elinde bir sopa var. Ortadaki adam korkar bir tavırda yaşlı olanın elini tutmaktadır. Burası bir kreş'tir, nüfus sayımından dönüşte buraya sığındılar. Bir eşek ve bir inek kundağı nefesleriyle ısıtır gibi.. Bu hayvanların cinsiyeti dışıdır. Tanrının ışığı gökten çocuğun kundağının üstüne iner. Bu **Ruhul Kudüs**'ün simgesidir. Kundak bir mezar ya da bir beşik görünümündedir. Sembolistler bunu doğan yavrunun "**bilinçaltından ana rahmine dönüş özlemi**" olarak niteliyorlar... Melekler havlu getirirler. Jozef olaya bakmak istemez bir tavır takınmış...

Mısır'a kaçış sahnesi burada yok. İç narteksle parakleziyon'un birleştiği kubbenin içinde olması gerekir ama dökülmüş ve silinmiş-

tır. Ancak yan duvarda, iyice dikkat edilecek olursa, bir tapınak ve üzerinden bebek şeklinde heykeller yere düşmektedirler. Bu tasvir, İsa'nın Mısır'a girişinde, ondan korkan putperestlerle ilgilidir, taptıkları idoller saygınlıklarını yitirmişlerdir...

İsa'nın vaftiz edilişi: Orta kubbede bulunuyor. İsa bu tarihte 30 yaşındaydı. Panoda görülen yer **Zeytin Dağı**'dır. İsa Ürdün (Jorden) nehrinin suyu ile vaftiz edildi. Sudan çıkınca, üzerine gökten bir güvercin gelip kondu ve şöyle bir ses duyuldu: "Sevgili oğlum budur, ondan hoşnudum!."

Vaftizci Yahya, İsa'yı vaftiz edip onu Peygamber (Messi) ilân ettikten sonra, bir daha görülmemiş ve çöllerde yaşamıştır. İsa, Roma usulü idam olan, çarmıha gerildiği zaman 33 veya 38 yaşındaydı. Aslında İsa'nın doğum yılında 6 yıl kadar bir yanlışlık yapıldığı iddia edilir. Yani I. değil VI. yy. Fakat kesinlik kazanmamıştır?...

Aynı yerde İsa'nın şeytan tarafından denenme olayının tasvirlerini görmekteyiz. Aslında burada 4 ayrı olay var: **Ekmek, Kral, Dağ ve Tapınak..** Mathieu İnciline göre, Ruh onu önce çöle götürür, şeytana sınatmak için.. İsa orada 4 gün oruç tutar. Sonunda, şeytan ona, "Şayet sen Allah'ın oğlu isen, emret şu taşlar hep ekmek olsun!.." İsa da yanıt olarak, "İnsan sadece ekmekle değil Allah'ın ağzından çıkan her şeyle de yaşar, alnımıza böyle yazılmıştır!" der. Şeytan onu kutsal şehre götürüp, tapınağın damına çıkarır ve "Eğer sen oğul isen at kendini aşağı, meleklerin seni kurtarsın!" der. İsa ise buna karşılık, sen Rabbin Allah'ı denemiyeceksin diye yazılıdır!.." diye cevap verir.

Şeytan bu sefer onu çok yüksek bir dağın tepesine götürür ve oradan ona dünyanın tüm güzellik ve zenginliklerini gösterir ve "Eğer yere kapanır ve bana secde edersen, bunların hepsini sana vereceğim!.." diye teklifte bulunur. Buna karşılık İsa, "Çekil oradan şeytan, çünkü sadece Rabbin Allah'ın önünde secde edilir diye yazılıdır!.." diyerek onun bu denemelerini boşa çıkarır ve sınavı kazanır.. Bundan böyle, Allah'ın melekleri ona hizmet etmeye başlarlar...

Aynı pano üzerinde cennet kuşları iki tavus kuşu görmekteyiz; bunlardan biri dişi, diğeri ise erkektir. Nehirde bir yılanla bir leylek var. Leyleğin yılanı öldürmesi gösteriliyor burada. Bir vaftiz olayı ve diğer yerlerde olduğu gibi gene bir yılan var. **İyi ve kötünün sava-şının** bir betimlemesi olarak düşünülebilir. Jozef, İsa'nın doğumu üzerine, hediye olarak iki kumru getiriyor. Bir nehir meleği trompet çalmaktadır. (Trompet yorumuna bkz.)

Pantagrator İsa Panosu: Bu sözcük, herşeyi yapan, yaratan, anlamına geliyor, baş parmağı dikili, **otorite** ve **iktidarı** simgeliyor, orta parmak diğerlerinden ayrılmış, takdis işareti olup, aynı zaman-da trinite anlamına geliyor. İsa, bir İncili göğsüne doğru sıkıyor, sol eli daha iri şişkin, diğer eli ile tasdik işareti yapıyor. Kan soldan ge-liyor, bunun için sol ele daha çok kan dolmuş, ve elbisesinden çık-mış, İncil kapalı, İsa'nın boğazı, Allah aşkı ile dolduğu için, şişkince görünüyor. İsa daima kulakları açık gösterilir. Çünkü kulaklar kalbin pencereleridir. Ayak ses verir kulak ses alır!... (Boyun, boğaz ve burun yorumuna bkz.)

HEROD: Filistin'de hüküm sürmüş 4 yahudi kralının adıdır.

BÜYÜK HEROD: M.Ö. 37: 4 yılları arasında Yahuda (Jude) eyaletinin Roma tarafından atanmış Kralı. İsa'nın doğuşunda Bet-lehem (Beytullah) deki 2 yaşına kadar çocukların katledilmesini em-retmiştir.

HERODA ANTİPAS: Büyük Herod'un oğlu olup M.Ö.4 M.S. 39 yılları arasında yaşamıştır. Karısını boşayıp üvey kardeşinin eski karısı olan Herodias'la evlenmiştir. Bu evlilikten dolayı kendisini kı-nayan Vaftizci Yahya'yı önce hapsedirmiş, sonra da boynunu vur-durmuştur. Vali Pilate tarafından kendisine gönderilen İsa'yı yargıla-mıştır.

HEROD AĞRİPPA I: M.S. 37-44 arası Yahuda Kralı olmuştur. Büyük Herod'un torunudur. Havari Petrus'u hapse attırmış ve hava-ri Yakub'u da idam ettirmiştir.

HEROD AĞRIPPA II: M.S. 52-68 yılları arasında krallık yaptı. Büyük Herod'un torununun oğludur. Kudüs'ün Titus tarafından alınmasında Romalıların yanında oldu.

Herod'un huzuruna gelen kâhin (müneccim) kralları sahnesi: Herod bir tahtta oturuyor, arkasında muhafızları var. Bu üç kişi, üç yaş grubunu simgeliyor: En genci solda, ortada orta yaşlı olanı, sağda duranı ise, en yaşlılarıdır. **Gaspar**

batıdan, **Melkior**, doğudan ve **Baltazar** Siyah Afrika'dan gelmiş ve İsraililerin yeni kralı olan İsa'ya hayranlık ve tebriklerini sunmak istiyorlar. Her üçü de at ya da deve ile geliyorlar, pantolonlu, botlu. Sayılarının 3 oluşu İsa'yı **Dünyanın Kralı, Rahip ve peygamber** olarak niteledikleri içindir. En genç olanı Herod'la konuşur gibi, yaşlı olanı ise, içinde hediye olması gereken bir kaset tutuyor. Herod hiddetlidir, ülkedeki tüm iki yaşından küçük çocukların öldürülmesini emreder. Önünde bu emri alan askerler, biri zırhlı elbise giymiş, ama başında miğfer yok.

Elizabet, kucağında vaftizci Yahya, Çocuğunu eli silahlı bir Romalı askerden kaçırır ve bir mağaraya sığınır. Mağara kapanır ve hayatlarını kurtarırlar. Bu olayın başlangıcı için iç narteksin, parakleziyon'daki bitim noktasına bakmak gerekir.

Herod'un emri ile gaddarca öldürülen küçük çocuklar; Matern

tutan kadınlar, birbirlerine sokulmuşlar, sessizce ağlıyorlar, yüzlerinde derin bir acı ifadesi görülüyor. Biri, elinde çocuğunun yaralı başını tutuyor; bir asker çocuğu annesinden koparır gibi almış ve kalbine hançer saplıyor.. Ressam burada tamamen dramatik bir tablo yaratmaya çalışmıştır. O devirde yaygın olan öldürme modeli, karın deşmek...

Samariten panosu: İsa, kuyudan su çeken Samaritenli bir kadını görür ve ondan biraz su ister, İncil'den bir episodu (menkibe) yansıtan bu olayda kadın önce ona su vermek istemedi. Bunun üzerine İsa ona, "git kocanı çağır" dedi. "Kocam yok" yanıtını alınca, "senin 5 kocan oldu, şimdi ise, yaşadığın adam kocan değil" diye karşılık verdi. Bu sözler üzerine kadın onun bir peygamber olduğunu hemen anladı ve ona derhal su ikram etti...

Kapannaum: İsa Jurden yakınındaki bu şehirde bir süre yaşamıştır. Burada körleri iyi eder. "Dünyada olduğum sürece ben onun ışığıyım" diyerek, salyasıyla yerden aldığı toprakla bir çamur yapar ve körün gözlerine sürerek, onun tekrar görebilmesini sağlar. Bu olayla ilgili olmalıdır ki Yunanlılar, göz hastalıklarına yılan yalamasının iyi geldiğine inanmışlardır...(?)

Kilisenin bu bölmesinde İsa'nın diğer hastaları iyileştirme sahneleri yer alıyor. Özellikle, uzun süreden beri **Kan kaybından** muztarip bir hasta kadın İsa'nın eteğine dokunur. Kanı birden durur, iyileşir. İsa geriye dönüp "Bana kim dokundu? Sanki içimden bir gizli güç boşaldı... Haydi kızım, kalk artık şifa buldun!." der...

Hristiyan inancına göre İsa, insanlık tarihinin en büyük "**Din doktoru**" olmuştur. Uygulamalarında psikanaliz bir metod kullanmıştır. Onun bu mucizeleri "her din adamının aynı zamanda bir doktor, ama her doktorun bir din adamı olamayacağı inancı oluşmuştur. Nitekim, ölüm döşeğindeki bir hastanın başındaki doktor "yapılacak bir şey yok der ve yerini **bir din adamına** bırakır...

İÇ NARTEKS:

Meryem'in hayatı İncil'de yok. bu boşluğu doldurmak gerekiyordu.. Meryem'in hayatı burada başlayıp, Naos'ta ölüm döşeginde bitiyor. Kubbe'de, İsa'lı Meryem ve etrafında iki sıra daire üzerinde İsa'nın ecdadı Birinci sırada 16 İsrail Kralı (Patriarches), aşağı sırada 11 şahıs, bu kuşağın dışında kalanları gösteriyor. İsa'nın sülalesi David'ten başlıyor, Moiz elinde bir vazo tutuyor (Bkz. Vazo yorumu), biraz silik.. Köşede Zekeriya Peygamber (Zacharie), Elizabet'in kocası, tapınağı simgeleyen kubbeli bir yapının altında durmakta ve elleriyle bir şeyi reddeder gibi. Bu panonun anlatımı iki şekilde yorumlanabilir: Su Denemesi adı verilen bir parabol (Zekeriya'nın

. Meryem'i denemesi..) veya tapınağın altın kapısı önünde durarak, kendisine hediye sunan bir grup insanı eliyle geri çevirir gibi. Bu bölüm, silik, kim oldukları bilinmiyor, birinin Meryem'in annesi An olması mümkün.. Pantatif üzerinde Joakim, çölde bir köşede, çocuksuz olmanın üzüntüsü içinde derdini iki yolcuya anlatıyor.

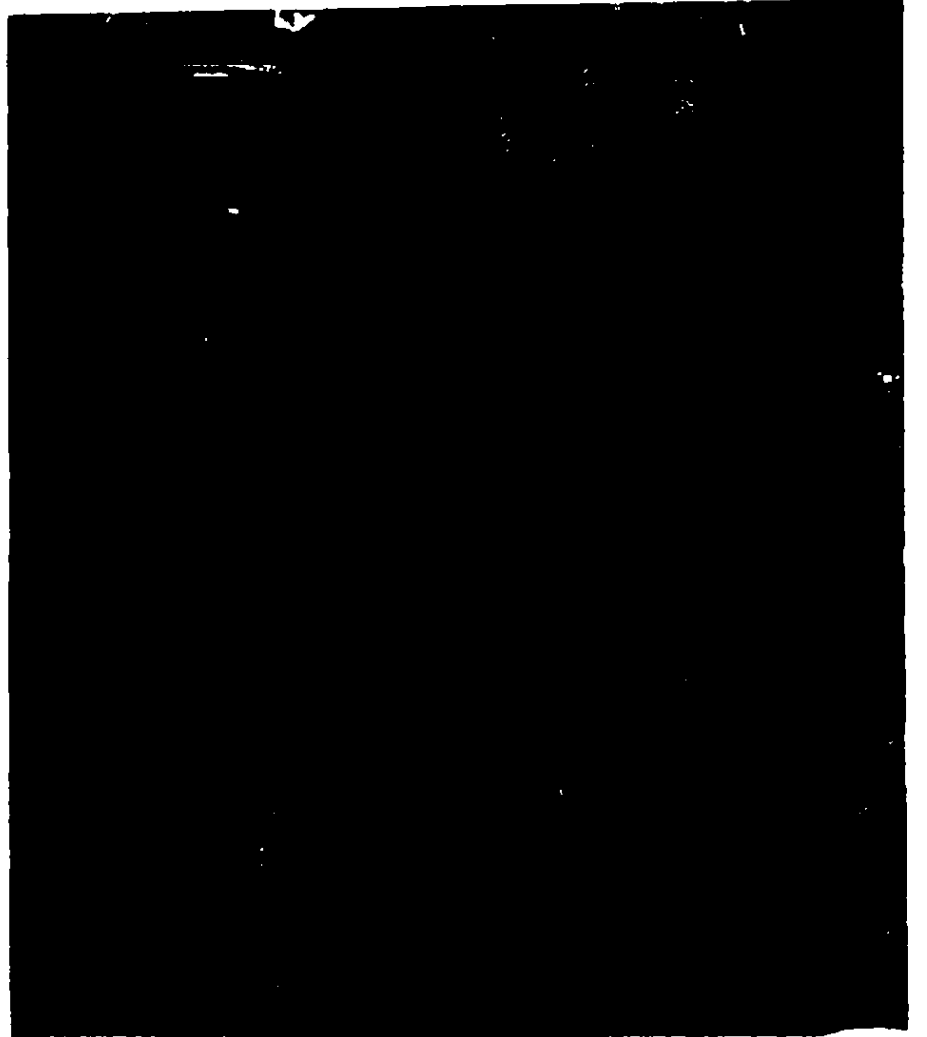
Diğer bir pano-

da, An, kocasını şehrin kapısında karşılar ve ona hamile kalma müjdesini bir melekten aldığını söyler.

Jozef'in, Meryem'le veda sahnesi: Jozef, Meryem'e "Seni evde bırakıyorum, çalışmaya gidiyorum! der ve 6 ay sonra döner. (bu kısım silinmiştir) Eve girişinde karısının hamile olduğunu görür, "niye bana buna yaptın!" diye serzenişte bulunur ve onu terketmek ister. Meryem'i evine götürür, elleri kapalıdır, bu bir saygı, utanç veya azizlik ifadesi olabilir. Meryem hamiledir ve ancak 17 yaşlarındadır.

Meryem'in annesine yapılan hamilelik müjdesi: Gene bir kuyu var. Arka planda iki ağaç, birinin üstünde, içinde bir kuş bulunan bir yuva görülüyor. Su çeşmeden, aslan ağzından akıyor, An'ın yüzündeki ifade bir hayli ilginç. (Bkz. kuyu ve aslan yorumu)

Meryem'in doğum sahnesi: Yavru sevimli ve herkülien görünümde, oldukça robüst.. Masada katık olarak ekmek parçaları görülüyor. Yeni doğan çocuğa hediye vermek aslında Helēnistik bir gelenek. Doğumu 8 Eylül (8-9 Aralık olabilir).

Meryem'in ilk 7 adımı (yedi sayısıyla burada da karşılaşıyoruz...) gerisinde bir hizmetçi, düşmemesi için dikkat eder bir görünümde.. Bir eşarp rüzgârdan dalgalanıyor. Bu daha çok païen bir motif.. Havanın rüzgârlı olduğu gösterilmek istenmiştir. Bu olaya protevanjil de yer verilmiştir. (Bkz. kuyu ve aslan yorumu)

Meryem'in tapınağa takdimi: 3 rahip bir masanın başında, ortada iki kupa üç tas ve ekmek var. Bu tablo kilisenin tam ortasına düşmektedir. Meryem bu sırada 7 yaşındadır; 3 yaşında iken tapınağa götürülmüşse de rahipler tarafından reddedilmiştir. Joakim elleri bağlı, bir saygı ifadesi... Aslında bir tören Yahudilerde yalnız 12 yaşına giren erkek çocuklar için yapılmaktaydı.

Meryem'in bir melek ile beslenmesi: Bir meleğin getirdiği ekmek parçasını almak üzere elini uzatır.

Meryem'in nişanlanması: Zekeriya, 12 İsrail aşiretini sembolize eden bastonların önünde duasını yapmaktadır. Bunlardan dördüncüsünün uç kısmı yeşermiştir. Meryem'le evlenecek adaylarda iki koşul aranıyor: Yaşlı ve dul olması... Zekeriya başvuran 12 adaya doğru ilerleyip, onlara bu 12 kuru sopayı gösterir. Herkes bir tane alır. Son alan Jozef olur, ama onun sopası birdenbire çiçeklenir. Rahip Jozef'e Meryem'i karın olarak al, derse de o biraz utanmaktadır; buna cesaret gösteremez "Ben yaşlı bir insanım, ayrıca çocuklarım da var, İsraililere karşı gülünç duruma düşmek istemiyorum!.." der. Burada Zekeriya elini Meryem'in başına koymuştur. Jozef'in başında ise bir güvencin beliriyor. Kubbe'de tapınağın bakireleri, ellerinde meşaleler dini bir tören sırasında görmekteyiz. Meryem'in kiliseye törenle girişini simgeliyor. Elin başa konulmasında bir güç transferi söz konusudur. (Bkz. Baston, Asa).

Meryem tapınağın ör-tüsünü örmek için baş ra-hip Zekeriya'dan bir yün yumağını alır. Bu sahneyi sadece Kariye'de görüyo-ruz. Esas İncil'de böyle bir olaydan bahsedilmiyor. Bu görünümün yorumunu şu iki şekilde yapacağız: Bi-rincisi, o devirde tapınak-lar, göçebe çadırları gibi, çuldan/çuhadan perdeleri olan barınaklar. Meryem bu tapınağın perdesini ör-

mek için melekten yün alıyor. İkincisi ise, Meryem (pourpre) beka-ret renginde olan yünü (**karnındaki çocuğu örmek için**) almaktadı-r... Yünün rengi bekâreti simgeliyor, aslında biraz daha koyu renk-te olması gerekir. Geri planda, diğer adaylar Meryem'e hasetle ba-kıyorlar. Bunlar onun rakipleriydi.. İkinci kapının üstünde, Teodor Metoşit, devrin Maliye Bakanı olabilir. Bir ilim adamı veya bir sanat-sever de denilebilir. Kariyeyi XIV. yy.da o restore ettirdi; büyük pa-rasal yatırımlarda bulundu. Başında bir parasol gibi, türban taşıyor, Selçuklu etkisi olduğu düşünülebilir. Pantokrator İsa'ya kilisenin ma-ketini sunuyor. İsa'nın kulakları açık. Tanrı'nın sesini iyi duyabilmek için... Panoda asimetrik bir eğilim var. Sol köşeye bayağı sıkışmış gibi... Özellikle böyle yapılmış olabilir. Tam altında, Naos'un giriş ka-pısının iki yanında, Solda Pierre elinde cennetin anahtarlarını, sağ-da ise Paul, bir tomar kağıt tutmaktadır. Bu ikisi **Anadolu'daki ilk killselerin**, Metoşit ise bu kilisenin kurucusudur. Bu hizmetlerinden dolayı burada ve bir arada gösterilmiş olabilirler. Pier'in elinde 2 anahtar var. Çünkü İsa ona hem cennetin hem de cehennemin ka-pılarını açma yetkisini vermişti. (Anahtar yorumuna bkz.)

Deizis: Büyük bir pano. Bunu İmparator Aleksi Komnen'in oğlu olan, İzak Komnen yaptırdı. XII. yy. Kendi resmi gene sol köşede,

dua ediyor. Sağ köşede ise, cüce Melen, İmparator Mişel III'ün üvey kızı, evlatlığı. Bir Moğol Kraliçesi. Teodokos Meryem (Tanrı Anası) Alnında ve iki omuzunda olmak üzere 3 yıldız bulunuyor. Anlamı, O'nun doğurmadan, doğururken ve doğurduktan sonra da bakire olduğu şeklinde yorumlanıyor. Alnındaki yıldız

için (üçüncü göz demekte mümkündür). Ancak patrikhane portresinde de görüldüğü gibi, kucağında çocuk İsa varsa, bu yıldızlardan biri görünmemektedir. Meryemin alnındaki yıldızı Hintli kadınlarınkı ile özdeşiren bazı yorumcular İsa'nın aslında **Keşmir**'de doğduğunu ileri sürmüşlerdir. (**Krişna**) efsanesi... Deizis panosunun bordürü iki sıralı farklı motiflerden oluşuyor. Alttaki stilize **Svastika**, üstteki ise **Yengeç**. Bu iki motifin ifade etmek istediği anlamları I. Bölümdeki Svastika ve Yengeç'le ilgili yorum metninden çıkarmanızı öneriyorum. Deizis'in bu türden anlamlı ve güzel bir bordür içerisinde gösterilmesi, değer verdiğimiz aile fotoğraflarının en güzel çerçeveler içinde saklamak için gösterdiğimiz özeni anımsatıyor...

Başka bir pano: Pier'in kayınvalidesinin iyileştirilmesi. Kadın sıtma hastasıdır. Sağ köşede damadı olan Pier görülüyor.

Bir kötürüm ve cüzzamlı hastanın, sağır ve dilsizlerin iyileştirilme panoları burada görüyoruz.

Güney kubbede Tevrat Peygamberleri Jakob (Yakup)'un 12 oğlu, her biri bir aşiretin başıydılar. (Ruban, Simeon, Levi, Jude, Dan. Naphtali, Gad. Aser, İssacar, Zabulon, Yozef ve Benjamin).

NAOS:

Kilise camiye çevrilince, sadece namaz kılarken görülebilen yüzeydeki mozaikler ahşap bir perde ile kaplanmıştı. Sonra 1850'lerde, diğerleri de sadece badana ile kapatıldı. Naos'un kubbesi onarıldı; bahçede görüldüğü gibi, payandalarla sağlamlaştırıldı. Bugün görülen ikinci kubedir. Aslında Naos duvarlarında da mozaik sahneler varsa da bunlar zamanla, kendiliğinden bozulup düştüler. Absidin kalot kısmında bir Meryem-İsa bulunuyordu. Dört İncil yazarı, Vaftiz Son Akşam Yemeği... gibi başka İncil olaylarını da yer verilmiş olması mümkün..

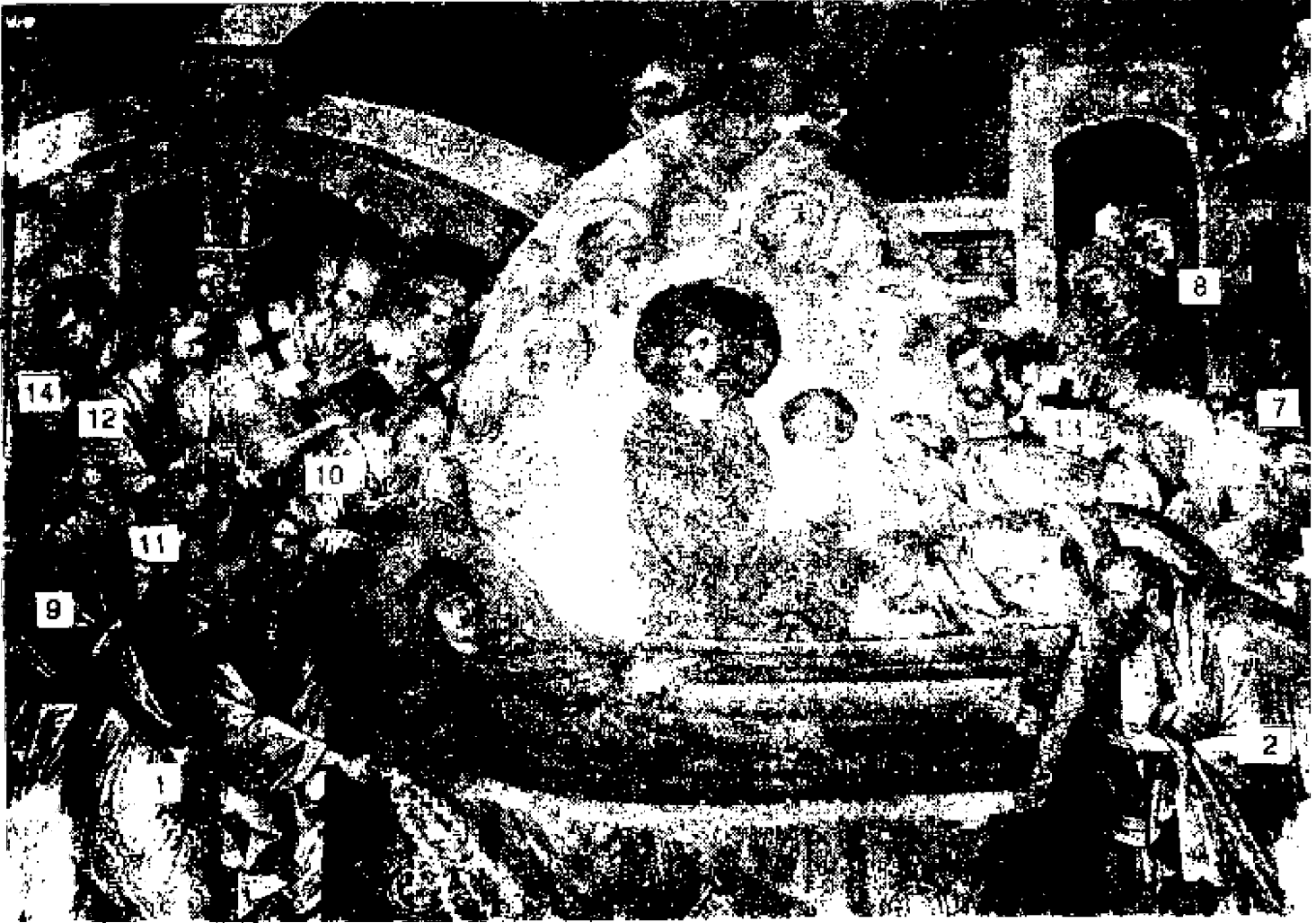
Normal olarak Bizans kiliselerinde İsa solda, Meryem ise, sağda bulunurken, burada durum terstir. Meryem'i sola, İsa'yı ise sağa almışlardır. Çünkü Sağ yön çoğu kez saygınlık ve önceliği simgeliyordu. Absidin iki yanındaki kapılar, batistere ve sakrister'e açılıyor. Yerde mezar odasına inen merdiven. Paraklezionla irtibatlı. Solda

Bir hatırlatma. İsa, Meryem'in kucagında iken, çoğu kez çocuk değil, ergin(adult) bir sima ile gösterilmiştir. Çünkü Hristiyanlık O'nu asla çocuk kabul etmek istememiştir

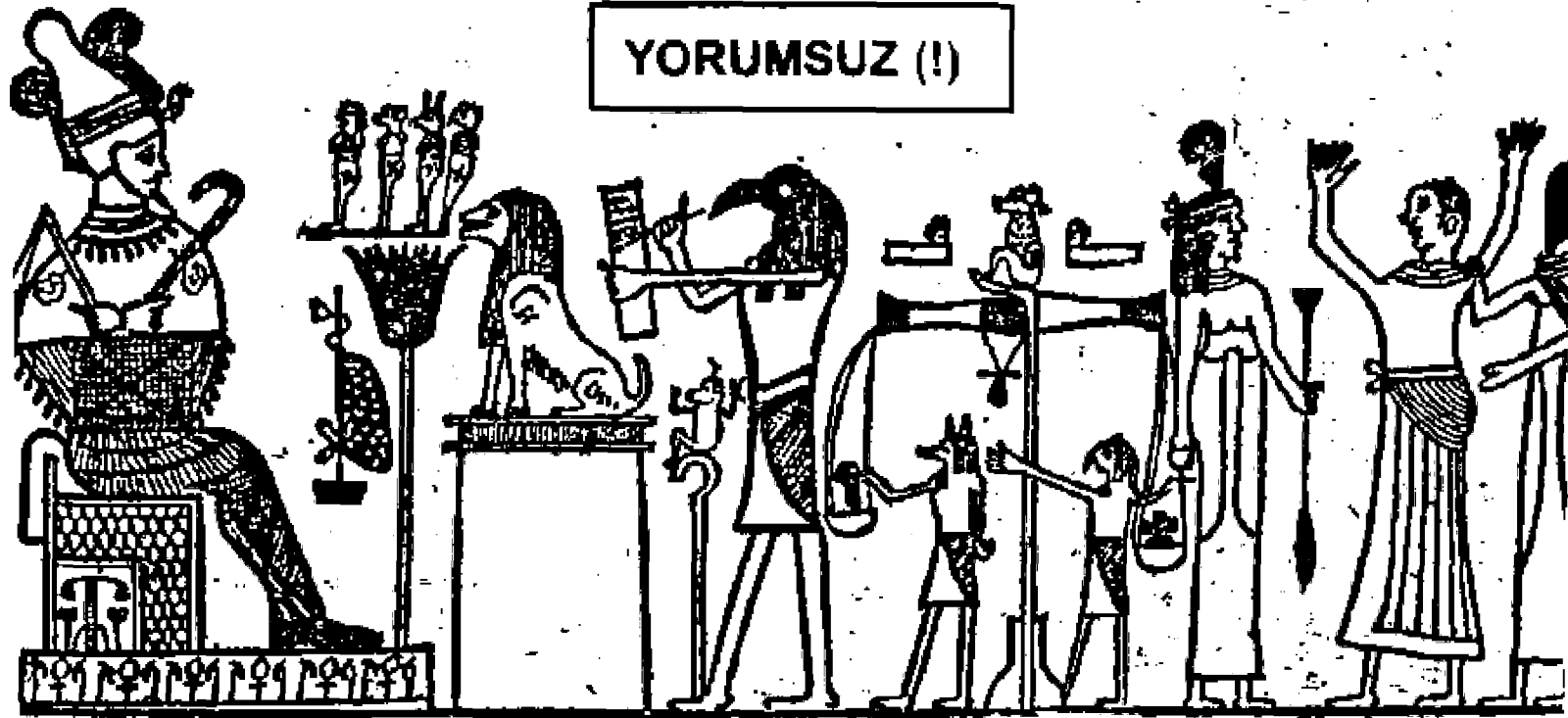
kucağındaki çocukla Meryem, "Kainata sığmayanı içine sığdıran" -Sağda İsa, -elinde bir İncil- "Acı, ıstırap çekenler bana gelsinler!"- yazılı... Kapı üstündeki pano 1292 yılında, temizlenerek ortaya çıkarıldı. Meryem'in ölümüne Katolikler Assomption Ortodokslar ise Koimisis derler. Dormisyon veya Koimisis (Derin Uyku) adı ile tanınan bu

kompozisyonda Meryem ölüm döşeginde gösterilmiştir. Apokrif İncil yazarlarından biri olan Jak'a göre, Meryem Betleem'de hastalanır ve tüm havarileri müritleri, aziz ve azizeleri yatağının başına toplar, Hepsinin yüzlerinde derin bir üzüntünün ifadesi görülüyor. Orta planda, İsa, beyaz bir nimbe içinde. Bu gri-beyaz renk ebedi zafetin bir ifadesi, kollarının arasında Meryem'in çocuk görünümü, onun

1. Pierre (Havari)
2. Paul (")
3. Luc (İncil yazarı)
4. Andrée (Havari)
5. Marc (İncil Yazarı)
6. Philippe (Havari)
7. St. Anne (Meryemin Annesi)

8. Elisabethe (olasıkla)
9. Mathieu (İncil Yazarı)
10. Jean (İncil yazarı)
11. Simone le Zélote (Havari)
12. Bartholomée (Havari)
13. Timothée (Efes kilisesi sorumlusu)
14. Jacques Alphée (Havari)

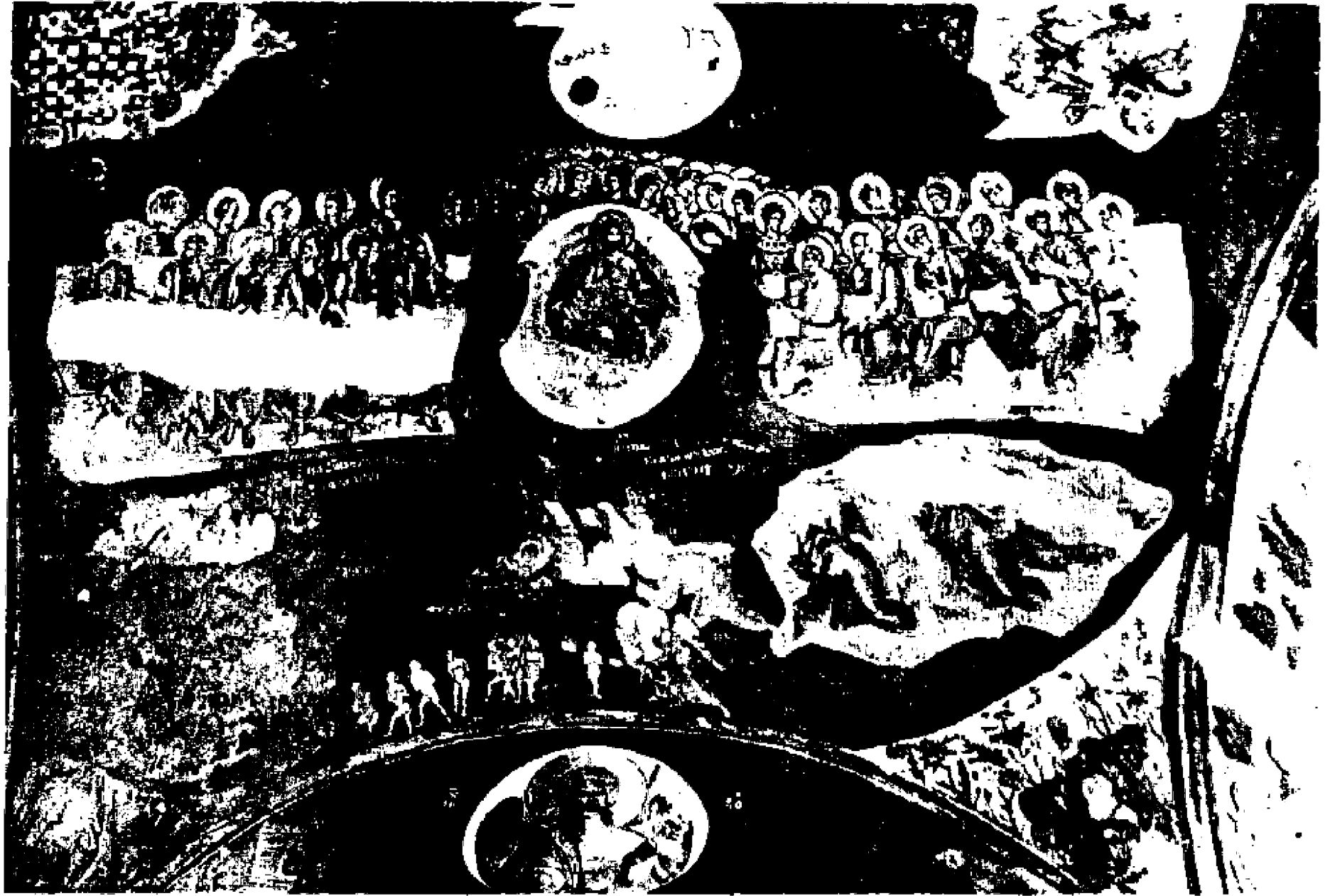
YORUMSUZ (!)

MISIR TANRISI OSİRİS'İN SON MAHKEME KARARGÂHI (Gerçeğin büyük salonu)

Soldan sağa doğru:Osiris hakim kılığında,bir leopar derisi,onun sancacağı.
MÜ'nün sembollerinden biri olan açılmamış bir LOTÜS ÇİÇEĞİ.Ustünde ayak-
ta duran dört cin(ruh).Büyük aslan Amentî,Kara leylek kafalı tanrı THOT,
Ölümün hikayesini (iyi ya da kötü olan eylemlerini) yazıyor.Çakal kafalı
ANUBİS,tartı ağırlığı bir TÜY olan terası ile Ölümün kalbini tartmakta.

Yanı başında şahin(doğan) başlı HORUS.En sonda Ölen kişi.Gerçeğin salonuna
bir tüyle itilerek getirilen kalbini gösler Ölüme sererek,teslimiyet anla-
mında,kollarını havaya kaldırmış.Tanrı MAAT tarafından karşılanıyor.

(Kaynak:Mısır ÖLÜLER KİTABI Bölüm 125)

HIRİSTİYAN İNANÇLARINA
GÖRE SON MAHKEME
(İSA VE KARARGÂHI)

ruhudur. Ruh rituel bir olgudur, (Bkz. Xantos) yapma bebek şamanizm-
de de var. Belki de İsa, annesinin ruhunu cennete, Baba'sına götür-
mek için ellerinde tutmakta.. Gerisinde kanatlarıyla yüzünü sakla-
yan bir melek (Aya Sofya'daki gibi) (Melekler yorumuna bkz.) Başlar ya-
tağa yaklaştıkça belirli bir oranda eğilmekteler. Bu kompozisyon
üzerinde gösterilen şahıslardan kollarında haç taşıyanlar ayrıca
başları hâleli olarak gösterilmişlerdir. (Hale yorumuna bkz.) Bu kimse-
ler, Meryem öldüğü zaman hayatta olmayanlardır. Yani onların ruh-
larıdır. Haç taşımayanlarda hâle görülmüyor. Kollarında haç olanla-
rın sayısı 5'tir. Bunlardan ikisi melektir. En sağda cennetin kapısı
görülüyor. Aslında iki kapı var. Birinin önünde lâcivert çarşafı olan
Elizabet, duruyor. Diğer, erguvani çarşafı olan, Meryem'in annesi-
dir. Ölüm döşeginin bir başında Havarî Paul, diğer başında Pier,
elinde bir buhurdanla, Meryeme son tâzimlerini yapıyorlar. Kesin ol-
mamakla beraber, bir fikir verme bakımından, diğer azizlerin isimle-
ri aşağıdaki kompozisyon üzerinde işaretlenmiştir.

Meryem'in uzandığı döşegın etrafı İsa'yı doğurduğu sahnede
olduğu gibi, Purpre (Erguvani kırmızı) renkli bir bordürle çevrili. Po-
urpun bir saltanat, egemenlik, asalet ve insanlık rengi olduğu belirt-
miştik. Ayrıca, şu ana kadar hiçbir belgede yer almamış bir ayrıntı-
dan söz edeceğim: Meryemin uzandığı yatağın altında altın yaldız-
la belirtilmek istenmiş bir tabure ya da eşığın bulunuşudur. Yatağın
üstüne çıkabilmeyi kolaylaştırmak için normalde böyle bir eşığın üs-
tüne basılır. O halde Meryem kendiliğinden gelip bu yatağa uzan-
mıştır. Çünkü ne zaman ve nasıl öleceğini bilecek kadar ruhani bir
yapıya sahiptir!.. (Kişesel yorumumdur)

PARAKLEZION: (Mezar şapeli)

29 metre uzunluğunda bir tam bir de yarım kubbe ile örtülü bir
ek yapı olup XIV. yy.da kiliseye dahil edilmiştir. Freskler, Bizans rö-
nesansının bir şaheseridir ve İtalyan ressamı Giotto ile çağdaştır.
Tehophore isimli bir ressam tarafından gerçekleştirildiği sanılan bu

Salomom

yapıtlarda, orantı açısından, daha çok IV. yy. heykeltraşı Lizipos stili hissediliyor...

Başlar gövdeye göre 1/9 oranındadır, yani vücutlar biraz daha uzun şekillendirilmişlerdir. Freskler genel olarak, yerden kornişlere ve bunun üzerindeki olmaları üzere, niteliklerine göre ikiye ayrılmış bulunuyor. Parazleziyondaki fresklerin konuların büyük bir bölümü Tevrat'tan alınmıştır. Absidin içinde devrin ileri gelen rahiplerin resimleri bulunuyor. Bunlar Bizans geleneklerine göre, bir protokol sırasıyla yerleştirilmişler. Üçerli iki grup oluşturan bu din adamlarının isimleri, bilindiği kadarı ile, aşağıda açıklanmıştır:

Aya Nicolas, Demreli Noel Baba'dır. Atanasyon, İskenderunlu olup, Konstantin tarafından yapılan İznik Konsülüne katılmıştır. St. Bazil Kayseri eveğidir. Gregoire ise, Ermenilerin illiminatörü (mürşitleri) değil, Bazil'in bir arkadaşıdır.

Tam tepede Cebrail, elinde bir kılıç sapı tutuyor. Bu bir Krikeion tılsımlı sopa olabilir. (Bkz: Kadüse) (Aya Sofya Kral Kapısı üstündeki mozaik panoda görüldüğü gibi.) Absidin kalotunda **Diriliş** veya, **İsa'nın Dönüşü** kompozisyonu görülüyor. Bu sahnenin diğer adı **Anastazis**'tir. **Satan** (şeytan) Hades'e (cehennem, yeraltı tanrısı) İsa'yı gelir gelmez yakalatmasını emreder. Hades adamlarından iki **Demon**'a (kötü, şeytan) cehennemin bronz kapılarını iyice kapatmalarını tembih eder. Fakat bir gün gelir İsa döner ve bu kapıları kırıp o zamana kadar orada esir olanları kurtarır. İsa meleklerine Satan'ı ellerinden ayaklarından ve boynundan bağlamalarını emreder ve Adam (Adem) ile Eva (Havva)'yı mezarlarından çıkarır. Ayaklarının altında cehennemin iki kapısı ve elleri arkadan bağlı boynunda bir halka takılı olan şeytan, etrafta, kilit, anahtar parçaları görülmektedir. İsa her ikisini de bileklerinden tutmuştur. Bir zorlama hissediliyor. İsa Havvayı sol bileğinden tutmuştur (Bkz. Sağ-sol yorumu).

Adem'in mezarı bir hamur teknesi gibi. Havva'nınki ise daha derin bir sarkofaj. Eski Mısır'da kadınlar daha derine gömülüyordu. Nekrofoli (ölü seviciler)lerin bu tür sadis girişimlerini önlemek için. Bu tip sadistler bugün de var. Belki de bu geleneğin biling altı uzantısı. Kadınların mezarı biraz daha derin kazılır? (Yazarın yorumudur)

Absidin tam sağında, Seven Meryem. Çok başarılı bir kompozisyon olarak değerlendirilmekte. İsa'nın sağında iyi İnsanlar **Melâkeler** ve Abel (Havva ile Adem'in ikinci çocukları), solunda ise, resimde isimleri yazılı, peygamberler bu olaya tanık olmaktadır.

Bir melek, üzerinde güneş ve ayın belirlendiği galaksiyi bir parşömen kağıdı üzerinde halı gibi seriyor. Bu tablo ile belki de ruhların öteki dünyadaki seyahatleri anlatılmak istenmiştir. (Yorumlar Bölümü **Spiral'e** bakınız.)

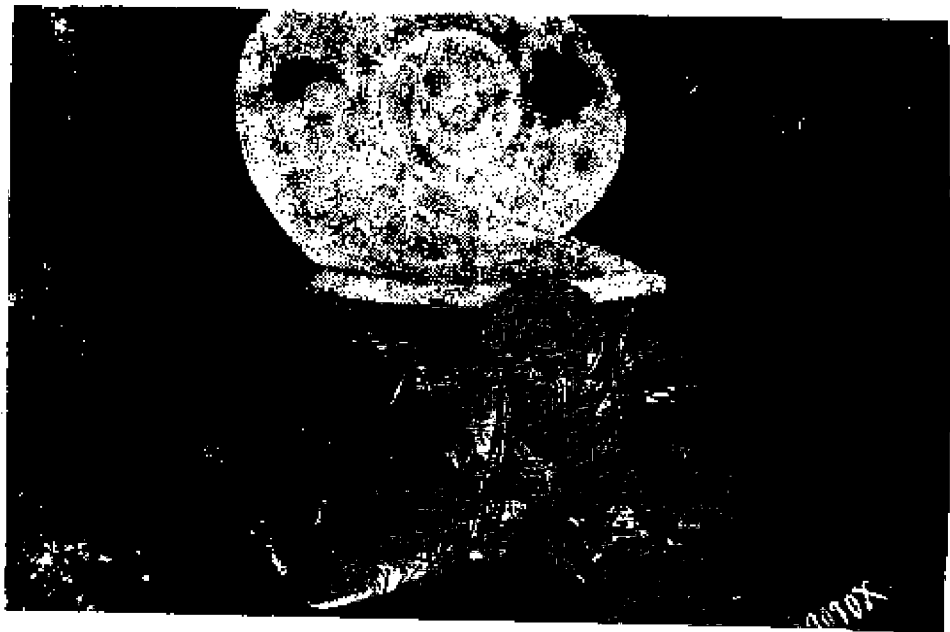
İslâm'ın kabul ettiği 4 melek var, bunlar; Mikail (cennetin kapısında **durur**) dünyadaki olayları yönetir. Cebrail (Tanrının emirlerini peygambere ulaştırır), Azrail (ölüm meleğidir). Eceli gelenlerin canını alır. İsrail (Rafael) üfliyeceği boruyla insanları **diriltecektir**.

Sağda, Jair'in kızının diriltilmesi mucizesi yer alıyor. Jair, bir sinagog şefidir. Kızı ölmüştür. ve onun 12 yaşındaki biricik evlâdıdır. Diriltme olayı, Pier, Jak ve Jan'ın önünde geçer. Ayrıca üç aziz daha var. Kule şeklinde iki damı kırmızı bir kuşakla bağlı bir yapı görünüyor arka planda. Bu bir tetrapilon tipi. Fakat olay açık havada değil, bir oda içinde geçmektedir. Solda, Nain'li bir dul kadının oğlunun diriltilmesi sahnesi yer almaktadır. (Bkz. Kuşak)

Parakleziyonun ikinci büyük panosu, **Son mahkeme** (Kıyamet, Mahşer günüdür) burada günahlar ve sevapların hesabı verilmektedir.

Sağ taraf cehennem, sol taraf ise cennetle ilgili olay ve insanlar bulunuyor.

A t e ş gölü, bunu oluşturan nehir sanki

İsa'nın ayaklarının dibinden kaynaklanıyor ve bir gölet şeklini alıyor. Burada cehennemliklerin çektiği azap gösterilmek istenmiştir. Dört ayrı renkle boyanmış ve 4 parseli ayrılmış bir cehennem köşesi burası... İsa, ölümsüzlüğü simgeleyen beyazlar içinde, zafer kazanmış bir görünümde tahtına oturmuş, iki yanında annesi ve vaftiz babası, gerisinde havarileri ve Apokalipsin 24 ihtiyardan oluşan Jürisinin önünde Adem'le Havva'nın da hazır bulunduğu bir mecliste, insanların günah ve sevaplarını bir terazide tarttırarak, onları lâıyk oldukları, cennet veya cehenneme gönderiyor. Kutsal kitap 24 rahip sınıfı olduğunu yazıyor. Kilise koroları da 24 kişiden oluşuyor. Apokalipsin bu 24 ihtiyarı, giysileri ve oynadıkları ruhani roi gereği taçlı ve kral giysili gösterilmiştir. Tanrıya övgülerini sunuyorlar. Bu (Psikoz-tazi) sahnesi Jean İncilinden esinlenerek, resimlendirilmiştir. (Apokalips Tanrının ilham ettiği sözlerin sembolik bir üslula ifade edildiği bir kitaptır). Soldaki duvarda, cennete girmek için sıra bekleyen cennetlikler, Pier cennetin kapı kilidine bir anahtar sokuyor. Bir melek, ucu yere yönelik sivri bir kılıçla cennetin kapısını bekliyor. Kapının ötesinde iyi hırsız (Le bon larron) — İsa'yla beraber çarmıha gerilendirir)- peştemallı, elinde bir tahta haç tutuyor. Meryem de var, ama yarısı görülebiliyor. Burası cennetin bahçesidir. Pantantifte, Peygamber Abraham, dizindeki küçük çocuk **Fakir Lazar**'ın ruhudur. İncilde adı geçen diğer **Lazar** İsa'nın arkadaşları olan Marta ve Mari'nin erkek kardeşidir. İsa bu üçünü de çok sevmektedir. Lazar hastalanır ve ölür, İsa'ya haber verirler, İsa gelir, ancak Lazar öleli 4 gün olmuş ve mezara da konulmuştur, bütün vücudu bantla sarılıdır. İsa onu dirilterek önemli mucizelerinden birini daha gerçekleştirir. Nitekim bu olay (episod) çoğu kez kilise duvarlarında görülmektedir. Kariye'de yok ama Göreme ve diğer kiliselerde var...

Diğer pantantifte çıplak bir çocuk görülüyor. Arkasında bir de melek var. Kesin olmamakla beraber, bu çıplak insanın cehennemden kaçan biri ol-

duğu ve yakalanarak geri getirildiğini söylenmek isteniyor. Bu tür çıplak bir insan figürüne ilk kez burada raslanılmıştır.

Paraklezion'un sol duvarında, savaş elbiseleriyle, azizlik düzeyine ulaşmış asker kişilerin (muhariplerin) resimleri görölmektedir. Genellikle at üzerinde gösterilen George burada ayaktaadır. Diğerleri arasında, aziz şehitlerden, Demetrios, Teodose.. Çok asker bulunuşunu iyilikleri koruma amacına bağlayabiliriz. Günaha karşı savaş.. Ayrıca bu askerler kubbede bulunan ve silahlı olan diğer melekleri -çiçek gibi düşünürsek- adeta onların sapları gibidirler... (Bir yorumdur.) Hattuşuş yazılı kaya tapınağında da 12 Asker Tanrının bulunduğunu anımsayalım...

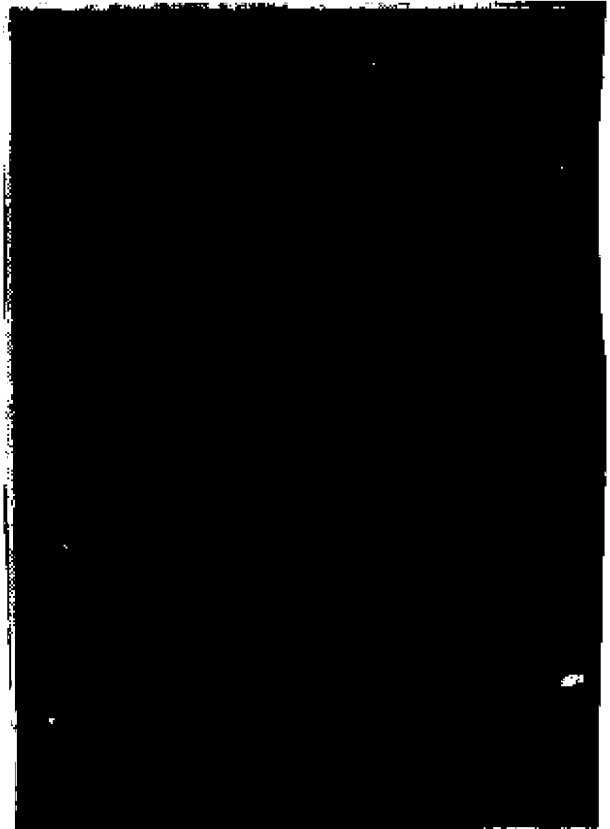
Diğer 12 kişi Eski Ahitte adı geçen 12 İsrail aşiretinin şefleridir. Bu kompozisyonda Her iki ahit (Testeman) bir arada gösterilmek istenmiştir.

Melekler kara ve denizdeki ölülerin ruhlarını mahşer gününe çağırarak için trompet çalmaktadırlar. Trompetlerden biri denizin içinde. Balıkların ağzından insan uzuvları çıkıyor. Bu kompozisyonla Tevrat'tan bir paragraf, "Kötü zenginlerin cehenneme gidecekleri" anlatılmak istenmiştir. (Bkz.Trompet)

Burası "bir mezar şapeli. Nişler içinde, Bizans'ta önemli kişiler buraya gömülmüşlerdir. Karısının ismi Eugenie olan Tor-nik isimli bir devlet adamının. isim ve resimleri görölüyor.

Kubbe kasnağı 12'ye ayrılmış, her birinde bir pencere bulunuyor ve altlarında isimleri yazılı, ellerinde mızrak olan melekler, ortada Meryem.

Pantantiflerde rahip giysili (İlähi şiir'in bestekârları (poete

Jacob bir meleklerle mücadele ediyor.

hymnographie) Bu şiirin bestesini yapıyorlar veya Meryem'in hayatını yazıyorlar. İncil yazarı olduklarını söylemek yanlıştır...

İsimleri: Damazino, Teafanos, Jozephe le Poete ve Kosma'dır.

Sol duvarda, Kutsal Tekne (Arche dalliance Arche Saint veya Arche de Noe)nin üç kişinin omuzunda Davit'in sarayından Salomon'un tapınağına taşındığını görüyoruz. Bu sandığın içinde, mukaddes eşyalar var (Moiz'in 10 emrinin yazılı olduğu taş levhalar, (tabletler), Allah'ın çöldeki İsraililere gönderdiği yiyecek-ekmek ağacı-Arron'un elindeki sopa...) bulunuyor. Resim bu kutsal töreni betimliyor.

Yedi kollu şamdan, haftanın günleri ve David'in atribüsü... Hemen yanında, bir tepsi içinde takdis edilmiş ekmeğin (pain beni) taşınması... (Bkz. yedi kollu şamdan)

Aynı yüzeyde bir başka pano üzerinde İsrail Kralı ve halkını kutsal sandığın önünde ve Jerüzalem'i Asurlu askerlerden korumaya çalışan bir meleği görmekteyiz. Melek Süleyman'ın tapınağını yıkanları şehrin surları önünde imha ediyor.

Sağ duvar üzerinde: Jakop'un merdiveni, üzerinde melekler ve Meryem.. Bu cennetin merdivenidir. Jakob, merdivenin altında. Bir taşı **Yastık yapmış** yatan **Jakob** rüyasında Tanrının gönderdiği bir melek ile mücadele ediyor. Diğer panoda Tanrı Jacob'a ismini İsrail olarak değiştireceksin." der. **İsrail**: Yahudice Melekle dövüşen anlamına gelir. Tanrı Moiz'e bir melek şeklinde görünüyor. (Merdiven, çalı ve dövüşme yorumuna bkz.)

Musa Sina Yarımadası'ndaki Tur Dağı'ndan geçerken yerde bir çalının yandığını gördü. Çalı yanıyor ve fakat kül olmuyordu. Bu olay ilgisini çekti. İyice bakmak için eğildi. O zaman Tanrının sesini duydu. Bu ses ona "Kutsal topraklara girdin, oraya böyle basma... Kavminin çektiği acıyı biliyorsun, git ve onları Mısır'dan kurtar!." buyruğunu veriyordu. Fresk üzerinde bu olayı ve Musa'nın eğilmiş ayak kabıllarını çıkarmakta olduğunu görmekteyiz. (Kur'an-ı Kerim, Ta-ha Suresi, Ayet: 12).

En sondaki fresk, Musa'nın büyük kardeşi olan Aaron'u iki oğlu ile beraber kutsal sandığı bir tapınağın şunağına koymaktayken görmekteyiz.

İsrail oğullarının Kutsal İttifak sandığı: İsrailoğulları yıllar boyunca göç ettikleri ve boyunduruk altında yaşadıkları için bir tapınak yapamamışlardı. Bundan ötürü Musa Peygamber, halkından topladığı altınlarla, kolayca taşınabilecek bir Altın Sandık yaptırdı. Sandığın iç ve dışı saf altından olup sedir veya akasya ağacından yapılmıştı. Boyutları ise, 125 x 75 x 75 cm. idi. Bir çeşit tapınak olan bu sandık, İbranilere yaşamları süresince her yerde eşlik etti. İçinde, Musa'nın taş levhalara yazdığı 10 emir ve diğer kutsal eşyalar (kült objeleri) ve bir yanında sürekli yanan 7 kollu şamdan, diğer tarafında Altı Köşeli Yıldız amblemi bulunmaktaydı. İsrailoğulları Peygamberlerinin emir ve direktiflerini dinlemek için bu sandığın çevresinde toplanırlardı. Kariye müzesi mezar şapeli bölümünde, sözü edilen sandığın, Kral Davit'in sarayından, oğlu Salomon tarafından inşa edilmiş olan, Kudüs'teki büyük tapınağa taşınması resimlenmiştir. Hemen yanında panolarda yedi kollu şamdan ve diğer kutsal emanetlerin taşınmasını ve İsrail Kral ve halkını kutsal Sandık önünde görmekteyiz.

Peygamber Musa'nın Tanrı'dan aldığı ve Musevi dininin ahlak kurallarını içeren 10 emri şunlardır:

1. Puta tapmayacaksın,
2. Boş yere Tanrının adını anmayacaksın,
3. Altı gün çalışıp bir gün (yedinci gün) dinleneceksin,
4. Anaya-babaya saygı göstereceksin,q
5. Adam öldürmeyeceksin,
6. Zina etmeyeceksin,
7. Kimsenin, rızası olmadıkça malını almayacaksın,
8. Yalan söylemeyeceksin,
9. Rüşvet almayacaksın,
10. Sebepsiz yere kurban kesmeyeceksin.

BURSA

Bugün bile buram buram Osmanlılığın eskimemiş eskiliğini koruyarak, günümüze ulaşmış, yarım asır kadar bu imparatorluğa başkent olma payesine erişmiş bir şehrimiz. Türkiye'nin bahçesi, ölüleriyle yaşayan bir belde...

Eski Bitinya'nın önemli bir yerleşim merkezi olan Bursa, adını Prusias'tan alıyor. Prusias bir Bitinya kralının adı...

Antik çağda bu ova, öncelikle çok verimli topraklara sahip; suyu ve yeşilinin bolluğu ile de ayrıcalık taşıyor. İşte bu iki yaşamsal faktör Bursa'yı yerleşim için bir cazibe merkezi yapmış bulunuyor. Osmanlı'da bunun için başkent olarak tercih etmiş Bursayı... Batılılar bile bir zamanlar bu şehri "Yeşil Bursa" (La Brousse verte) diye isimlendirmişlerdir.

Bölgede Yeşil'in 400 kadar tonu bulunduğu söyleniyor. Arazisi tektonik bir yapıda. Su dağdan ve yer altından geliyor şehre. Marmara güneyi birinci derecede hassas bir fay hattı üzerinde. Denizli, Dinar, Afyon... bölgesi gibi, irili ufaklı tektonik göllerin bol olduğu yerler, sık sık sallanıyor. Ancak bu dezavantajın yanında avantaj sağlayan yanı, termal suları. Kaplıcalar çok. İlk kez bu yeraltı su kaynaklarını İmparator Jüstinyen keşfetmiş. Bugün Yalova'daki kaplıca tesisleri o devirden kalma. Apolyont Gölü, adını bir yarım adacık üzerinde bulunan eski bir Apollon tapınağından alıyor. Gemlik ise adını

Gemilik'ten alıyor. Eskiden bu limanda gemi inşa ediliyormuş.

Şehrin sırtını dayadığı dağın adı **Keşiş Dağı**, bugün Ulu Dağ diyoruz. Antik çağdaki adı ise "**Olimpos Dağı**" idi. Olimpos adı verilen dağlar bir hayli. Aslında dağlar, özellikle yüksek olanlarının mitolojide ayrı bir yeri ve değeri bulunmaktaydı. Doruklarında bir kutsallığın var olduğu düşünülürdü. Hepsi Olimpos dağından kaynaklanıyor. Olimpos Teselya ve Makedonya arasında Yunanistan'ın en yüksek dağıdır. (2918 m) Doruğunda tanrı Zeus'ün oturduğuna inanılıyordu.. Bursa Ulu Dağı bölgede bereket, tüm yurda da hareket veriyor. Doruğunda kış sporları, kayak sporu yapılıyor. Osmanlı döneminde dağın adının Keşiş olması, VIII nci yüzyılda İkonoklazma krizi sırasında Konstantinapolisten güneye, Kapadokya'ya Saint Basile'nin (Aziz Bazil) kolları arasına girmek için kaçışıp göç eden bir kısım Hristiyan Ortodoks din adamı, yol üzerinde durup, bu dağın güvenli bölgelerinde yaşam ve ibadetlerini sürdürmeyi yeğlemiş,yeterli görmüşler; dağın üstünde yerleşim birimleri kurmuşlardı. Bunun için yerli halk **Keşiş Dağı** diyordu. Şehre dağdan inen suya erkek, yerin altından gelen ise dişi olarak, niteleniyor?..

Not: Termal suyu koku yaptığı ve kısmen de olsa kireçli olduğundan normal lavabolarda kullanılmıyor.

Bölgedeki yerel el sanatları içinde çakı/bıçak yapımı güncelliğini muhafaza ediyor. Nedeni, vaktiyle Osmanlı Ordusunun kılıç, kama, pala gibi kesici aletlerinin Bursa'da yapılmış olması. Bu gelenek ve dede/baba sanatı devam ediyor, halen...

Bursa'nın bir de akropolü var, arkasında şehir surları da bulunuyor. Ancak büyük bir kısmı tahrip olmuş ya da başka amaçlarla kullanılmakta.

Bu kitabın amaç kısmında da belirttiğim gibi, gerek Bursa gerekse bir sonraki ören yerlerinde, tarihi ve arkeolojik yapı ve kalıntılarından bahsetmiyeceğim. Ancak bu başlıklar altına girmesi gereken birkaç ayrıntıyı, **bağlantı kurabilmek için**, hatırlatmakla yetineceğim.

YEŞİL TÜRBE

Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. (1421) Çelebi Sultan Mehmed babasının ölümünden sonra kardeşleriyle yaptığı kanlı mücadeleleri kazanarak, 5 inci Osmanlı padişahı olmuştur. Çok büyük ve yararlı hizmetlerle bulunan Çelebi Mehmet Edirne'de bir av partisinde attan düşerek yaralanıyor. Yapılan tüm tıbbi müdahaleye rağmen kurtarılamıyarak vefat ediyor. O sırada Amasya'da bulunan büyük oğlu Sultan Murat'ın gelip tahta oturabilmesini beklerken, bir karışıklık çıkmaması için, ölü mü kırk gün halktan ve askerlerden gizleniyor. Ceseti kokmasın diye, iç organları boşaltılarak vücudu tahnitleniyor ve hasta yatağında yatar gösteriliyor... Oğlu gelince cesedi bu türbeye defnediliyor. Türbe Bursaya ve onun engin ovasına hakim bir konumda büyük özen ve ilgi gösterilerek inşa edilmiş...

Şehrin akropolu olan diğer yüksek bir noktada inşa edilen Orhan ve Osman Gazi türbeleri, o tarihlerden itibaren Türk insanın kendini yöneten ve ülke için hizmet etmiş olan liderlerine karşı duyduğu minnettarlığı ifade eden somut göstergelerden sadece biri ve başlangıcı olmuştur. Biz Atatürk'ü de hizmetlerini, özverilerini ilelebet belleklerimizde yaşatmak ve onun bulunduğu yeri hep görmek ve göstermek için, yurdumuzun kalbi Ankara'ya onun'da kalbi gibi olan en yüksek bir tepesine gömmedik mi!.. Bu vesile ile İslâm Anadolu'da yaygın olan şu geleneğe değinmek istiyorum: Ülkesine, milletine hizmet etmiş, sevilen, sayılan insanların kabirleri kentin en yüksek, görkemli bir yerine yapılır. Aslında bu âdet Anadolu'nun yerli halklarından biri olan Likya uygarlığında da görülüyor. En iyi örnekleri, Kaya mezarları ve Xantos'ta mezar sandukalarının yüksek pilyeler üzerinde bulundurulmalarını hatırlatarak, vereceğim... (Bkz. XANTOS)

Çelebi Mehmed'in türbesinin taç kapısında İstiridyе motifi var. Ören yerlerindeki Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin süs öğeleri arasında zaman zaman karşılaşacağımız İstiridyе açıklamasına kitabın sonundaki semboller bölümünde yer verilmiştir. (Bkz. İstiridyе)

Türbenin içinde bir mihrap var. Dikilmiş bir namaz seccadesini andırıyor. İçerisi tamamen türkuvaz renkli çinilerle kaplı.

YEŞİL-CAMİ

Yapımına Çelebi Mehmed tarafından başlanmış, ancak sultanın ani ölümü üzerine, yarım kalmıştır. Bunun için son cemaat yeri yoktur. Erken Osmanlı mimarisinin en başta gelen yapıtlarından biri ve şehrin en güzel eseri; yapımı yedi yıl sürmüştür. Mimari ile tez-yinatın böylesine iç içe bir ahenkle kaynaştığı, kardeş kavgalarından sonra huzura kavuşan bir ülkenin sadece savaş değil, eserler de yapabileceğinin bir simgesi olmuştur. Çok fonksiyonlu (kanatlı cami tipi)ndedir. Mihrabın önünde, yükseklik verilerek ayrılmış olan yer, namaz kılmak, bunun altında kalan bölümdeki odalar ise gerektiğinde devlet işlerinin görüşüldüğü yerler olduğundan, caminin içinde sanki din ve devlet işlerinin ayırt edildiği izlenimi vermektedir. Caminin ön cephesinde kuşların barınması için özel yuvalar yapılmıştır. (Bkz. Kuş)

ULU CAMİ

Bir kaligrafi müzesi gibi. Yirmi kubbeli. Bunların her biri bir camiyi simgeliyormuş... Caminin dış cephesi içine oranla belirgin bir şekilde sade görünümlü. Ana kapıları, Selçukludaki alışlagelmiş güzellikte değil. **Önemli olan zarf değil mazruftur** dedirtiyor!.. Son cemaat yeri bu camide de yok. Nedeni, caminin yeterince büyük olması ve gecikenler için ayrı bir yer rezervine gerek görülmemesi. Minareler külahsız. İlk Osmanlı camilerinin minareleri külahsız yapılmaktaydı.

Mihrap fevkalade süslenmiş Abanoz ağacından imâl edilmiş olan mimberin yan kaplamaları üstündeki yarım küreler (Kabara motifler) bugün bilinen güneş sistemine dahil uyduların birbirlerinden astronomik ölçülerdeki aralık ve mesafelerine eşit oranda oldu-

ğu bilim adamlarınca saptanmış bulunuyor. Bursa Ulu Camii'nin bir başka özelliği de, onun bir kapalı çarşıya bitişik bulunmasıdır. Camiler hakkındaki genel hatırlatmalar bölümünde de değindiğimiz gibi, **ticaret ve ibadetin** yapıldığı mekânlar insanların tanışıp kaynaşmalarına ve ibadetin kolaylaştırılması amacına yönelik olmuştur. (Hz. Ömer'de vaktiyle şöyle buyurmuş: "Cami pazarla birlikte yürür!")

Şadırvan caminin içinde bulunuyor. Üç çanaklı bir şemsiyeden fışkırarak yukarıya doğru gitgide daralıp tekliğe ve sonra 8 kol halinde 16 musluğa bölünerek, havuza dolan su sanki burada **tekliğin çokluğa dönüşümünün** somut bu bir göstergesi olmakta...

Suyu caminin içine almışlar. Rutubet yapmasına diye tepesi açık bırakılmış. Suyun sesi ve rengi insanı rahatlatır; havayı temizler, serinlik verir, Anadolu'da halk bunun için suya **hayat** adını vermiştir...

ONİKİ TÜRBE: Osmanlı hanedanına mahsus bir aile kabristanı. Sultanlar nerede ölürlerse ölsünler, vasiyetlerine saygı gösterilerek, kendilerinin ya da ecdatlarının doğduğu yere, toprağa gömülüyorlar. **Bilinç altında oluşan ana rahmine dönüş özlemi!...** II nci Murat'ın türbesi, çok sade bir yapı, üstü sadece toprakla örtülü ve tavan penceresi yok. Yağmuru yani, Allah'ın rahmetini almak istiyor... **"Dünya malı dünyada kalır!"** demek istiyor.. Türbelerin avlusundaki çınar, cami ile yaşıt. Mezarlık ise cami ve türbelerin yapısında emekleri geçenlere, çalışanlara ait. Bir minnettarlık örneği... Bursa'da selviler minarelerle, çınarlar da kubbelerle boy ölçüşüyorlar!...

İZNİK

Yeşil Cami, Osmanlı döneminin ilk tek kubbeli camisi. Aynı zamanda son cemaat yeri olan ilk cami. IV ncü yüzyılda inşa edilen bir başka Aya Sofya'sı bulunan İznik, Bizansın haçlılardan tekrar alın-

masına kadar (1261) İmparatorluğun başkenti oldu.

Aya Sofya 1331'de Osmanlıların kenti ele geçirmeleriyle, camiye çevrildi.

İznik (Nicea) 785 yılında beşinci Konsil'in yapıldığı yer olarak, Hristiyan aleminin dikkatini ve ilgisini çekmiştir. İlk Çini endüstrisiyle de ün yapmış olan İznik güçlü kara surlarıyla koruma altına alınmıştı. Savunma avantajı veren gölün suları altında antik şehrin kalıntıları keşfedilmiştir.

BERGAMA

Akropolu ile ün yapmış ve onun sayesinde M.Ö.IV. yy.dan sonra 150 yıl, bir krallığın başkenti olmuş, Yunan ve Roma'yı yaşamış bir kent. Strabon "Ananas biçimindeki dağ" diye betimlemiş Bergamayı...

Yönetim merkezinin konuşlandığı tepe volkanik (trasit) bir kitle. Denizden 400 m. kadar yüksek ve korsan saldırılarından direk etkilenmeyecek kadar uzak. Akropol her iki yanından, Ankara Kalesi gibi, Kestel ve Selinos dereleriyle çevriliyor. Adeta akropol eteğinde doğal bir su hendeği oluşturmuşlar... Akropol'un geniş bir görme ve gözetleme olanağı var. Üzerindeki binaların yapımında, mancınıklarla atılan taş güller dahil, yerel kayadan inşa ve imâl edilmişlerdi.

Roma su problemini halletmiş. M.Ö. 180'lerde Yunanlılar tarafından başlatılan su projesi, çağın teknik olanaklarıyla geliştirilmiş ve doğal bir güç olarak, yaygın bir şekilde su gücünün başladığı bir çığ başlamıştır. 25 Km. kadar uzaktan su kemerleri ile getirilen su, birleşik kaplır sistemiyle sarnıçlara, sonra da kurşun borularla, gereken yerlere, normal bir düzeyde dağıtılıyor. Akropolde başlıca üç teras var: İki sıra surla çevrilmiş. Girişte bizi Hereon adı verilen **kahraman mezarları** karşılıyor. Önce onların önlerinden geçilmesi ya da onların ziyaret edilmesi isteniyordu herhalde?

Geleneksel olarak kentin koruyucusu olan tanrıça Athena'nın tapınağı üçüncü ve en yüksekteki terasta. Hera'dan Demeterder, hatta Zeus'ten bile yukarıda. Krallığın beyin takımlarının bulunduğu bir yer burası. Athena burada, "bana lâîyk olan yer burası, çünkü ben Zeus'un beyninden yaratıldım! der gibiydi. Ama zaman geçmiş, onun da pabucu dama atılmış! İmparator Hadrien babası için bir tapınak yaptırmış, onun üstüne... Bu tapınak Trayan tapıncı için... Aşağıda tiyatro terasında bir başkası daha var, Karakalla, Septimus Severüs'ün oğlu. O da aynı yerdeki bir Dionizos tapınağının üstüne oturmuş bulunuyor. Devir değişiyor. Artık, ölümlerinden sonra kendilerini yöneten Krallara da tapınılıyor, Hititlerde olduğu gibi...

Ünlü Zeus Altarı vatanından, doğup büyüdüğü döşeginden, beşiğinden koparılıp uzak diyarlara götürülmüş. Yerinde biten birkaç çam ağacı onun döneceği günün özlemini ancak zaman zaman onun dallarını okşayan Bergama rüzgârına yakınıyor!.. Berline selâm gönderiyor!..

Uzun yıllar akropolün kazılarında emeği geçen Alman arkeologu Carl Humann'da, isteği üzerine, yukarı agoraya, hemen Zeus altarının yanına gömülmüş. Türk insanının, milliyeti ne olursa olsun, kendisine hizmet edenlere karşı her zaman olduğu gibi bir kadirşinaslık örneği, bu davranış... Prof. Kenan Erim'de Afrodissias'ta gömülü..

Yukarı kenti taçlandıran yapılardan Zeus Altarı yukarı Agoraya bitişik. Ticaret ve ibadetin bir arada olması!.. Kent halkı, Galatlara karşı zaferi sayesinde kazandıklarına inandıkları tanrı Zeus'e şükranlarını sunmak için bu **Kutsal Yokusu** tırmanıyor. Altar Olimpos tanrılarının devlerle savaşını gösteren kabartmalarla süslenmişti. Ankara Anıtkabir girişinde de savaş motifleri var...

Tiyatro, diğer Yunan tiyatroları gibi bir manzaraya dönük. Hatta görüşü engellemesin diye olsa gerek, sahne binası bile gerektiğinde önüne monte ediliyor. Akdeniz havzasının en dik tiyatrolarından biri. Bütünüyle bir Yunan tiyatrosunun özelliklerini taşıyor. Dinsel amaçlı yapı. Gösteriler Romadaki gibi kanlı savaş konularını

içermiyor; daha çok sosyal ve dinsel içerikli. İnsanlar tiyatrodan çıkınca, **tıpkı bir mabetten çıkmışçasına**, ruhani bir zevk ve rahatlık hissediyorlar... Aslında Dionizos sunaklarının Yunan tiyatrolarında bulunması da bu amaca yönelik. Dionizos aynı zamanda bir tiyatro tanrısı olmuştur.

Athena Tapınağı: Tanrıça Athena, Küçük Asya'da Athena Polias ismiyle anılıyor ve Nike Poros isimli **Zafer** tanrıçasına ithaf ediliyor. Aynı Athena Atina'daki tapınağında, Athena Partenos veya Promakos, adı verilen **savaş** tanrıçasında ithaf edilmişti. Sonuçta aynı tanrıça Anadolu'da zaferi Atina'da ise daha çok savaşı simgelmekteydi..

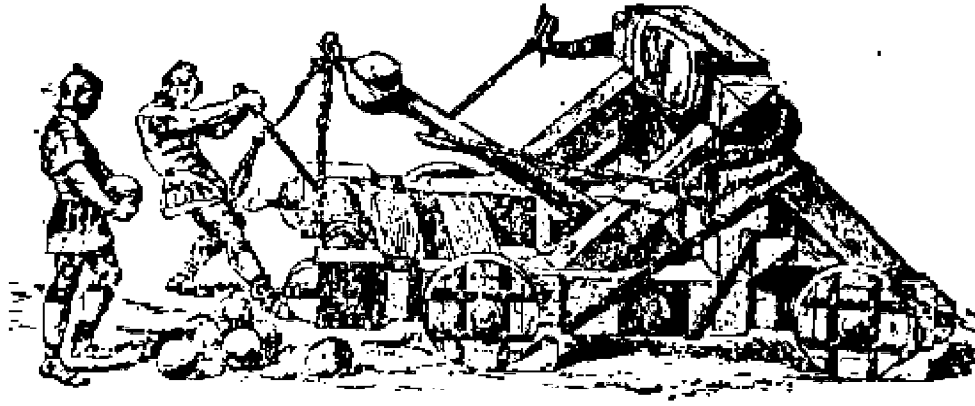
Tapınağın önünde bir alan var. Tıpkı Efes'teki Domisien kutsal alanı gibi. Ortada bir platform. Halkın açık havadaki başlıca toplantı merkezi. Ataları, tanrıları, ya da krallarına ithaf edilmiş saray, kabir ve tapınaklarının önünde yapılan ve toplantı ve konuşmalar bu açıdan daha ilgi çekici, etkili ve ciddi olmaktaydı...

Tapınaktan, alanı çevreleyen iki katlı bir portika ile, ünlü kütüphaneye geçiliyor. Afrodisiasta da değineceğimiz gibi, kült ve kültürü burada da birbirlerine bitişik görüyoruz. Kütüphaneden Marc Antoin tarafından Kleopatraya yaranmak için hibe edilip aktarılan kitaplar, o zamana kadar rekabet ettiği Bergama kütüphanesini bir hayli sollamış ve dünyanın sistemli çalışan bir kütüphanesi yapmıştı. İskenderiyedeki bu kütüphanenin kalbi, onun sahip olduğu kitap koleksiyonu, idi. Mısır o tarihlerde yabancı ülkelere adamlar gönderip oralarda çıkan kitaplardan numuneler topluyordu.

Neolitik çağdan itibaren sürekli bir şekilde şu ya da bu sebep ve bahanelerle dünyanın dört bir tarafına ihraç edilen kültür hamlelerinden biri de kütüphane alışkanlığı olmuştur.

Akropol surlarının dışına çıkıyoruz. Burada arsenal denilen ve o zamanki cephane yerine geçin taş güllerinin deposu ve toprağa kazılı yiyecek stoklarının yapıldığı ambarlar var. Yakın zamanda burada altın sikke de bulundu. Biraz daha üç kısımda bir tapınak

kalıntısının bulunduğu söyleniyor. Bu, Asklepion'da sağlığına kavuşan karısı Faustina için İmparator Marc Aurel'in yaptırdığı bir tapınak. Aynı imparator karısına Milet'te de bir hamam yaptırmıştı...

Catapulte.

Anadoluda ve Yakın Doğu'da önce tunç, sonra da dövme demir M.Ö. 1200'lerde, Avrupa'da ise M.Ö. 800'lerde bulundu ve kullanıldı. Sıvı ham de-

mir ise M.S. XIV.ncü yüzyılda üretildi. Bu tarihten sonra önce tunçtan, sonra da demirden dökülen güller, barutun da icadıyla bu yüzyıldan sonra piyasaya çıktı. Ama ancak 200 m. ye kadar etkili olabiliyorlardı.

Silahların gelişimi üzerine bir kısa hatırlatmayı yaptıktan sonra tekrar akropole dönüyoruz: Bergamada savunma için kullanılan mancınıkların en etkili olanları, kadın saçlarından ya da sinirlerden örülü kalın iplerin burulmasıyla imâl ediliyorlardı. Bunlara top adı da verilmekteydi. Yükseklikleri 2:3 M. olup 2 Kg. ağırlığında olan taş gülleri 300:350 m. uzağa fırlatabilmekteydiler. Kullanılan taş güller yerli kayadan, havaya karşı sürtünmeyi azaltmak ve mancınığa iyi adapte olması, oturması için, yumurta veya küre şeklinde yontulmaktaydı. Bunlardan bir kısmı bugün aşağı agora'da bulunmaktadır. Akropolün gerektiğinde savunması için kullanılan oklar ise, 1 m. uzunluğunda olan bir oku 350 m. uzağa fırlatabilmekteydi.

Not: Akropol'le ilgili ayrıntılı açıklama için ekli yorumlar bölümüne bakınız.

KIZIL AVLU

Mitolojik dönemde aynı yerde bir Mısır tanrısı olan Serapis tapınağı bulunmaktaydı. Serapis daha sonra Pluton, Eskülap, hatta Zeus'le özdeşleştirilmiştir. Yapının altı tam altından Bakır Çayı (Kalkos) geçiyor. Bu olgu tapınakta **Su Kültü** (tapınımı)nın uygulandığını işaret ediyor. İnşaatında kullanılan 35 ton kadar ağırlığındaki monolit bir mermerin 40 Km. uzaklıktaki bir yerden elden ele geçirilerek taşınması, bir tapınağa insanların hiç değilse kendilerine özgü fiziki güçleriyle bir nebze katkıda bulunmanın mübarek addedilmesi inancı için gerçek bir örnek sergiliyor...

Yöre halkı yüzyıllar boyu bir taraftan Galatlar, öte yandan Perslerin sürekli saldırılarından bezdiklerinden, eski anılarını taze tutarak burada birleşip, bir bütün olmaya özen göstermişlerdir. Korku insanları ibadete yani Tanrıya sığınmaya ve birleşmeye teşvik eder. Bu gerçeğin örneklerinden biri de Kapadokya'da görülüyor. Hristiyanlığın ilk yıllarında Saint Paul tarafından yerleri belirlenen ünlü yedi kilise (Hristiyan cemaati)nin en yoğun olduğu yer Kızıl Avlu olmuştur. Daha sonra Paul, ya da Jean'a adanan bir kilise haline getirilmiştir.

ASCLEPEION

Asclepios, Apollon'un oğlu. Apollon Olimpos tanrıları içinde tek, çocuğu olan, tanrıdır. Asclepios kültürünün egemen olduğu bu yer, o çağda din ve hekimliğin birlikte, bir arada uygulandığı bir şifa ve umut merkezi olmuştur. Ege havzasında varolan hiç bir Asclepeion Bergama'daki kadar çok yönlü ve yaygın değildi. Semboller ve tasvirler yardımıyla uygulanan bir kült ve tedavi merkezi olarak tanitileyebileceğimiz Asclepeion, o devirde hekimlerin buluşup birbirlerine yeni keşiflerini veriştiirdikleri bir randevu yeri olmakla da tanınmaktaydı.

M. Ö. IV.ncü yüzyıla, Helenisten çağda kurulup, M.S. IV cü yüzyıllara kadar kesintisiz faaliyette bulunan bu kutsal tesis,

Asclepios'tan başka tanrıça **Hygieia**'ya ile Aschepios kültünden önce Anadolu'da varolan **Telesphoros'u** bir araya getirmekle, ilk çağda şifalı su iyi hava, kaplıca, çamur banyosu gibi fizik tedavilerinin yanı başında, telkin, eğlence ve kültürel uğraşlar yoluyla hekimliğin ne kadar ileri gittiğini göz önüne sermektedir. Asclepeion'da uygulanan tüm bu tedavi yöntemlerinin izlerine Selçuklu ve Osmanlı'nın benzeri yapıtlarında da rastlıyoruz.

Çağın din adamlarının önemli rol oynadığı bu tedavi merkezinde, zaten iyi olmayacağına kanaat getirilen hastalar daha başlangıçta (Viran Kapıdan), içerde ölüpte başkalarının moralini bozmasın diye, geri gönderiliyordu. Hasta, tesise kadar uzunca bir yoldan sürekli telkinler yapılarak yürütülerek içeriye alınıyor. Küçük avludaki aynı kaptan süt içen iki yılan efsanesi ile yılanlar karşı olan saygısı bir kez daha tazeleniyor.

Bu ve buna benzer telkinlerle, kişi, kabul edildiği bu yerin mucizeler yarattığına inandırılıyordu. Çeşitli testler ve tedavilerden geçirilen hasta, son olarak kutsal tünele sokuluyor. 70 m. uzunluğunda loş bir atmosfer içinde ilerlerken tepedeki deliklerden yüzleri kapalı, siyahlara bürünmüş din adamları sanki gaipden geliyormuşçasına sesler çıkararak, hastayı etkileyici sözlü telkinlerde, önerilerde bulunuyorlar. Ama bu arada, şüphesiz, iyi olması için ona lâzım olan ilacı alacağı eczanenin adresini de vermeyi münasip bir şekilde ifade ederek, onu şartlandırıyorlardı!.. Ertesi gün o eczaneden komisyonlarını alabilmek için!..Tünelin sonunda hasta, Telesphores adı verilen ve köstebek yuvalarını andıran yuvarlak bir tapınağa girerek buradaki rüya odalarına alınıyor...

Asclepeion'daki tedavi yöntemleri hakkında çeşitli yorum ve açıklamalar bulunduğundan, bu konuya değinmiyeceğim. Ancak dünyada ilk hekimlerin din adamları olduğunu bu vesile ile tekrar hatırlatmak istiyorum.

Asclepion'daki tedavi yöntemleri, çağda **Zoolatri** denilen ve Akdeniz havzasında yaygın olan (**Hayvan kültü**) nu uygulayan

inanç sahibi hastalarda etkin olmaktaydı. İlkel dinlerde başlıyan bu kültürün zamanla genişleyen kadrosuna, kanatlı, kanatsız çeşitli hayvanlar giriyor. Kurt, Ayı, boğa, sığır, koyun, keçi, geyik, deve, köpek, tilki, domuz, aslan, kaplan, ve özellikle yeraftı gizlerini bildiğine inanılan **yılan ve köstebek**. Kânatlı olanlar ise Kartal, akbaba, kuğu, güvercin, turna, karga, kuzgun, horoz, kaz, tuğrul kuşu... bulunmaktaydı. (Bkz. Yılan, Köstebek)

TRUVA

Başta Yunan mitolojisini renklendirdiği sayfalar olmak üzere, çeşitli yön ve farklılıklarıyla, tüm dünyanın tanıdığı bir yer ve ilgi odaklarından biri olmuştur. Hititlerle çağdaş olması, özelliklerinden biri. Şair Ömer'in (**Homeros**)un Aşil (Akhilleus) tarafından öldürölüşüne kadar olan bölümü içeren ünlü **İliada**'sındaki olayların geçtiği yer. Paris'in Hera, Afroditi ve Athena isimli üç güzel kadın içinde Afroditi beğenmesiyle ortaya çıkan tatsızlık ve Truva savaşı, M. Ö. 1200'lerde bu nedenlerle başlayan ilk **uluslar arası** veya çok uluslu katıldığı ilk savaş. Bu savaşa Isparta kralı Menelaos ile kardeşi Miken kralı Agememnon ve Yunanistan'daki diğer küçük devletlerden oluşan 100.000 kişilik bir ordu ile Turvalılara katılan Anadolunun yerli halklarından Dardanos, Perkot, Likya, Karya, Misia'lılar arasında yapılıyor. Savaşın Paris'in Menelaos'un konuğu durumunda iken, onun karısı Helena'yı kaçırması bu savaşın zahiri sebebi. Asıl neden politik ve ekonomik. Ayrıca Küçük Asya'nın Ege üzerindeki endişe yaratır coğrafi üstünlüğünün kırılması olsa gerek? Tarihin milattan sonraki yirminci sayfalarında aynı yerde benzer sebep ve bahanelerle bir başka savaş daha oluyor. O da, XX nci yüzyılın ilk uluslararası bir savaşı. **Çanakkale...**

Avrupalı müttefikler bu savaşçı kaybettiler ve çekilip gittiler; arkalarında, bugün aynı Şehitler Anıtının etrafında Türk askerleriyle birlikte ve onlar gibi şehit kabul ettiğimiz binlerce evladını yok yere, boş ümitler uğruna terkederek!.. Ama Truva savaşı böyle bitmedi.

Bu kez müttefikler Truvayı hileli düzenler kullanarak zaptettiler... Tahta At hikayesi!.. Neden atı seçti Yunanlılar? Semboller Sözlüğü ve Ansiklopedisinde At'la ilgili şu yorumlar var: At Mitolojik dönemde bir dostluk-ya da savaş sembolü olmuştur. At Apollon'un atribüsü (alametidir) ve onun güneş arabasını çeker. At tanrıların bineğidir. Yunan toplumunda rüyada at görmek bir hastanın öleceği anlamına geliyordu. Akha'lar Truva şehrinin surları önüne tahtadan yapılmış bir at koymakla belki de bunu, yani teslimiyetlerini duyurmak ve sezdirmek istediler?..

İlyada'da okuduğumuza göre bu Tahta At olayı cin fikirli akıl ve çare bulma yetisine sahip Odysseus'un bir hilesi. İlk anda Truvalıların kafalarını bir hayli karıştırmıştı. Akhalıların Truva'dan çekilirken orada bıraktıkları bir casus olan Sinon, Truvalıları önce içeri almaları için bir sürü yalan uydurur. Akhalıların onu tanrılarına kurban etmek istediklerini, ellerinden kaçtığını (!) ve Truvaya sığındığını ve atın vaktiyle Truva şehrini koruyan ve var oldukça şehrin düşman eline geçmesini önleyen bir tabu olan PALLADİON'u (Athena'nın sihirli niteliklerini taşıyan heykeline verilen addır.) çalan Odysseus tarafından tanrıça Athena'ya kutsal bir sunak olmak üzere sunulduğunu anlatır. Bu yalanlara inanan Truvalılar tanrıçalarının gazabına uğramamak için bu atı şehrin dışında iken yakıp imha etmeyi asla düşünemezlerdi.. Bilakis onu özenle içeri aldılar... Zaman geçti, atı onlar yakmadılar ama az daha biz yakıyorduk, az daha!..

Geçmiş yıllarda, bir gün civarda otlar tutuşmuştu... Allah'tan askerler gelip zorlukla söndürdüler alevleri...

Öte yandan at bir yaşam ve ölüm bineği olmuştur. Yerine ve zamanına göre, hem yaşamı, hem de ölümü taşır. Ateşle özdeşleştirilir, yani hem yakar hem de zafer getirir. Su gibidir. tıpkı, hem besler, hem de boğar...

Şimdi Truvaya bu savaşla ilgili başka bir perspektifle bakalım: Bu antik Kentin güncel olan bazı düşündürücü raslantı veya benzerliklerle ilgisi bulunuyor: Kentin ilk kurulduğu akropol tepesinin bu-

günkü adı **Hisarlık Tepesi**. Üzerinde bir **Athena tapınağı** bulunuyordu. Öte yandan boğazın diğer yakasında da aynı ismi taşıyan ve aynı isimle tanınan bir başka tepe daha var. O da **Hisarlık Tepe**. Ve bugün üzerinde (**Şehitler Anıtı**) yükseliyor. Türk ülkesine onun bu kapısından gelenleri karşılıyor ve orada zaferlerle sonuçlanan savaşları hatırlatmak istiyor adeta. Evet bu her iki anıtta, Athena'nın Yunanistanda SAVAŞ, Anadolu'da bir ZAFER tanrıçası olarak kabul edildiğini düşünersek, ortak amaçların söz konusu olabileceği görülecektir, sanırım...

Truva aslında, daha ileride küçük bir limanın yanına, Kutsal İda dağından kyanaklanan SKAMANDER ve SİMOİS adı verilen iki nehir tanrısının da manevi koruyuculuğuna sığınak kurulmuş. Ama daha sonra bu iki nehir küçük Limanı aliviyonlarla doldurduğundan kent içerlerde kalmış...

Truva Çanakkale savaşlarındaki kara harekâtı gibi, denizden gelenlerin saldırısına uğramış. savaş sonunda Yunanlı Aşil, Truvalı Hektor'u, hem de babasının gözleri önünde, feci bir şekilde öldürüyor. Tıpkı bir zamanlar gene aynı yörelerde sivil Türk insanlarına yapılan mezalim gibi!.. İşte bunun için olsa gerek, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşının büyük bir zaferle noktalandığı yerde, İzmir'de dudaklarından şu sözler dökülmüştü: "**Hektor'un öcünü aldım!...**"

Antik Truva'nın ilk yerleşim alanı 90:100 m. kadar çapında daire şeklinde bir höyük. Tıpkı Alacahöyükte olduğu gibi, çeşitli zamanlardaki deprem, yangın, istilâ nedenleriyle yanıp yıkılan bu kentler asla terkedilmemiş, bilâkis, atalarının doğup yaşadıkları o toprakları kendi beşikleri kabul ederek, oralara asırlar süren sadakatla bağlı kalmışlar, yeni yerleşimlerini de onların üstüne katlamışlardır. Truva'da ölenlerin çocuk yaşında olanları bile dışarıya çıkarılmamış, aynı katlar arasına gömülmüş böylece onların taze ruhlarının hep aralarında yaşamasını yeğlemişlerdir.

Çanakkale Boğazı: İstanbul Boğazı benzeri bazı özellik ve güzelliklere sahip, İstanbul'dakinin gerek uzunluk, gerekse genişlik

bakımından aşağı yukarı iki katı gibi geometrik oranlar gözleniyor. Fatih Sultan Mehmet Constantinapolis'i almayı aklına koyduğu zamanlar, ilkin İstanbul boğazında Rumeli Hisarını çarçabuk inşa ettirdi. Ve şehre Kara denizden girilen yolu tıkadı. Aynı yıllar Çanak-kaleyi de bugünkü Çimenlik Tabya ile Kilit Bahir arasını, su seviyesinde güller atabilen topraklarla donattığı iki kale ile kapattı. Bahr, Arapça deniz demektir. Sözcük anlamıyla bu boğaza'da bir kilit astırdı... Latin donanmalarının Bizansa yardıma gelmelerini bu şekilde engelledi. Sonuçta Avrupa ve Rusya'dan yardım alamayan Bizans tek başına kaldı ve gücünü yitirdi. Şayet durum böyle olmasaydı, Avrupa Bizansa yardım edebilecek ve şehrin düşmesi zorlaşacak belki de gerçekleşemiyeycekti. Her ne hal ise, Ortodoks dünyasının Katoliklere olan kırgınlığı bu nedenle birkaç yüz yıl 1840-50lere, Balkan ihtilaline kadar devam etmiştir, deniyor!?..

ASSOS

Akropolü'nün doruğundaki muhteşem görünümlü Athena tapınağı. Kenti, sanki kanatları altında korumayı üslenmiş bir kartal edasıyla, yüzyıllar boyu Lesbos adası ile yüzyüze duruyor...

Suriye, Assos
Fransızca Assos - Assos
Nadir Beyaz

Assos akropolü de Bergama gibi, savunmaya çok elverişli bir kesimde seçilmiş. Önünde deniz olduğundan önemli burada sur inşa etmeye gerek görmemişler. Buna karşın, kara surları emsallerine oranla hayli yüksek ve kalın. Taşları akropolün trahit karakterli kayalarından kesilerek, kullanılmış. İçine yerleştirilen cesedin etini çürütme özelliğinden (?) olsa gerek, Assos'un bu taşı,

Lahit (sarkofaj- eti yiyen) yapımı için ihraç bile ettiği ileri sürülüyor.

Assos kendi çağında bir kültür ve sanat merkezi bir **temaşa kenti** de olmuş. St. Paul'un Anadolu'da yaptığı apostolik (havarilere ait) seyahatleri burada noktalanıyor. Kendisinin Truva Alexandri'den (bugünkü Odun İskelesi) yürüyerek buraya geldiği ve arkadaşlarıyla vedalaşıp, bir daha dönmek üzere, Makedonya'ya gittiği yer oluyor. Yani Assos, Anadolu'dan İncil'in de götürüldüğü bir liman şehri olarak tarih sayfalarında yer alma hakkına sahip bir yerleşim yeri...

Osmanlı döneminde **Baba Burnu** (Asya'nın Anadolu'nun en batı noktası) ile Midilli Adası üstünde inşa edilen kaleler, **Musellem Boğazı** adı verilen Kanaldan Edremit Körfezine giren gemileri kontrol ediyordu. Assos sahilindeki koy, bugün **Kadırga Koyu** olarak isimleniyor...

Anadolu'da varolan ve ayakta kalabilen yegâne dorik nizamlı tapınağa adını veren tanrıça Athena, Atina şehrinin kurucusu ve koruyucusuydu. Diğer kentler de Athenayı başta Truva olmak üzere, daima koruyucu bir tanrıça olarak seçmişlerdir. İlyada'da Athena bir savaş tanrıçası olarak çıkar karşımıza; ama taraf tutar. Akhalardan yanadır, Akhilleus (Aşil), Odysseus ve Menelaos'u her fırsatta korur, Troya'lı yiğitlere pis düzenler kurar, ihanet eder!..

Athena'nın koruyuculuk karakteri bizi tarih öncesi çağlara kadar giderek düşündürüyor: Koruyucu olan ilâhlar hep kadın, kozmik güçlerin cinsiyeti hep dişi olmuştur. Kibele, Hera, Artemis, Demeter, Athena, Afrodite. Bu sonuncu tanrıça ise, tek tanrılı dinlerin başlangıcı, ya da yaratıcısı sayılıyor. Hazreti Meryem'in de koruyuculuğuna sığınılmaya devam edilmiyor mu?..

Bu vesileyle aşağıdaki hatırlatmaları da yapmayı uygun buluyorum:

Yunan ve Roma'da ilk yerleşimlerin mümkün olduğunca nehir, göl ve özellikle deniz kenarında olmasına dikkat edilmiştir. Bunun nedeni açık: Akropol'ün önündeki alanı, rahatça görüp gözetliyebil-

mek ve saldırgana güçlük çıkaracak zaman ve arazi avantajlarına sahip olmak. Su kenarlarının tercih edilmesinde ulaşım kolaylığı ve ürünlerinden yararlanma da bir faktör olmuştur. Bu tip sahil kentlerinde Akropol ikinci derecede kalıyor. Örnek Millet. Anadolu'da sahil-lerde kurulan, kentler çoğunlukla, hemen karşısında bir ada bulunan yerleri, tercih etmiş bulunuyorlar. Bu yerleşim kente, savunma taktiği açısından, gerektiğinde onları bir **ileri mevzi**, ya da **muharebe ileri karakolu** olarak kullanmak gibi, bazı savunmayı pekleştirici yararlar sağladığı düşünülebilir. Modern savaşların kara harekâtında, **Asıl Muharebe Hattı** üzerinde savunmaya çekilen birlikler, prensip olarak, önlerindeki arazinin uygun yer ve mesafelerine ileri mevzi ve muharebe ileri karakolları çıkarırlar. Bu küçük birliklerin başlıca görevleri, düşmanı uzaktan gözetlemek, keşif, haberalma ve gerideki bu esas birliklere mümkün olduğunca zaman kazandırmak... olarak özetlenebilir.

Antik çağda ise, Anadolu yarımadası kıyı şeridinde kurulmuş olan kentlerin hemen karşılarında bir ada bulunmaktaydı. Yukarıda açıklanan savunma taktiğinin amaçları yanında, kullanılan Harp-Silah araçlarının nitelik ve kabiliyetleri de dikkate alındığında, bu adaların o kentlere deniz yönünden olası bir saldırıda savunmalarını pekleştirici bir rolleri olup olmadığı hususu düşündürücü oluyor...

Bu konuda verebileceğimiz örnekler, kuzeyden güneye doğru şunlar olabilir:

Marmara Denizi güney sahilinde ilk çağda önemli bir liman olan, Kyzikos vardı. Bu kent, antik adı Arkonnesos olan bugünkü Kapıdağ yarımadasının hemen güneyinde yer alıyordu. Eskiden gemiler Erdek ve Bandırma körfezleri arasındaki bir kanaldan geçerek, Kyzikos limanına ulaşırdı. Kapıdağ kütlesi birinci jeolojik zamanda oluşan bir ada iken, kıyı oklarıyla ana karaya bağlanmış bulunmaktadır. Ege Denizi kıyılarında: Truva, Aleksandri karşısında (Bozca Ada). Assos (Midilli), Eritrai ve diğerleri (Sakız adası-Kios), Efes ve Prien (Samos adası), Halikarnos (Kara Ada), Knidos (Nisiros Adası), Bozburun yarımadasındaki yerleşimler (Rodos Adası),

Telmessos Körfezdeki adalar, Antifellos (Kaş) (Meis Adası), Korikos (Kız Kalesi) denilen ada...

Anadolunun iç kesiminde, denizlerden uzakta kurulmuş kentlerde şu özellik bulunuyor: Nicea (İznik) İzmit Gölü kenarında, Nicomedia (İzmit) İzmit körfezi kıyısında, Bergama iki nehirle çevrili, Sardes, aynı isimdeki nehrin kenarında, Hereklia Bafa Gölü kenarında, Aspendos nehir -deniz, Xantos deniz, nehir, Side deniz, Patara deniz. Anemerium deniz. Ankara akrapolü eteğinde bir ırmak, Amesia (Amasya) Yeşilırmak, Hattusaş iki nehirle çevrili, Antioş (Antakya) Asi Nehri...

Bu konuda Gerçek olan şu ki: İnsanoğlu yaradılışından bu yana hep suyu görmek, suya bakmak arzu ve heyecanını korumuştur. Onun yanında ve yakınında bulunmak suyla **birleşmek** ve **bütünleşmekten** büyük bir huzur ve güven duymuştur.

Bu nedenle olmalıdır ki, Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarından başlarsak, daha sonraki ülkelerin de ilk yerleşimlerinin, deniz, göl ya da nehirler yanında, yakınında kurulduğunu görüyoruz. Bugün modern ülkelerin başkentlerine bakınız; çoğu deniz, göl ya da bir nehrin kenarında veya kenarlarında bulunmuyorlar mı?...

İstanbul başta, Sofya, Bükreş, Belgrat, Budapeşte, Viyana, Roma, Paris, Madrit, Brüksel, Lahey, Londra, Berlin, Oslo, Stokholm, Varşova, Helsinki, Moskova...

SARDES

Lidya'nın başkenti, olup Gediz (Pactolos) nehrinin bir kolu olan Sart çayı kenarında kurulmuştu. Anadoludaki antik yerleşimler içinde Truva gibi bir ayrıcalığı bulunduğundan, batılılarca ziyaret edilmek istenilen ören yerlerimizden biri olmuştur. Özellikleri şunlar:

— Kral Krezüs'ün ilk madeni parayı bastırdığı yer.

— Büyük bir Artemis tapınağı,

— Truva'dan başlayarak Anadolu'yu kateden ünlü Kral Yolu'nun eski haliyle korunduğu bir bölümüne sahip olması,

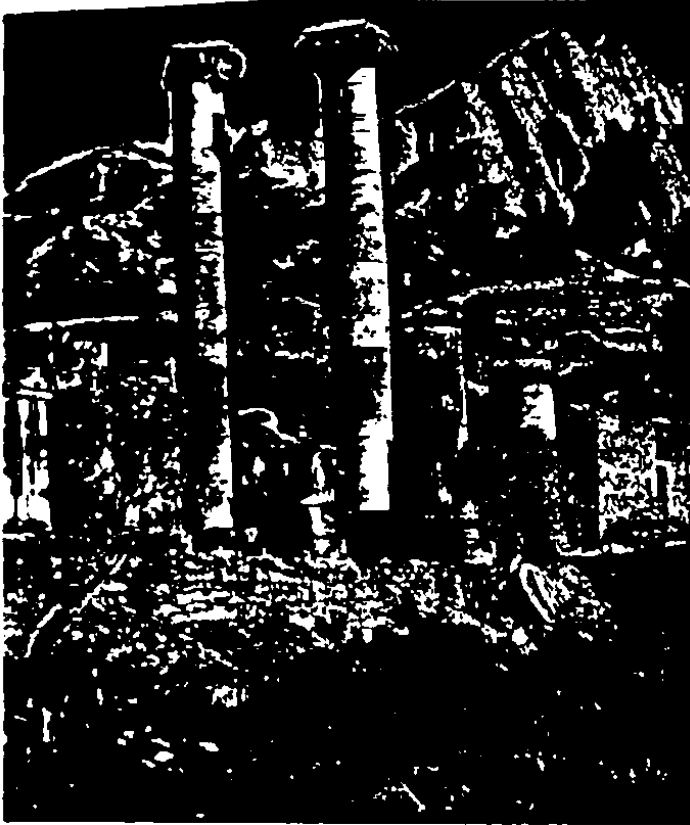
— Anadolu'da kurulu Yedi Kilise (Apokalips Kiliseleri)den birinin burada bulunması (Bu kilise Artemis tapınağının hemen yanına inşa edilmiş ve M.S.III-xIV yy.lar arası faaliyette bulunmuştur.

— Çok sayıda ve en yüksek tümülüslerin bulunduğu yer,

— Dükkancı toplum olarak tanınan önemli bir çoğunluktaki Yahudi cemaatını barındırması, Büyük bir sinagog kalıntısı,

— Amerikalılar tarafından finanse edilerek onarılan yegâne ören yeri.

Lidyalılar da Frigyalılar gibi, kendilerini yönetenlere karşı büyük sevgi ve minnettarlık duymuşlar. Bu duygularını ise, ölümlerinde onları tanrı katına çıkmalarını kolaylaştıracak olan tümülüsler inşa ederek göstermişlerdir. Yerli halkın **Bin Tepeler** adını verdiği ve

Artemis Tapınağı, Sardis / Temple of Artemis, Sardis

Lidyalıların adeta ikinci akropollerini olan bu tümülüs topluluğunun bu denli bir benzeri dünyada bulunmamaktadır. Ancak ne yazık ki, bir çoğunun içine girilmiş, talan edilmiş ve artık tümülüs değil halkın deyimi ile “**Karnıyarık Tepe**” adına dönüşmüşlerdir. (Tümülüslerin yapımına etkin olan inançla ilgili açıklama için Semboller ve Yorumları bölümüne bkz.)

Sardes'te bir de Artemis tapınağı bulunuyor. O da Aizane'deki Zeus tapınağı gibi, vaktiyle aynı yerde varolan bir Kibele tapınağının, ya da Kibele kült merkezinin kalıntıları üstüne inşa edilmiş. (Ecdada saygı) Artemis çok saygınlık duyulan, kendisine güven duyulan herşeye kadir bir tanrıça. Bu nedenle olmalıdır ki, tapınağın sol giriş duvarında şahısların birbirleriyle ticari anlamdaki borç ve sözleşmelerini belgelemek için, bazı yazıların bulunduğu saptanmıştır. Bu alacak verecekle ilgili söz kesmede "Artemis şahit olsun dercesine... Tapınağın sonunda Opistodomos'taki sütunlardan birinin üstünde eski Grekçe bir metin var. Tıpkı İstanbul Dikili Taşının kaidesi üstündeki gibi, **taş kendi kendine konuşmakta** ve "sel felaketinden sonra tekrar yerine dikilen ilk sütun benim!" tarzında bir ifade de bulunmaktadır...

Truva'dan başlayıp Persepolis'e kadar uzanan Kral Yolu'nun her 25 km.sinde bir kervansaray olduğu bilinen bu yol için, tarihçi Herodot, "ağırlık taşımayan bir yolcu 90 günde gider!" demiştir..

Bir tarihte bu ören yerindeki kasabadaki insanlarla yaptığım bir sohbet konuşmasında, onlara Artemis'in kim olduğunu sormuştum. Aldığım cevap mübalağasız beni çok şaşırttı.." Valla ne bilelim begim, orada öyle binalar varmış, insanlar gelir tapınırlarmış. Biz de ava giderken, avımız bol olsun bereketli olsun diye, ezelden beri önünde durup dua etmeyi adet edinmişiz!?

Bu insanların Azra Erhat'ı açıp okuyupta, Artemis'in aynı zamanda avcılarının da koruyucusu olduğunu öğrenmiş olmalarına asla ihtimal vermiyorum!.. Olay'ın açıklaması, Anadolu'nun çoğu yerinde varolan ve bu gezimiz sırasında da gene sözünü edeceğimiz "Kutsal yerlerdeki manyetik çekiciliğin kaygusuz bilinçaltı günümüz kadar uzanan bir örneği...

ALAŞEHİR

Antik adı Filedelfia Bu isimdeki bir Bergama kralı tarafından kurulmuş. Kubbeli bir bazilika St. Paul'ün doktrinlerini yazdığı yedi kiliseden biri olmuştur.

Yedi kiliseler adı verilen bu ilk Hristiyan cemaatinin oluşturulması istenilen yerler, Anadolu fizik coğrafyası incelenirse, batıdan Ege yönünden yapılacak olası bir istilâ girişiminde, zorunlu yaklaşma istikametlerini karşılar, tıkar bir konuma sahip oldukları farkedilecektir. Bazı çevrelere göre de bu 7 kilise Aziz Paul'ün, ilk misyonerlik karakolları ve daha çok Yahudi toplumunun çoğunlukla yaşadığı merkezlere kurulmuştur.

Filedelfia ismi, İzmir (Symirna) gibi, Anadolu'dan Amerika'ya transfer olmuştur.

EFES

Adını güzel bir Amazon olan Ephesos'tan alan ve İyonya şehirçiliğinin en görkemli kalıntılarını bu güne dek bağrında korumaya çalışan antik EFES'le yeniden karşılaşıyoruz, bugün... Alt katları

Hellenistik, üstleri ise Roma'nın M. S. III. yy. larda ulaştığı en görkemli yıllarına tarihlenen yapılar görüyoruz. Selçuk Ark. Müzesi

Manisa "Ağlayan Kaya"

Müdürünün ifade ettiğine göre, 8 Hektarlık bir arazi üzerine yayılmış bu koskoca kentin bugün sadece % 2'si yeryüzüne çıkarılabilmiş. Başlıca özellikleri şunlar:

1. Küçük Asya'nın batıya açılan bir liman kapısı. Kral yolu buradan da geçiyor.
2. Sanat, kültür, bilim, ibadet, ticaret, bankacılık şehri; Kudüs kadar önemli.
3. İskenderiye'den sonra o dünyanın en kalabalık kenti. (Yaklaşık 250.000 insan)
4. Ünlü Artemis tapınağı. Limanı sayesinde bu kültür batıya yayıldığı kent.
5. Yedi Hristiyan kilisesinin merkezi.

İlk kuruluşunu M.Ö. 2000'lerdeki Karien ve Lelegiere bağladığımız Efes'te, son arkeolojik verilere göre, ilk yerleşimin Neolitik çağa kadar indiği saptanmış bulunuyor. Özellikle St. Jean Kilisesi civarı, M.Ö.6000'lere inen kesintisiz bir yerleşim görmüştür. Bu saptamalar bize Yunanlı Androkles'in gelişinden 5000 yıl kadar önce Efes'in bir yerleşim merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Efes isminin de bu ilk yerleşen APAS'lardan geldiği ileri sürülüyor.

Efes Roma İmparatorluğunun Asya eyalet merkezi olduğundan, genel valiler burada oturmaktaydılar. Bu bakımdan kentte egemen olan sınıf Romalıydı. Nitekim, halka hitap eden yazıtlarda üstekinin Latince, alttakinin ise Grekçe olması bu ayrımı kanıtlar nitelikte.

Önemli bir liman gümrük gelirleri 5 yıllığına ihale ediliyor ve özelleştiriliyor. Ancak gelirlerin %1'i Roma'ya gönderiliyor.

Asya'dan İtalya'ya köle ihraç ediliyor ve bu sayede Efes çok para kazanıyor. (Bugün de Efes devlete en fazla para kazandıran bir önemli yerimizdir. Yılda (1999) Bir trilyon deniyor!..)

Selçuk müzesinde gördüğümüz zengin evlerinin birinden gelen

Sokrat'ın tablosu düşünce yaşamının aileye de yansıdığına bir işarettir.

St. Jean'ın kurduğu ve St. Paul'un geliştirdiği **Yedi Kilisenin** merkezi niteliğinde olan ve Tanrı katına çıkarılmış olan nehirlerden biri olan küçük Menderes (Kaistios) nehrine yaslanmaktan büyük bir huzur ve güven duyan Efeste Artemis dışında başka mitolojik tanrı ve tanrıçalara pek güven kalmadığından, halk kral kültüne paralel olarak, deniz aşırı ülkelerin, özellikle Mısır tanrılarında medet umar hale gelmiş ve onların Roma topraklarında tapınak inşa etme haklarını da bir koz olarak kullanmışlardır.

Sonuçta Mısır gök tanrıçası İsis'in tapınağını kentin en işlek yeri olan koskoca agoranın ortasına yerleştirdiler. Burası, Yukarı Agora, ya da Devlet Agorası olarak isimlendirilmişti. Aşağı Agora'nın yanında ise Tanrı Serapisin tapınağı bulunuyordu.

Agoralar Yunanda dışa açık, Roma da ise kendi kendine yeterli düzeyde gelişmiş olup bir (Forum) olarak da işlev görmekteydiler.

Genelde bu agoralar kentin kalbi, oraya girip çıkanları, yani müşterilere de onun kanı gibiydiler. Agoranın bu işlevi ile kıyaslasak, akropol'ün de o kentin beyni olması gerekiyordu...

Emsallerine oranla çok gelişmiş ve iyi korunmuş bir kent olan Efesten söz ederken, Yunan ve Roma çağlarında kurulmuş olan irili ufaklı **şehir /devletlerin** gerek organik yapıları, gerekse işlevleri yönünden, bugün genel inceleme ve eğitim amaçlarının yanı sıra, genetik, beslenme ve biyolojinin başka bir çok alanında geniş ölçüde kullanılmakta olan **Terliksi Hayvan**'la bir özdeşleme yapmayı denemek istiyorum: Terliksi hayvan, genelde terliğe benzeyen, serbest yaşayan tek hücrelilerin ortak adı. Ancak içindekiler ancak mikroskop altında görülebiliyor. Sindirim, solunum, boşalım ve koruma sistemleri bile var ve bunlar gayet ileri bir uyum içinde, işlerini görüyorlar. Çok ilkel ve basit olmasına karşın, **yaşayabilmesi için herşeyini halletmiş**. Başka bir hayvanla eşleşme (ittifak kurma) dölleme gelişme, yaşlanma ve ölme gibi aşamalar geçiriyor. Terliksi

hayvanların biyolojik olarak yaşamlarını nasıl sürdürdüklerinin ayrıntıları tetkik edilecek olursa, bu antik kentlerdeki yaşamında, o denli ilkel bir çağda yaşamını devam ettirmeye azimli, **bir mikro organizmaya** benzemekteydiler!?

Efes'in bilinen bir kara bir de deniz kapısı vardı. Bunlardan biri Magnezia (Manisa Kapısı) diğeri Koressos (Stadyum) kapısı. Kazıları devam eden Mağnezia kapısının karşısında bir jimnazyum bulunuyor. Kızlar Jimnazyumu denilmiş. Daha ilerlediğimizdeki hamamları görüyoruz. Jimnazyumlar genelde hamamlardan uzakta olmamışlardır. Hamamlara gelince; suyu kemerle taşımayı, harcı, tonozu keşif ve icad eden Roma'nın, yaptığı hamleler arasında, en büyük yeri hamamlar oluşturuyor. Bu hamamlar genelde kentin giriş veya çıkış kapıları civarında inşa edilmişlerdir. Zira şehir kutsaldır, bakirdir, buraya girmek isteyenler bu kutsallığı zedelemesinler, hem kendileri hem de şehrin manevi saygınlığını korumak için kendilerini fiziksel olarak arındırsınlar. (Prüfiksion olayı)...

Yukarı agora, resmi dairelerin bir grup yaparcasına bulundukları, yere yakın. Pritane, Bluterion, dini bir yapı olmayan üç nefli bir bazilika mahkeme, borsa işlerini görüyor; ticari ilişkilerde yardımcı oluyor. Bluterion üstü kapalı idi, zira tabanda su akıtma kanalları yok.

Efes yukarı agoradan itibaren, iki dağ arasındaki vadinin tabanında kurulmuş olup denize doğru belirli bir kot farkı olarak alçalarak uzanıyor. Varolan bir su deposu işte bu kot farkından yararlanarak, şehre su dağıtıyor. Önünde mezar bulundu. Vaktiyle bir nekropol alanı olmuş.. (VI: VIInci yüzyıllar)

Küretler caddesi: Yolun sağında Romalı ünlü kişilerin baş heykelleri dizilmişti. Efes her vesile ile Roma ile iyi ilişkiler içinde kalmayı istemiştir. Hatta kendini beğenmiş zalim bir imparator olmasına karşın, Domitisien adlı imparatorun adını taşıyan bir tapınak bile yapmış. Ayrıca onun büyükçe bir heykelini bile dikmiş bulunuyodu. Bu tapınağın önündeki alan da "**Kutsal Alan**" olarak niteleniyor.

Bergama akropolündeki Athena tapınağı önündekine benziyor. Gerktiğinde hatiplerin konuşmaları için, bir tribün bulunuyor.

Müzede sergilenen ünlü Artemis heykelinin toprak altından çıkarıldığı yer Pritane. Kutsal Hestia ateşi burada yanmaktaydı. (Bkz. Ateş) Bu ateş Hristiyanlığın kabulünden sonra söndürülmüştür. Büyük bir olasılıkla, kent sakinleri aydınlatma aracı olarak kullandıkları meşalelerini bu ateşin alevi ile tutuşturarak, onun kutsallığını sokaklara ve evlerine taşıdıklarına inanmanın huzurunu duymaktaydılar. Bu ateş askerlikteki alay sancağı gibi düşmanın eline geçmesi için her türden koruma önlemlerinin alındığı bir değere sahip bulunmaktaydı.

Pritane de dipte bir sütun var. Gidip bakınız. Önü normal bombeli, arkası işlenmemiş, düz bırakılmış.. Niye? Çünkü Romalının fazla zamanı yok... Herakles (Herkül) kapısı, bir zafer takı gibi; arasından geçerken cesaretleri yenileniyor. Herkül burada 12 işinden biri olan Teselya'da öldürdüğü Nemea Aslanının postunu kendine zırh yapmış olarak gösteriliyor. Daha sonra Hermes heykelini görüyoruz. Çobanların, hırsızların, yolcuların... koruyucusu. Doğar doğmaz Apollon'un sürüsünden çaldığı bir koçla gösteriliyor. Domisien kutsal alanına girerken sağlı sollu Hermes ve Apollon simgeleri. Apollon'un üç ayaklı kazanı, altında yarım kubbe biçiminde bir alçak kabartma. Bu Delfe'deki Apollon tapınağındaki dünyanın merkezini gösteren **Ompolos**'tur. Hermes, kanatlı sandalları ve elindeki **Kadüse** ile, kendini tanıtıyor. Kadüse bir sağa, diğeri sola başlarını dönmüş iki yılanın sarılı olduğu bir sopaya verilen isim. Psikomatik dengeyi simgeliyor. Hitit Yazılıkaya Adasındaki iki **başı kartal**'da aynı amaca yönelik? (Bkz. Kaduse)

Polio adındaki ünlü bir fikir adamının adını taşıyan bir çeşme. Suyunu direk depodan alıyor. Su sonsuzluktur, hep akar ama bitmez. İlim de böyle değil mi?..

Şehirde çeşme çok. Bunlara Roma imparatorlarının ya da topluma başka açıdan bir hizmette bulunmuş adamların adları verilmiş (Polio çeşmesi) gibi.

Tekrar Domisien tapınağına dönüyorum. Roma o tarihlerde Hristiyanlaşmış, ama Efes hâlâ çok tanrılı (paien). Bu bakımdan tapınağın böylesine bir saray şeklinde inşa edilmesinde, politik amaçların yanı sıra, çok tanrılı bir inançlarında din dejenerasyonu aşamasına geldiğini sonucu çıkıyor.

Tyke (Şans ve bereket tanrıçası) lâtince Fortuna. Başında taç (Nemrut Dağı Tömüsündeki gibi) elinde bir bereket boynuzu tutuyor.

Hadrien Tapınağı: Üstündeki friz, (aslı müzededir) kentin kuruluş efsanesi. Bu efsanenin yayılmasından sonra, kentin burada kurulmasındaki rollerinden dolayı, domuz ve balık kutsallık kazanıyor. Yanında Yunanlılarla Amazonların savaşı, Dionizos adına düzenlenen bir şölen, içinde efe dansı da gözleniyor? Sonuncu olarak. Çok tanrılı dinlere ait tanrı ve tanrıçalarla Hristiyanlığın paganizm üzerindeki zaferini imzalayan İmparator 1. Theodos. İşte bu tablo, çok tanrılı din inancına **bir veda anısı** olarak bakılsın, kalıcı olsun diye yapıldığı, izlenimini veriyor... Tapınağın içinde duvarlar **svastika motifli** bir kuşakla dekore edilmiş (Bkz. Svastika)

Skolastika Hamamı: Kentin tam ortasında, onu yeniden canlandıran zengin bir Efesli kadının adını taşıyor. Apoditeryumda (soyunma-giyinme yeri) kendisinin bir de heykeli var, giren çıkanların hayır-duasını! alıyor. Bu heykel oturur durumda gösterildiğine göre, genel bir kural olarak, ölümünden sonra yapılmış. Ancak heykelin ne yazık ki diğer heykellerde olduğu gibi, başı yok; kesip atmışız, sanki cezalandırmak istemişiz. Bu hayır sahibi hatun kişiyi!...

Ören yerleri ve müzelerimizde buna benzer örnekler pek çok. Vaktiyle sana, milli servet ve değerlerimize gösterilen ihmâl ve ilgisizlik sonucu... Bunu yapan hırsızların, **şimdilerde**, peşine düşmeye başladık.. buna da şükür...

Hamam Roma'da İslâm'a kadar, kollektif bir yıkanma ünitesi olmuştur. İnsanların bir araya gelmesini ve onların fiziki temizliklerini sağlamakla beraber mübarek sayılan su ile saatlerce başbaşa kal-

mak zevk ve huzurunu da vermekteydi. Bir hamamda maddenin şu 3 hali vardır. Su: sıvı, Ateş=Kati, Buhar=gaz. Hamamda su ve ateş karşı karşıya olup karşıtların ve zıtlıkların bir sentezini oluştururlar ve kozmik birliği ifade ederler. Ateş sıcaklık ve kuruluğu, su soğukluk ve yaşlılığı ifade ettiğinden, bunların birleşmesi ise buharı oluşturmaktadır.

Trayan Çeşmesi: Ünlü bir organizatör. Kendinden sonra tahta geçen Hadrien'i evlatlık olarak almıştı. Her ikisi de Roma için çok yararlı hizmetler vermişlerdi. Örneğin Hadrien ilk olarak Efes limanının temizlenmesi için çalışmıştır. Bugün olduğu gibi, o çağlarda da, toplum yararına gösterilen özverilerin özellikle **kalıcı ve sürekli** olması arzu ediliyordu. Örneğin, suyla, eğitim-öğretim ve dinle ilgili olanları gerçekleştirenlerin isimlerinin unutulmaması istemi süre gelmiş bulunuyor.

Ancak suyla ilgili olanların yapımında mitolojik bazı inançlar da etkin oluyordu. Şayet su, çeşmeler, kaynaklar, subaşları ve ormanların koruyucu ve sahibi olduklarına inanılan (Nimfeum) **Nimfelerin** elinden alınırsa, onların gazaplarından korunabilmek ve hoş görünmek maksadıyla, su ile ilgili yapıların güzel ve görkemli olmasına özen gösteriliyordu. İmparator Trajan'a adanan bu üç katlı görkemli çeşmenin içinde imparatorun sadece **bir küre üzerine basan** ayağı kalmıştır. Bu iki öge'nin neyi simgelediği hususunda farklı görüş ve yorumlar yapılmaktadır. Kişisel kanım, bu ayak ve kürenin bir rastlantı ürünü olmadığı yönündedir. Bir çok kimsenin ifade ettiği gibi, imparator dünya küresinin üstüne basmış ve **"Ben dünyaya hükmediyorum!** demek istermiş!.. Bu olamaz, zira dünyanın bir küre şeklinde olduğu ancak 1000 yıldan fazla süre sonra öğrenilmiştir. Peki o zaman nedir? Bu konuda sembolizm edebiyatının evrenselleşmiş formüllerine başvuracağız. Kitabın sonundaki **Ayak, daire** ve **Küre** açıklamasında da ayrıntılarına inildiği gibi, ayağın öncelikle **mülkiyet**, kürenin ise, en **mükemmel** geometrik biçim olan dairenin, hacimleşmiş hali olduğunu hatırlayalım. O halde küre burada mükemmelin üstünde bir biçim olarak algılanmıştır. Heykelin

yapımcısı imparatorun ayağını bir kürenin üstüne basar göstermekle, "O, mükemmelin de üstünde bir değere sahiptir. demek istediği, en akılcı varasayım olsa gerek?

Zengin veya yamaç evleri olarak isimlendirilen evlerin yedi teras üzerine inşa edildiği sanılıyor. İç duvarlarının sıvasına mermer taklidi vererek, fresklerle süslüyorlar, Priendekiler gibi, Pompei evlerine benziyorlardı. Genellikle varlıklı Efesliler'in oturduğu bu evler **Bülbül Dağına** yaslanmışlar sabahları güneşin doğuşunu temaşa keyfini sürdürüyorlar.

Romalı erken yatıp ve erken kalkmak alışkanlığına sahipti. Bu bakımdan Panayır vadinin doğuya bakan bu yamacında oturmakta tercih hakkı zenginlere ait olmuştu. Evler atriumlu. Sokrates gibi ünlü düşünürlerin portreleriyle süslü. Bunlar kazılar ve konstrüksiyonlar sürüyor düşünce ve felsefenin aile hayatına kadar girdiğini kanıtlayan güzel bir belgeler oluyor. Dünyada bu yüzyılda inşa edilen en konforlu ve değişik stilde olan örnekler görebiliyoruz.

Yamaç evlerinin önü Küretler caddesinin en görkemli ve hareketli kesimi. Modern şehirlerin en pahalı ve lüks maddelerini satan dükkanların bulunduğu semtlere benziyordu. Yaya kaldırımının döşeme moziyiğinin renkli işçiliği bunu kanıtlıyor. Dükkan sahiplerinin ikâmetgahları ise hemen kendi mağazalarının üstünde. Bundan anlaşıyor ki dükkanlar geç saatlere kadar açık tutulduğundan sahipleri orada yatıp kalkmayı uygun görmüşler...

Genel tuvalet, Efes limana doğru yaklaştıkça daha popüler (halka dönük) oluyor. Genel tuvalet, genel ev, kütüphane, aşağı agora, tiyatro, stadyum, Tuvaletin, ücretsiz olması çevrenin temiz kalması için başta gelen bir gerekliliktir. Ayrıca bu yapının şehrin hemen hemen ortasında ve hamam, genel ev, kütüphane gibi, en işlek bir yerin ortalarında bulunması da bir rastlantı olmamalı.

Bugün yüzlerce yıl önce tüm alt yapı tesisleri dikkate alınarak inşa edilmiş olan Antik Efes'in civarındaki yerleşim merkezlerinde, ne aynı temizliği, ne aynı güzellik ve süreklilik isteyen alt yapı tesis-

lerinin bulunmadığını hayretle ve üzüntü ile gözlüyor ve Romalının sivil mimarının şehircilik hamlelerinde ne denli başarılı olduğunu kabul etmek zorunda kalıyoruz.

Şehrin Panayır Dağı yamaçlarındaki bütün yolları, bir yerden sonra, tiyatrodan birleşiyorlar. Efes'te kazılar tüm hızıyla devam ediyor. Halen toprak üstüne çıkıp canlandırılmak için sırasını bekleyen daha nice değerler var... Bunlar hakkında şimdilik bir yorum yapamıyoruz, her ziyaretimizde müze yetkililerine danışmayı uygun ve gerekli buluyoruz..

Celcius kitablığı: Cephesi bir Roma tiyatrosu sahne duvarını andırıyor. Kapının üst kısmından ana depodan dağılan su için ark olarak yararlanılmış (Xantos tiyatrosu gibi). Muhafazasıyla sorumlu olduğu değerli kitapların onuruna lâayık olması için, çok emek ve özen gösterildiği açıkça görülüyor. Kapısında dört heykelle karşılanıyoruz; altındaki yazıların Türkçesi, **Servet, Bilim, Fazilet ve Dürüstlük** anlamlarına geliyor. Bu konudaki düşüncem gerçek servetin eşitinin bu üç ögenin toplamı olduğu'nun vurgulanmasıdır (?) Efes'te halkın çoğunluğu Roma'lılaştı. Fakat gene de herkesin kendi dilini konuşma özgürlüğü vardı. En çok konuşulan dil Lâtin ve Yunanca. Bu bakımdan gerek imparator buyrukları, gerekse kent yasaları, genellikle her iki dilde yazılmaktaydı. Ancak egemen sınıf Roma'lılar olduğundan, Lâtin yazı Yunanca'nın üstünde bulunuyordu.

Genel Ev: Tüm dünyada, bugün olduğu gibi, liman kentlerini vazgeçilmez bir yapıtı, uğrak yeri oluyordu. İki katlı ve çok geniş bir alan ve kapasiteye sahip olan bu evde çalışan kadınlar sadece Romalılar değildi, Mısırlı, Yunanlı, Suriyeli İranlı ve Musevi olanlar da vardı. Geceleri kapısında kırmızı bir fener yakılan (Bkz. Kırmızı) Bu evlere girişlerde özellikle temizliğe dikkat ediliyor, müşteriler kirli ayakkabılarını çıkarmak, hatta oradaki bir Afrodite heykelinin önünde dua etmek zorunda bırakılıyordu... deniyor. Mermerli cadde üstünde yerde, hepimizin çok iyi bildiği kaldırım üstüne taş işlenmiş, ilginç yorumlara yol açan bir kompozisyon var. Bu konuda Sayın Sa-

bahattin TÜRKOĞLU (Efes'e çok emeği geçmiş olan değerli bir insan.) "Efes'te 3000 yıl adlı kitabında bu yorumların en ilginç olanının metnini şöyle belirtmiş: Genelev kadını, "Beni görüyorsunuz, kraliçeler kadar güzelim (başındaki taçtan dolayı) Eğer beni arzu ediyorsanız, ilerideki yol kavşağına (kavşak işareti) varmadan soldaki (sol ayak onu ifade ediyor) eve gelin. Orada sizi bütün kalbimle (kalp tasvir ediliyor) kabul edeceğim. Görüyorsunuz kalbim biraz yaralı, ama zararı yok, orada sizin için de yer var!" demekteydi Benim kişisel olarak bu konuda ve bu kompozisyonun detaylarından birinden ilham alarak (!) oldukça fantezi ve duyanları en azından tebessüm ettiren bir başka (müzip) yorumum var. Yazmakla değil, sözle daha anlaşılır olacağından... arzu eden okuyucularıma (erkeklerle) anlatabilirim, belki bir gün!..

Aşağı agora, zamanın bilinen en büyük olanı. İki katlı üç kapılı. Ortada bir güneş saati. Modern şehirlerdeki saat kuteleri gibi, randevular için buluşma yer ve saatini iyi tayin etmeyi kolaylaştırıyor.

Tiyatro: Tipik bir Yunan tiyatrosu. Anadolu'daki diğer romanize olmuş tiyatrolar gibi, ancak onların en iyi korunmuş ve görkemlisi. Tiyatro Artemis tapınağı ile sıkı bir ilişkide. Yolun bir başında tapınak, öte yanında ise tiyatro var, birbirlerine sınıksız bağlılar. Kavanın bir kısmı ana kayadan yontulmuş oturma sıralarına da sahip. Orkestra çukurunun birincisi aynı zamanda, bir tarihe kadar, arena olarak kullanılmış. Kanıtı, diğer bazı tiyatrolardaki gibi, ilk sıra oturma sıraları yükseğe alınmış (Bkz. Tiyatro ve istiridye)

Tiyatro çeşmesi (Hellenistik Çeşme) Su aslan ağzından akıtılmış (Bkz. Çeşme).

Liman caddesi: Yerde çoğu kez sekiz dilime ayrılmış daireler çizilmiş. Bu daireler, bir oyun, pusula uğur vs. değil içine Baba, Oğul ve Ruhul Kudüs'ü simgeleyen ilk harfler yazılmış İCHTHYS. Balık, aslında İsa'dır ama Meryem'in de simgesi olmuştur. Zira balık, benzeri yaratıklar gibi, çok yumurta yapmakta ve bu nedenle bereket ve

doğurganlığın da simgesi olmaktadır. (Bkz. Balık)

Liman hamamları, Liman'ın girişinde, serhoşlar hamamı diye adlandırılan hamam ise, bugünkü oto parkının olduğu yerlerde bulunuyordu. Her ikisi de şehrin giriş ve çıkış kapılarında bulunuyor.

ARTEMİS TAPINAĞI

Anadolu'daki İyonik mimarının ilk örneği. Önce Kibele kültü için M.Ö. VII. yüzyılda inşa ediliyor.İkinci yapımı M.Ö.VI. yüzyıla Krezus'un Efes'i aldığı yüzyıla tarihlenen bu tapınağın inşaatı, diğer Yunan tapınaklarında olduğu gibi, uzun bir süre devam ediyor. 120 yıl. Bu ikinci yapımın amacı Samos Adası'ndaki Hera tapınağını geçme çabasıyla birleşiyor. Justinyen'in de Aya Sofya'yı Kudüs'teki Hz. Süleyman tapınağı ile boy ölçüşmek amacıyla inşa ettirdiğini anımsayalım...

İlk seyahat çeklerinin kullanıldığı bir yer olarakta bilinen tapınak bu nedenle aynı zamanda bir banka gibi çalışmakta ve büyük miktarda paranın da koruyuculuğunu yapmaktaydı. M.S.356'da **Erostrates** adlı ve deli olarak tanıtılan, aslında saf bir kundura tairircisi olan birine kasden yaktırılan tapınağın içindeki paralar, çapulcular tarafından kısa sürede yağma ediliyor. Mevsim'in yaz (21 Temmuz) ve tapınağın içinde bol miktarda zeytinyağının bulunması bu yangının kısa zamanda yayılıp kolayca söndürülememesine neden oluyor. Böylesine ünlü bir tapınağı yakarak adının tarihe geçmesini hayalleyen bu şahsın başkaları tarafından bu yangın olayında kullanıldığı bilinmekle beraber, bu türden yangın çıkarmaktan zevk alan ruh hastalarına tıp çevrelerinde **Erostatik** ya da **Erostratik** adı verilmektedir.

Artemis tapınağının şu ya da bu şekilde ve yakılması veya yaktırılması olayında güçlü tanrıça Artemis'in neden tapınağını korumadığı hep efsanevi inançlar doğrultusunda cevaplandırılmış ve "Tanrıçanın o sırada Efes'te bulunmadığı, Büyük İskenderin doğu-

muna yardım için Makedonya'yı gittiği ileri sürülmüştür... Diyelim ki Artemis gerçekten o sırada Efes'te değildi; tamam kabul ettik. İyi ama rahiplerini suvarilerininide mi doğuma götürmüştü? Bu iş için bir ebe yetmez miydi?...

SELÇUK MÜZESİ

Bu müzenin en değerli ve o derece anlamlı parçası hiç şüphesiz yok ki tanrıça **Artemis**'in heykelleridir. Ay tanrıçası, avcıların tanrıçası, doğum yapan kadınların yardımına koşan, bütün doğayı, hayvanları koruyan, insanların kaderine ve o devirlerde çok önem verilen yıldızlar sistemine, burçlara hükmeden, yağmur yağdıran, toprağı bereketle dolduran ünlü bir mitolojik ilâhe.. Latince **Diana** olan Artemis, İrlandalıların **Dé Ana** (Deesse Ana) diye adlandırdıkları Ana Tanrıça ile özdeşleştiriliyor.

Müzede sergilenen Artemis heykelleriyle ilgili olarak Arkeolog Sayın Dr. Yılmaz ÖZEN'in TÜR SAB Dergisinde çıkan aşağıdaki yorumlarına da yer vermeyi uygun ve yararlı buldum:

[Efes, M.Ö. III. yüzyılda ikiyüzbinini aşan nüfusuyla büyük, kozmopolit bir kent olmuştur, Roma devrinde ırk çeşitliliği kadar inanç çeşitliliği de artmış, çok tanrılı Yunan ve Mısırlılara, yahudilere bu kez gün geçtikçe sayıları ve güçleri artan Hristiyanlar katılmıştır. Hristiyanlığın Roma devlet dini olmasıyla beraber hakimiyet Hristiyanların eline geçmiş fakat diğer inanç grupları da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bayan Skolastika inancı kuvvetli zengin bir Romalı Hristiyanıdır. Kendi parasıyla bir hamam yaptırır kentin orta yerine. Taş gibi malzemeler kentin kısmen terkedilmiş, ihmale uğramış, değişen yaşam koşulları karşısında önemlerini yitirmiş binalarından

toparlanır. Pritanaion da en önemli kaynaklarından biridir. İşçiler taşları, blokları söküp üçyüz metre kadar ötedeki hamam inşaatına taşırlar. Harap belediye binası ve etraftaki kalıntılar arasında Artemis'in heykeli de bulunmaktadır. Çalışan işçiler belki işçi şefleri çok tanrılı inanç grubundandır. Tanrıçalarının heykellinin Hristiyanların inşaatında taş parçası olarak kullanılmasını hazmedemediler herhalde. Bu nedenle heykeli sarıp sarmalayıp gömdüler oracıkta toprağın altına.

Pritanaion'un yani o zamanın Belediye Sarayı'nın kazısı sırasında (1956) tüm kazı ekibini hayretler içinde bırakan bir olayla karşılaşmıştır. Toprağın derinliklerinde sarılıp sarmalanmış bir heykelle ulaşılır. Heykel sanki ölümsüzlük uykusuna yatırılmış gibi özenle gömülmüştür. Büyük olasılıkla bilerek isteyerek oraya saklanmış. Bu heykel hemen hepimizin bildiği, hatta yakından tanıdığı **“Çok Memeli”** denilen **Artemis** heykelidir.

Milat öncesinde Efes kentinin sembolü olarak arı motifi benimsenmiştir. Efes sikkelerinin bazılarının bir yüzünde arı diğerinde Artemis vardır. Ayrıca Artemis ve rahibelerine Yunan dili hakimiyetindeki bölgelerin bazılarında **“Melissa”** yani arı adı verilmiştir. Bu nedenle olsa gerek Artemis'in yumruları bir arı oğulunun sembolik gösteriliş biçimidir diyenler olmuştur.

Bu memeler yumurta, üzüm ya da hurma salkımı da değildir.

Bilindiği gibi eski Yunan aleminde insanlar, korktukları, sakındıkları, kendilerince izah edemedikleri doğa olaylarını işin kolayına kaçarak birer tanrı ya da tanrıçaya havale etmişler böylece olayları izah güçlüğü'nün içinden sıyrılıp çıkmışlardır. Bu tanrılara, tanrıçalara da kendi kafalarında birer insan biçimi vermişler, onları ölümsüz kılmışlar, konuşma, düşünme ve edimlerini insanların yaptıklarıyla büyük benzerlikler gösterecek biçimde şekillendirmişlerdir. İnsan hayalinin yarattığı bu tanrılar, tanrıça ve yarı tanrılar aleminin figüranları ve onların edimleri mitolojik anlatımların konusu olmuştur.

Artemis'de bu mitolojik tanrıçalardan biridir. Kökeni geriye doğ-

ru evrimlerle, benzetmelerle Anadolu'nun anatanrıçası Kibele'ye kadar dayandırılır. Artemis sonrasında bu kez Meryemana Artemis benzeri özelliklerle donatılır.

Kibele de, Artemis de, Meryemana da birer anadır. Analık yaratıcılıktır, verimdir, döldür, tohumdur, meyvedir. Ana, mahsül verendir. İşte bu verim, bu meyve olgusu nedeniyle Artemis'in memeleri mahsul, meyve sembolü olabilecek hemen her şeye benzetilmeye çalışılmıştır. Bunlar memedir denmiştir. Bunlar bal veren arı salkımıdır, hurma sapıdır denmiştir. Oysa bunların hiç birisi Artemis'in yuvanlık ya da oval yumrular biçiminde şekillendirilmiş bu sembollerini açıklamaya yetmemektedir.

Benzetmelerden önemli sayılan bir diğeri de bu yumruların boğa testisleri olabileceği şeklindedir. Artemis tapınağında adak olarak boğa kurban edilirmiş. Boğanın kanlı testisleri alınır torbasıyla, belki de torbasız cellada (avlu) bulunan ağaçtan yapılma büyük Artemis heykelinin boynuna گردanlık gibi asılmış. İşte memeler bu boğa testislerinin sembolleştirilmesiymiş. Artemis tapınağının bugün Selçuk Müzesinde bulunan adak yerinin yani sunağın dar yan yüzünde boğa olduğu söylenen büyükçe bir hayvan kabartması vardır. Bu hayvan Artemis'in memelerinin kanlı boğa testisleri olabileceğine kanıt olarak gösterilmektedir...]

SAINT JEAN (Aziz Yuhanna) BAZİLİKASI

St. Jean, Hz. İsa'nın çarmıha gerilirken annesini emanet ettiği 12 havariden yaşça **en küçüğü** ve eceliyle ölen yegâne müridi. Bu vesile ile hatırlatalım ki, İsa cennetin anahtarlarını da bu havari grubunun **en yaşlısı** olan St. Philippe'e vermeyi uygun bulmuştu. İsa en çok Jean'ı sevdiğini ifade etmişti. Diğerleri içinde en uzun yaşayanı da o olmuştur. Bu süre içinde kendine emanet edilen Meryem'i Bülbül Dağındaki köşesine yerleştirip, zaman zaman kendisiyle yakinen ilgilenmiştir. Jean bir fikir adamı mistik bir düşünürdü. Çevresidekilere yaptığı telkinlerin içinde, herşeyi sevgiye ve sevmeye

dayatmış “ilk önce insanın kendi kendini sevmesi lazımdır!” demiştir.

St. Jean’ın Samos Adası dönüşünde öldükten sonra defnedildiği Ayasuluk Tepesindeki bu bazilika İstanbul Aya Sofya’sını inşa ettirenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlar İmparator Justinyen ve mimar İzidor... Hemen hemen Aya Sofya boyutlarında olan ve bazilikal stilde inşa ettirilen bu yapının çok kubbeli olması ilginçtir. Toplam olarak nartekste beş, orta nefte ise dört kubbe bulunmaktadır. Çağın dinsel gelenekleri gereği bu tür ibadet yerleri, aziz sayılan kişilerin mezarları üstüne yapılmaktaydı. Örneğin iki kızı ile İmparator Domisien’in hışmına uğruyarak katledilen havari Filip’inde mezarı Hierapolis antik kentinde, onun adını taşıyan bir kilisenin altında, bulunmaktadır. İslâm’da da durum aynı, şu farkla ki, aziz kişilerin mezarları, kutsallıklarıyla tanınan yerlerin mümkün mertebe yakınında olmuştur. Ancak bizim toplumumuzda varlıklı ve saygın kişiler de zaman içinde camilerin hazire adı verilen bahçe/avlularına gömülmüşlerdir...

Bu bazilikanın girişinde gene Aya Sofya’daki gibi nöbetçiler bulunuyordu; bu da bize bazilikanın değerli şeyleri de muhafaza ettiği işaret ediliyor. Nitekim yakın zamanda burada bir define bulunduğu haberi doğrulanmıştır. Ayrıca Bazilikanın atrium’undaki toprağa gömülü küplerin, Romada olduğu gibi, Hristiyanlıkta da tarımla uğraşan halkın bağışladığı ürünlerle dolu bulunmaktaydı.

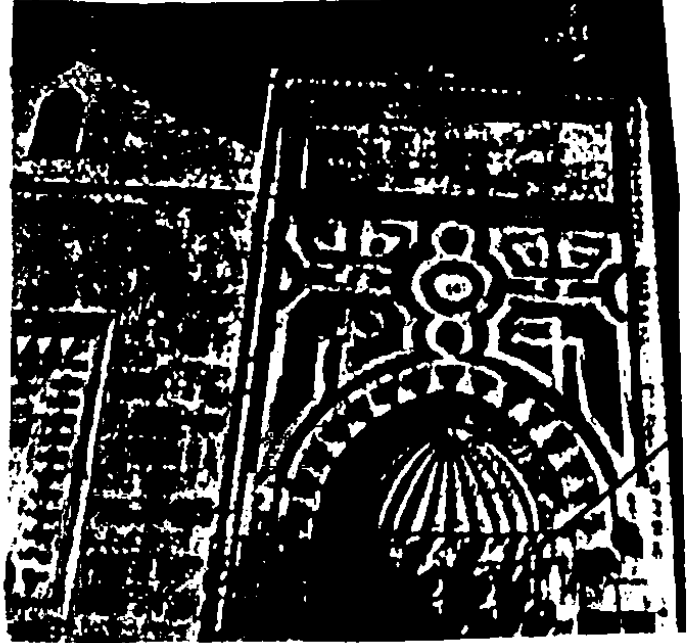
Bazilikanın girişinde, bölge topoğrafyasının biçimlendirildiği bir maket önünde duruyoruz Dikkatle ve düşünerek baktığımızda, şu üç kutsal mekânın, adeta **bir üçgen** oluşturmak istercisene, yerleşmiş olduklarına tanık olacağız: Üç ayrı dinin **ilk defa** inşa edilen **Üç Mabedi**: M.Ö.IV. yy. Artemis tapınağı, (Çok tanrılı devre), M.S.VI, yy. St.Jean bazilikası (Bir hristiyan kilisesi) ve İsa Bey Camii M.S.I XIV yy. (Bir Selçuklu/ İslâm mabedi.) (kişisel bir yaklaşımdır).

Bazilikanın vaftizhane adı verilen salonunda bulunan sekizgen şeklindeki havuz ve buna ilişkin olan **sekiz sayısının** yorumsal

açıklamaları için yorumlar bölümünün sekiz ve sekizgen açıklamalarını okuyunuz.

İSA BEY CAMİİ

Bir Selçuklu yapıtı. Diğerlerinde olduğu gibi, dış görünümü oldukça zengin öğelerle dekore edilmiş. Konya Karatay Medresesindeki gibi, portalinin alınlığında beyaz ve lacivert renkli mermer şerit plakalarla ve ankastre (geçme) uygulamasıyla küflü kübik yazı ile Muhammed yazılı. Saygı duyulan, koruyuculuğu ve şefaâtından nasip almak isteyenler: O'nun isminin altından onun adını telâffuz ederek camiye girmekten huzur duymaktadır. (Bkz. Kapı)

Ana kapı'ya iki taraflı merdivenle çıkılıyor. Burası, ilk revaklı ve avlulu bir İslâm Selçuklu camiidir.

Meryem Ana Evi: Bir turist rehberi olarak, Selçuk'taki duraklarımızdan ayrı bir önem ve anlamı olan ören yeri. Hz. Meryem'in buraya gelişi, kilisenin mimarisi vs. ilişkin tüm bilgi ve veriler belgelenmiş bulunduğundan, herhangi bir yorum yapmaya gerek görmüyorum...

Kur'an-ı Kerim'in Mekke'de inmiş olan ve 98, ayetten oluşan 19. Meryem suresinde İslâm'ın bu azize ile ilgili yaklaşımı ifade edilmiştir. Orada yazılanlarla ve Meryem'in sadece Hristiyanlara özgü olmayıp, bizim de kutlu anamız olduğunu hatırlatmakla yetineceğim.

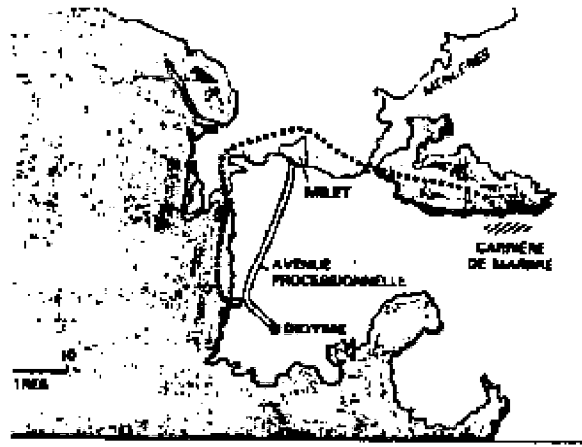
Bugün Meryem Ana evinin yanındaki çeşmenin suyu kutsal sayılıyor: Anadolu geleneklerine göre, kutsal yerlerin yanında/içinde bulunan her türden su makbul ve mubarektir. Örnek olarak, Kâbe'deki zemzem, Sumela Manastırı, Antakya St. Pierre Kilisesi, Tarsus St. Paul Evi... (Bkz. Su) Bazı yorumcular Meryem Ana'yı Ay Tanrıçası Artemis'le özdeşleştiriyorlar.

Bu özdeşirmeyle ilgisi var mı yok mu, bilemiyorum ama, bazı Orta Çağ Meryem ikonalarında Meryem'in ayaklarının altında detay olarak, bir ay (hilâl) ilâve edilerek gösterilmek istenmesi, en azından düşündürücüdür. Zira Artemis Tapınağı da Bülbül Dağı'nın eteğindeki ovada bulunuyordu?..

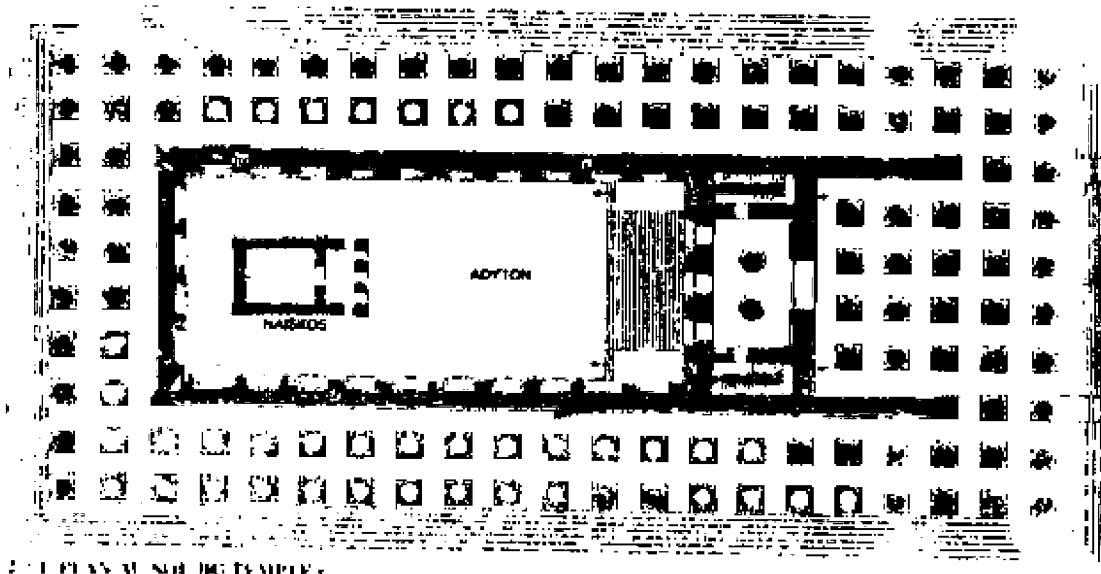
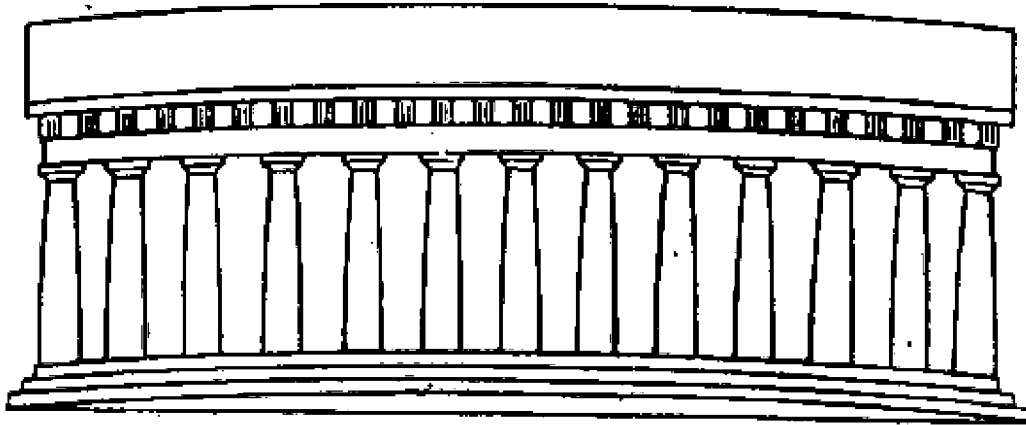
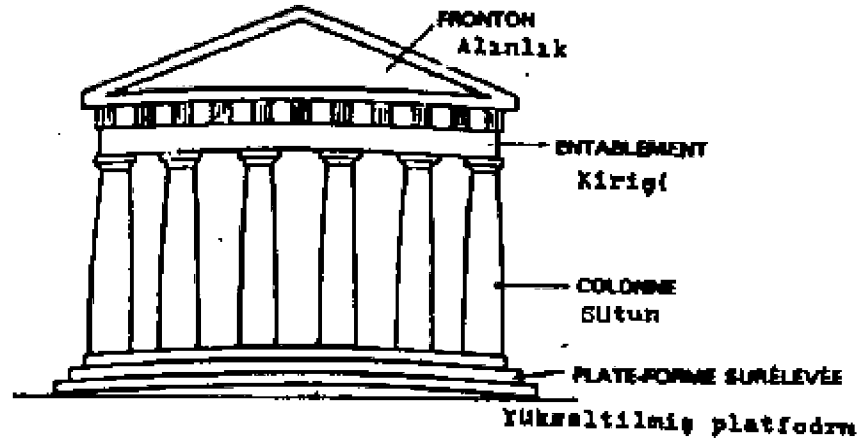
Meryem Ama Evi'nin bugün bulunduğu ve Bülbül Dağı (Mont rossignol) olarak adlanmasının bir nedeni olup olmadığı hususunda yaptığım incelemenin aşağıya çıkardığım sonucuna göre, kararı gene siz okuyucularıma bırakıyorum:

Bülbül, evrensel olarak, şarkı nağmeleriyle, nağmelerinin güzelliği ile ün yapmış ötücü bir kuş. Ünlü Yunan filozofu Platon'da çeşitli vesilelerle bülbülü övücü ifadelerde bulunmuştur. Özellikle Japonya'da çok önem verilen, saygın bir kuş. Hemen tüm şairler onu aşk'la ölüm arasındaki samimi bağı dile getiren, bir aşk şarkıcısı (hanendesi) olarak, dillendirmişlerdir.

Romeo ve Juliette tiyatro oyunun 5. perdesinde, bülbül, bitmekte olan gecenin içinde, bir tarla kuşuna karşı karşıyadır. Bülbül burada, bir aşk şarkıcısı olarak, şafağın haberciliğini ve bir ayrılığın başlayacağını bildirir gibidir. Bu melankolik nağmelerden edinilen izlenim, şayet iki aşık bülbülü dinlerlerse, hep birlikte olur, ama sonuçta ölüme maruz kalırlar. Şayet tarla kuşuna inanırlarsa, hayatları kurtulur ama birbirlerinden ayrılmak zorunda kalırlar. Bülbül kulağa hoş gelen cıvıltısıyla geceleri uyanık tutan ve büyüleyici kılan, ertesi günün olabilecek tehlikelerini unutturan bir sihirbaz gibidir...

didimin
haritada
görölüşü

DİDİM

Anadolu'daki İyon tapınaklarının en büyük olanı Kibele kültürünün girmediği tek yer. Akdeniz havzasındaki kehânet merkezlerinden biri. Oraküler bir merkez olma adını, Lâtince yalvarmak, yakarmak, konuşmak kökünden türetilen (oraculum)dan alıyor. Bu sözcük aynı zamanda kâhinin tanrı ile kurduğu ilişki anlamını da içeriyordu. Kâhinlik, doğal olayları ya da insan yapısı nesneleri gözlemliyerek, ya da "tanrısal güçler"le ilişki kurarak, geleceği söyleme sanatı. Batı'da özellikle astroloji biçiminde yaygınlaşmıştır. Halk arasında yaygın biçimi ise (falcılık) olarak adlandırılır, Apollon, aslında Yunanca değil. İlyada'da Likyalı, diye geçiyor. Bu bakımdan İyonlar gelmeden önce de Anadolu'da bir Apollon kültürünün varolduğu anlaşıyor.

Gizleme ve yoruma dayalı kehânetin temelini dış olgulardan çıkarılan sonuçlar oluşturur. Sezgiye dayalı kehanette ise istenç dışı duyu ve hareketler ile zihinsel izlenimlere başvurulur.

Falcılık Anadolu'da, daha çok Çingene toplulukları arasında, yaygın bir biçimde uygulanmıştır. Cincilik, bakıcılık... gibi adlarla anılan falcılık, suya bakma, kurşun dökme, köz tütsü, kürek kemiği, kahve bakla gibi objelerle yapılmaktaydı. Avrupada ise daha çok kristal küreye bakarak, danışan kimsenin geçmiş ve geleceği hakkında kehânette bulunuyordu...

Didim'deki Apollon tapınağı Hristiyanlık yasaklayıncaya dek, bir kehanet merkezi olma işlevini sürdürmüştür. Mitolojik tanrılar artık etkili olamayınca insanlar gizli-mistik güçlere baş vurma gereğini duymuşlardır. Diğer Yunan tapınakları gibi görkemli olması arzu edilen tapınağın çeşitli nedenlerle bitirilemediğini biliyoruz. Bu nedenle olmalıdır ki, bu vecibeyi devralacak olan gelecek kuşaklara tapınağın yarım kalan mimari projesiyle ilgili plan ve proje naos duvarının iç kısmına oyularak işlenmiştir.

Güneşin durumuna göre güçlülük seçilebilen bu, doğru ve daireler arasındaki orantı, uyum ve ölçümlerin o zamanın ölçülerine

göre, ilimsel bir karakter taşıdığı kanıtlanmış bulunuyor. 2 cm aralıklı 20 m. uzunluğundaki çizgilerle, 4.5 m. çapındaki daire, fütlerin bombe hesaplarını yapılmasını içine başvuracak ölçeklerdir. (Bkz. Fotoğraf)

Didim tapınağındaki bazı öğelerde sayıların simgesel anlam ve değerlerine de özen gösterildiğini gözlemekteyiz. Örneğin pronaos'a çıkan merdivenin basamak adedi uğurlu. sayılan sağ ayakla başlandığında, tapınağın pronaosuna da gene sağ ayakla giriliyordu. Apollon'un uğurlu sayısı (7)'dir. Bunun için ayinler, adaklar hep ayın yedinci günleri yapılıyordu. Apollon ayın yedinci günü doğmuştu. Apoillon'un **Orle**'ye verdiği **Lirin**'de 7 kirişi vardı. Yedi $4+3=7$ dir. Dört dünya, üç ise gök'tür bu bakımdan yedi sayısı yerle göğü birleştiren gizemli bir sayı olarak, saygınlık kazanıyordu. Nitekim tapınağı çepeçevre dolaşan basamakların sayısı da yediydi.. Daha sonra bu basamaklar atletizm yarışmalarını seyir için bir tribün olarak kullanılmıştır. Tapınağın yan uzun yan kenarlarında, 21, kısa kenarlarında ise 10 nar sütun, dipteros planına göre, tapınağı çevrelemekteydi.

Aslında M.Ö. VII. yy.'dan itibaren ilk yapılan Hera tapınağından itibaren, tapınakları çevreleyen önceleri ahşap olan bu sütunlar, tapınağı kötü ruhlardan koruyan birer gardiyan olarak düşünülmekteydi. Bu geleneğin bir yansıması olmalıdır ki, Apollon tapınaklarında da mistik yedi sayısı üç katı güçlendirilmiş gardiyanlar, onun manevi koruyuculuğuna üstlenmişlerdir... ($3 \times 7 = 21$) (Bkz. Yedi Sayısı)

Arşitravin üstünde Gorgon (Meduza) başlarıyla süslü friz bulunmaktadır. Meduza'nın buradaki işlevi, çoğu kez önemli kişilerin lahitlerinin dışında olduğu gibi, o yeri, o şeyin ruhunu **kem gözlerden** korumak, ârt niyetli olanları, tanrıça Athena'nın verdiği güçle, taş haline getirmektir.

Günümüz Anadolu kültüründe de yaygın bir şekilde yerleşmiş olan **göz**, özellikle **mavi göz** şeklindeki (namaz boncuklarının) Meduza'nın bir uzantısı olduğu düşünebiliriz. Unutmamak gerekir ki,

günümüzün modern savaşlarında da en etkin olan silah gene o silah'ın kendisi olmuş ve olmaktadır. Tanka karşı tank, uçağa karşı uçak ve göze karşı göz...

Tapınağın bitirilebilen yeri Naos'un içindeki Naiskos (Küçük Naos)tur. Tanrı heykeli burada bulunmaktaydı. Naos'a giriş veren 29 m. uzunluğundaki iki galeri Yunan mimarisinin ilk tonozlu yapı örneği olmuştur.

Yönetimi Büyük İskender tarafından Milet'e verilmiş olan Didim Apollon tapınağı ile Milet aşağı Agorası arasındaki 16 km. yol adak ayinleri sırasında oluşan kortejler tarafından bir kaç etapa bölünerek, katediliyordu. Bu amaçla olsa gerek, yolun aşağı yukarı yarısındaki Akköy'de bir şapel kalıntısına rastlanılmıştır. Adı geçen kutsal yol Didime varış ucunda, kalıntıları açık bir şekilde görülen adak eşyası satan dükkanlar, danıştıkları sorularının cevaplarını beklemek için insanların geçici olarak konakladıkları pansiyon denilebilecek lojmanların temel kalıntıları olması muhtemeldir...

Bu yolun tabanının gayet muntazam malta taşıyla döşeli olması tapınağa ve ona ulaştıran yola verilen önemin bir göstergesidir.

Yunan tapınaklarının gerek mimari, gerekse dekoratif özellikleri Roma'dan farklı. Yunanda bu dinsel yapıların daha çok dıştan görülen taraflarına önem veriliyor. Dış içlerine oranla daha güzel ve gösterişli. Roma'da tersi. Tıpkı Selçuklu camilerinin, öncelikle kapılarına verdiği önem gibi. Osmanlı camileri ise, Bursa Ulu camii'nde gözlendiği gibi, dışı mümkün olduğu kadar sade, yalın, içi ise özellikle mihrapları, son derece süslü, sevimli.. kılınmaya çalışılmış. Önemli olan dış görünüş değil, Kalp'tir dercesine, bir yaklaşım...

Didim tapınağında çatıyı taşıyan o görkemli sütunların kaideleeri, yapıldığı devrin sanat akım ve anlayışına göre, çeşitli motiflerle dekore edilmiş. Bu sütunlar hep ayrı zamanlarda ve sanatkârlar tarafından işlenmiş olmalı ki, hepsinde farklı öğeler bulunuyor. Bazen mitolojik, bazen de doğa ile ilgili..

Yunan mitolojik geleneğine göre, Zeus'le Demeter'in kızı olan Persephone (Kore) Sicilya ovasında arkadaşlarıyla çiçek toplarken ölümler ülkesi tanrıçası olan Hades tarafından yeraltına kaçırılmıştı. Gene çiçek, tıpkı kelebekler gibi, ölümlerin ruhunu simgelemekteydi. Bu bakımdan çiçek çoğu kez ruhun başlıca örneği, manevi bir merkez oluyordu. Anlamı rengine göre değişmekteydi. Örneğin, sarı güneş, kırmızı kan, mavi ise, gerçek olmayan rüyalarla ilgiliydi. Öte yandan, kimi kez sanatkâr, çiçek motiflerini, pasif prensiplerin, çocukluk ve tazeliğin, temizliğin veya bir yeni bir yaşam ve başlangıcının sembolü olarak ta kullanmış bulunuyor.

Romalılar yunanlılara **grek** adını vermişlerdi. İran, Arap ve Türkler ise **İon**'dan türeyen Yunan dediler.

Yunan tapınakları kilise, ya da cami gibi, içinde halkın toplandığı bir yapı olmamışlardır. Tapınak bir tanrı evidir. İçine ancak rahipler girebilir ve adını taşıdığı tanrı ya da tanrıçanın heykelini kururdu.

MİLET

Nehir ağzında, ya da yakınında kent kuranların kaderi burada da kendini gösteriyor. Büyük Menderes (Meandros) sahili dodurarak koskoca bir ova oluşturmuş (Söke Ovası). Lade adası bile bir hayli içeride kalmış onu'da yutmuş. Vaktiyle iki limanı ve üç agorasıyla çok aktif olan bu liman kenti, nehir tanrısının hışmına uğramış. Okeanos ve Tetis'in oğlu olan Meandros için Milet halkı ayaklanmış ve bu acımasız tanrıyı dava etmişler (?) Yargıç bu suçlamayı yerinde bulmuş, ama o gene limanları milleriyle doldurmaya körletmeye devam etmiş... Benzeri olay Efes, Prien'de de gerçekleşiyor. Milattan sonraki I. ve II. yüzyıllardan sonra, yöreye ve olaya göre, mitolojik tanrılara olan güvenin azalması, hatta bitmesinin nedenlerinin başında geliyor bu olay...

Akdeniz havzasında 12 kişilik kadrosuyla, Yunan ve Roma'da da görev yapan Olimpos tanrıları: Bunlar, baş tanrı Zeus (Jüpiter)'in

emrinde. Bir bakanlar kurulu gibi. Her bir bakanın (tanrının) görevi farklı. Kendilerine inananlara kendilerini seçenlere tanrı yapanlara hizmet aşkıyla çalışıyorlar... Ama bir gün geldi, onun oturduğu Olimpos dağına çıkıldı orada boş bir otoritenin varlığı gözlemlendi.

Öte yandan bu tanrılardan ne diledilerse gerçekleşmeyince başka ülkelerin tanrı ve tanrıçalarına sempati duyuldu. Kâhinlere danışmaya başlandı; hatta tanrıları bir kenara bırakıp, kendilerini yönetenleri, ölümlerinden sonra, tabulaştırıp, adlarına mabetler inşa ettiler...

Kahinler, tanrı inancına kişisel yeteneklerini ekliyordu. Kehânette bulunan sözde din adamlarıydılar...

Miletos, Milet şehrinin kurucu kahramanı. Efsaneye göre, Apollon'un oğludur. Girit Adasında doğmuştur; ancak Minos onu adadan sürmüştür. O da Anadoluya geçip Meandros ırmak tanrısının kızıyla evlenmiş. İki çocuğu olmuş. Birinin adı Kaunos, diğeri Biblys. Daha sonra bu iki kardeş evleniyorlar ve babalarının hismine uğradıklarından kaçıyor ve Kaunos kentini kuruyorlar... (Bkz. Kaunos)

Milet'te büyük bir hamam var. Faustina. Ayrıca başka hamamlar da bulunuyor. İmarator Marc Aurene'in karısı Asclepion'da gördüğü tedavi sonucu, iyileşmesi dolayısıyla halkına ve tanrısına bir şükran borcu olarak, karısının adını taşıyan bu hamamı yaptırdı. Kaldaryumunda nehir tanrısının bir heykeli bulunuyor ve sıcak su bir aslanın ağzında akıtılıyor. Aslan ağzından akıtılan suyun kutsallaştığı inancı burada da gözleniyor. Hamam olayına tekrar dönerken şu görüşlere de yer vermek gerekecek: Hamam, özellikle Roma'da başlıyan ve kısa zamanda son derece rağmen bulup yaygınlaşan bir kamu hizmeti.

Hamama girenler tıpkı bir tapınaktaki gibi, kendilerini başka bir âlemde hissediyorlar. Çünkü orada dünyayı yaratan dört gücün varlığına tanık oluyorlar. **Hava, ateş, su ve toprak...** Bu dört eleman kendi aralarında birleşmeler (sentezler), oluşturuyorlar. Öncelikle maddenin üç halini, yani **sıvı, katı ve gaz**. Sıvı olan sudur, katı, ateş, gaz ise buhardır. Hamamda su ve ateş karşı karşıya olup karşıtları ve zıtlıkların bir sentezini oluşturmaktadırlar ve **Kozmik Birli-**

öl ifade etmektedirler. Ateş sıcaklık ve kuruyu, su soğukluk ve yaşı, ifade ettiğinden, bunların birleşmesi ise buharın oluşmasına neden oluyor... (Bkz. Hieropolis)

Milette yerleşim, Selçuklu sonrasına kadar, kesintisiz, devam etmiş. Bir sahil kenti, mümbit topraklar... Kozmopolit bir halkı var. Yahudilere ait sinagoglar, Apollon kültünün yapıldığı Delfinion ve Serapis tapınakları... bulunuyor.. Aşağı Agora'da Didim tapınağına giden kortejin altından geçtiği bir kapı... Stadyum henüz kazılmamış Milet Hippodomas planlı ileriye dönük ilk bilimsel şehirciliğin başladığı kent. Diğer sahil yerleşimlerinde olduğu gibi (Deniz, Liman, kıyı ovası ve akropol) doğal savunmadan yararlanıyor. Akropol ikinci plânda (Kalabak Tepe). Sonradan Romalılaştırılan tiyatrosunun inşaatı sırasında işverenle işçiler arasında bir anlaşmazlık çıkmış ve yapılan grev, **dünyanın ilk işçi grevi** olarak tanınmıştır. Sonunda alınan hakem kararı oturma sıralarından birinin üstüne yada kapısı kazılmış (?)

Tiyatro orkestrasında, diğer Yunan tiyatrolarında görüldüğü gibi, kozmik bir tanrı olan (**Dionizos**) adına bir sunak bulunuyor. Asos, Efes, Bergama, Knidos, Halikarnas, Antifellos... tiyatrosu gibi o da doğaya dönük...

BAFA GÖLÜ

(Ansiklopedik bilgi)

Ege bölgesinin en büyük gölüdür. 60 km² denizden yüksekliği ise 2 m. dir. Büyük Menderes Irmağı'nın denize döküldüğü yerin çok yakınında yer alır. B. Menderes eskiden Latmos Körfezinde denize dökülüyordu. Bugün göl kıyısında yıkıntıları bulunan Herakleia kenti de bu körfezin doğu kıyısında yer alıyordu. Irmağın taşıdığı alüvyonların birikmesiyle Latmos körfezi önce tuzlu göl haline geldi. Doğal set gerisinde toplanan fazla sularla düzeyi yükselince, kuzeydeki sığ Çerçer koyunu kaplıyarak alanını genişletti. Fazla suyunu batı ucundaki bir gideğenle B. Menderes Irmağına akıtarak yavaş yavaş bir tatlı su gölüne dönüştü.

Gediz vaktiyle İzmir Körfezine dökülüyordu. 1886 yılında nehrin yatağı değiştirildi. Kuzey batıya çevrildi. Ne yazık ki İzmir'de bunu olanaklı kılan koşullar başka yerlerde Efes, Milet, Prien... uygulanmadı.

Doğal bir set gölü olan Bafa gölünde, üzerinde tarihi kalıntılar olan 3 ada bulunuyor.

1970'lere değin bir özel mülkken, daha sonra hazineye devredilen bu gölde bir balıkçılık kooperatifi etkinlik gösterir. Avlanan kelevit ve balıkların bir bölümü son yıllara değin yurt dışına bile satılmaktaydı.

İLYAS BEY CAMİİ

1404 Menteş Beyi tarafından yaptırılıyor. Mimari ve estetik tekniği yönünden Selçuklulardan uzaklaşmış. Kubbeli camilerin ilki. Kare plândan Türk üçgenleri ile kubbe yuvarlağına geçiş başlamakta ve mukarnaslar istiridye biçiminde tromplarla son bulmaktadırlar. Uzun yıllar hizmet vermiş bu cami uzmanların nazarında gerçek bir sanat anıtı...

PRIEN

Teraslar üstüne kurulmuş, bir dağ ova ve nehir kenti. Akropolisindeki Athena onu Meandros'un gazabından koruyamamış, o da ovanın kenarında bir dağın kucağında mahsur kalmış. Fazla Romalılaşmamış bir kent. Kalıntılar arasında hamam'dan söz edilmiyor. İki Yunan jimnazyum var. Athena dorukta, Zeus bile bir alttaki terasta ve sunak boyutlarında bırakılmış. Pers istilâsına karşı kurulmuş olan 12 İyon Federasyonunun bir üyesi ve yönetim merkezi. Yamacına yaslandığı Samsun (Mikael) dağının doruğunda bir kastel bulunuyor. Federasyon belkide toplantılarını burada yapıyordu (?) Athena tapınağı, bilgili deneyli bir mimara, Halikarnas Mosolesi'nin mimarına yaptırılmış.

Yunanlı denge ve düzeni seviyor. Tapınağı bir muhafız gibi çevreleyen sütunlar da bir insanın baş ve gövdesi arasındaki orana benzerlik dikkate alınmış. Opistodomos'unda bir Athena heykeli olması gereken bu tapınağın, üzerine oturduğu platform'da Göreme Barbara Kilisesinin kubbesinde gördüğümüz ve İkonoklazma krizi süresince yapılan simgesel **Deizis** motifleri kazılmış. Son terasta yamaca doğru, varlıklı kişilerin oturduğu santlan ve daha farklı bir mimarisi olan evlerin bulunduğu bir mahalle. Burada bir Koşe tapınağının varlığı söz konusu. Evler Pompei evlerine benziyor. Damlar tipik Anadolu evlerinin kiremit örtüsü ile kaplı, beyaz badanalı. Kentin sokakları Miletteki gibi Hippodomas (ızgara)) planlı.

Ünlü gezgin Seton Lloyd "Türklerin tarihi" adlı yapıtında şunları yazmış: Bergama'nın coşkusundan ve gösterişinden birden Priene'nin alçak gönüllü güzelliğine geçmek, tıpkı Memling'in "Kıyamet Günü'nden Van Eyck'in bir iç mekânına geçmek gibi başka bir dünyaya girmektir...) (XN ve XV. yy.larda yaşamış Ünlü Hollandalı ressamılar)

AFRODİSİAS

Kendine özgü bir sanat ekolüne sahip, ilim, spor ve ibadet etkinliklerinin en yoğun olduğu bir Karya kenti. Burada ilk yerleşimin başlangıcı, çıkarılan Bronz çağı kalıntılarının yaşına kadar tarihleniyor.

Kentin özellikleri başta, bugün bile kullanılabilecek kadar iyi korunmuş bir stadyum, **Afrodit tapınağı** ve ünlü bir heykeltraşlık okutuna sahip olması Hristiyanlıkta önemli bir piskoposluk merkezi olarak tanınması.

Tapınak IV. yüzyılda inşa edilmiş. Afrodit çok müridi olan bir tanrıça, bu yönden tek tanrılığa geçişte önemli bir rol oynadığı ileri sürülüyor. Kent, başka yerlerde görülmeyen, oldukça büyük bir **olimpik havuza** da sahip. Stadyumu ve havuzu nedeniyle, çevre insanları zaman zaman Afrodiasta bir araya gelme ve kaynaşma

olanağını bulmaktaydılar. Tapınağın etrafında tıp ve felsefe eğitiminin yapıldığı bilinen tesislerin kalıntıları çıkmıştır. Bu da bize, cami küliyeleri, ya da Hristiyan kiliselerine bitişik olan eğitimle ilgili kurumların varlığı arasında bir benzerliği anımsatıyor. **Kültür ve kültürün bir arada oluşu...** Mermer bu kentte kutsallığı olan bir madde. Çünkü yeraltından çıkıyor, aynı zamanda fikirlerini ise şekillendirip somutlaştırmaya yarıyor.

Halk agorasında M. S. III yüzyılda Roma'nın geçirdiği ekonomik kriz nedeniyle fiyatlara konulan narh'la ilgili yazıtlara rastlanmıştır.

Afrodit denizden gelen bir tanrıça. İstiridyede içinde doğmuş ve Kıbrıs Adasına çıkmış. İstiridyede, içinde inci gibi değerli bir madde taşıdığından bir dekoratif öge olarak kullanılmıştır. İslâm'da da var. Afrodit kültürünün bu nedenle daha çok kıyı kentlerinde yayılma eğilimi gösterdiği ileri sürülüyor. (Bkz. İstiridyede)

Bir aşk, sevgi ve güzellik tanrıçası. Sevgiyi, sevişmeyi simgeleyen bu tanrıça. Bu özelliğinden olsa gerek, insanlar hep onun etrafında birleşip bir araya gelmek istemişler. Geniş sportif imkanlara sahip olan Afrodisias kenti, düzenlediği festivaller ve olimpiyat yarışmalarıyla bu birleşmeyi yardımcı olmuştur. Aslında dünya çapında yapılagelmekte olan olimpiyatların amacı, bugün de dünya uluslarını birleştirip, kaynaşmalarını sağlamak değil mi?..

Aslında şehirde sürekli olarak, 10.000 kadar insan yaşıyor. Oysa stadyum 30.000 kişilik. Bu da Afrodisias'ın bir festival şehri olduğunu gösteriyor.

Anadoluda ilk tanrıçalık Kibele ile başlamış, Dıdim hariç, diğer tapınım yerlerine girmiş, onların alt yapılarında manevi varlığını sürdürerek, daima yaşamış ve anılmıştır. Bu konuda en belirgin örnekler Aizane ve Sardes tapınaklarında görülüyor. Yani Kibele kültürü geçmişe saygı kabilinden, devam etmiştir. Afrodit ise son tanrıça olmuştur. Afroditin bu özellikleri onu, tek tanrı inancına geçiş döneminin sonndan bir önceki halkası yapmıştır! Çünkü Mitolojik tanrılar

Hristiyanlığın yayılma aşamasında mevcut iken, daha sonra onlara olan güven, verilen önem kaybolduğundan, vaktiyle halklarıyla birlikte o tanrılara tapan krallar da tanrılaştırılmıştır II ve III yüzyıllar kral kültü'nün yaşandığı ve insanların inançlarını teke doğru yöneltmeye başladıkları bir dönem olmuştur. Anadolu'da, mitolojik tanrı kadınla başlamış ve kadınla son bulmuştur...

Eros, bazı efsanelere göre, onun Hermes'le birleşmesinden doğan oğludur. İnsanları oklarıyla kovalayan ve yaralayan kanatlı, alaycı ve yaramaz, ama giderek tehlikeli bir çocuk biçimine de girerek, aşk destanlarına adını yazdırır. Eros'un Miletos kralının kızı olan Psyke ile olan aşk serüveni sonunda annesi Afrodit'in kıskançlık nedeniyle, yaptığı olumsuz girişimlere rağmen, onunla aşk hayatı yaşadığı zaman henüz 10 yaşında bir çocuk olduğunu göz önüne alırsak, aşk dürtülerinin oğlan çocuklarında bu yaşlarda başladığına kabul etmemiz gerekecek...

HIERAPOLIS

İlk çekirdek yapı Frigyalılar tarafından Cin deliği ya da Plutoium denilen kutsal bir yerin etrafında oluşturularak gelişmiştir. Akropolü olmayan bir kent. Anadolu'nun bir numaralı sismik (deprem) bölgesi. Ülkemizin diğer, irili ufaklı göllerinin bulunduğu kesimleri gibi, fay hattı üzerinde olmanın olumsuz sonuçlarına katlanmak zorunda olan bölgelerimizden biri.. Aslında Romalı'da bunun farkındaydı ama, bilinen şifalı yeraltı suları bu rizke galebe çalmıştı. Bu nedenle sağlığa olan yararları etrafa yayılınca, hızla yoğun bir yerleşim merkezi haline geldi. Kozmopolit bir halkı olduğundan, bunların herbirinin inandığı tanrı ve tanrıçalara ait tapınaklar yapılıncaya (**tapınaklar şehri**) olarak tanındı. Bu sayede ulaştığı kutsallık aşaması, dinsel bir kimliğe sahip olması Hierapolis'e bir tür dokunulmazlık avantajı da sağlamıştı. Bu nedenle, Hristiyanlığa kadar, şehirde sur inşa edilme gereği duyulmamıştı. Görülen surlar Hristiyanlıktan sonra yapılmış ve bu nedenle şehir kapıları surların içinde kalmıştır.

Hierapolisin bir “kür merkezi” olması, tarihte ilk turizm hareketlerini, (Balneoloji-kaplıca turizmi) adı altında, başlatan bir yer olmuştur. Bu kent aynı zamanda Çal Dağından kaynaklanan suyun halı yıkama/ boyama gibi işlemlerinde de kullanışlı bulunduğundan, Romaya bile halı ihraç eden ilk halıcılık enstitüsünün burada kurulduğu ileri sürülmektedir.

Bizansta, ilk gecekondulaşma diyebileceğimiz tipte, çarpık yerleşim bu kentte görülüyor. M.S.IV. yy. Roma ikiye ayrılır ve zayıflar. Bu durumda doğudan batıya sürekli tehditler başlar. İran'dan ve Suriye'den, sızmalar olur. Bu korsan sızmalar orta çağa kadar devam eder, Böylesine bir vur/kaç döneminin, organize bir terör örgütü haline dönüştüğü Arkadius ve Justinyenin imparator olduğu V ve VI. yüzyıllardan sonra yapımı başlayan surlar, VI ve VII. yüzyıllardaki Abbasi ve Emevilerin saldırılarını da göğüslemeye hizmet etmiştir.

Hierapolis Küçük Asya'nın en büyük akropolüne sahipti. Şu anda 1200 kadar çeşitli mimari stilde inşa edilmiş mezar yapıtı var. Aslında kentin nüfusu bu sayı ile orantılı değil. Nedenlerini şöyle özetleyebiliriz:

- Hierapolis'e gelenler zaten hasta. Sonuçta ölümleri burada oluyor; kutsallığı olan bir şehir olduğundan, aynı yere defnediliyorlar.

- Başka bölgelerde ölen insanlar da, mezarlarının kutsal yerlerde olmasını arzu ettiklerinden, vasiyetleri üzerine buraya defnediliyorlar.

- Hierapolis'in kendi yerli halkı da normal olarak, doğdukları ülkede gömülmek istemişlerdir.

Sarkofaj tipindeki bu mezarların zengin, varlıklı kimselelere ait olmasına da normal bir gözle bakıyoruz. Mezar yapıtlarındaki çeşitlilik, şüphesiz ölen şahsın sürekli yaşadığı memleketin örf ve adetlerine, mimari geleneklerine uygun olmalarından kaynaklanıyor.

Mezarların böylesine görkemli yapılışının nedeni, öbür dünya inancının gelişmiş olması ve sonuçta ölüye ve ölüme gösterilen saygı ile ilgili.

Hierapolis'in sadece bir k r merkezi olduğu devirlerde su ve suyla ilgili kurumların ziyaretçilerin isteğini karşılayabilecek bir yeterlilikte olması gerekiyordu. Bu bakımdan hamam çok; ancak Hıristiyanlığa geçişte, bu sefer kilise adını taşıyacak mabetlere de o derece gereksinim duyuldu. Bu nedenle, birçok hamam, az bir tadilat sonunda, kiliseye çevrildi. Bu transformasyon girişimlerinde şüphe-siz, bir hamamın normal işlevi ile kiliseninki arasında fiziksel olduğu kadar psikolojik açıdan da bir benzerlik ve yakınlığın varlığı etkili olmuştur: **Hamam bedenın maddesel olan temizliğini, kilise ise, ruhun temizlenmesi amacına yönelik istekleri karşılayan yapılar oluyorlardı...** (Yazarın yorumudur)

Bir alıntı: [Romalı Su'da tanrısal gizemli bir g   olduğuna inanmış ve bunun için suyu taşıyan nehirlerin tanrılığına katılarak onları bir süre için tanrılaştırılmıştır. Suya olan tutkusu nedeniyle suyun ayağına gitmiş ve şehirleri kurarken engel ve uzaklık tanımadan, halkını suya kavuşturmayı ön plana almıştır.

Romalı suyun, verdiği fiziksel rahatlıktan yararlanmış ve onu tıbbi bir tedavi yöntemi olarak kullanabilmek için ısısını insan vucudunun eşit kılmaya çalışmış, suyu ısıtmış, ya da aslında sıcak olarak gelen suya daha fazla ilgi göstererek onu hamamlarında kullanmıştır.

Hamamlar daha sonra, içinde genelevlerin de bulunduğu yapı kompleksleri ve temizlik isteğinden daha çok cinselliğin tatmin edildiği mekânlar haline gelmişlerdir.

Aynı zamanda köleler ve şaraplar eşliğinde hoş kokulu çiçekler arasında su yerine şaraplar içilen ve hatta Neron'un annesinin yaptığı gibi, eşek sütü ile doldurulmuş küvetlerde yapılan banyolarla, zevk alemlerine dönüşmüşlerdi.

Hıristiyanlıkla beraber eski Roma hamamlarının dünyevi zevklerin tatmin edildiği bir mekân olarak kullanılmasına bir tepki olarak, banyo kültüründen uzaklaşılıyor. Yıkanmamış vücut dindarlığın işareti olarak kabul ediliyor. Sadece zenginler evlerinden basit, ahşap, kimi kez mermer küvetlerde, pek sık olmamak koşuluyla yıkanıyorlar.

Kraliçeler bile tüm hayatları boyunca sadece doğumda ve evlenmeden önce iki kez yıkandıklarını övünerek söylüyorlardı. Sonuç olarak bu çağın toplumunda vücut temizliği uygunsuz bulunuyor, ter kokusunun daha çekici özelliği olduğu kabul ediliyordu.

Nitekim, Napoleon, eşi Jozefin'e "3 haftaya kadar geri döneceğim, ben gelene kadar kesinlikle yıkanma, diye haber gönderdiği söylenmektedir!"

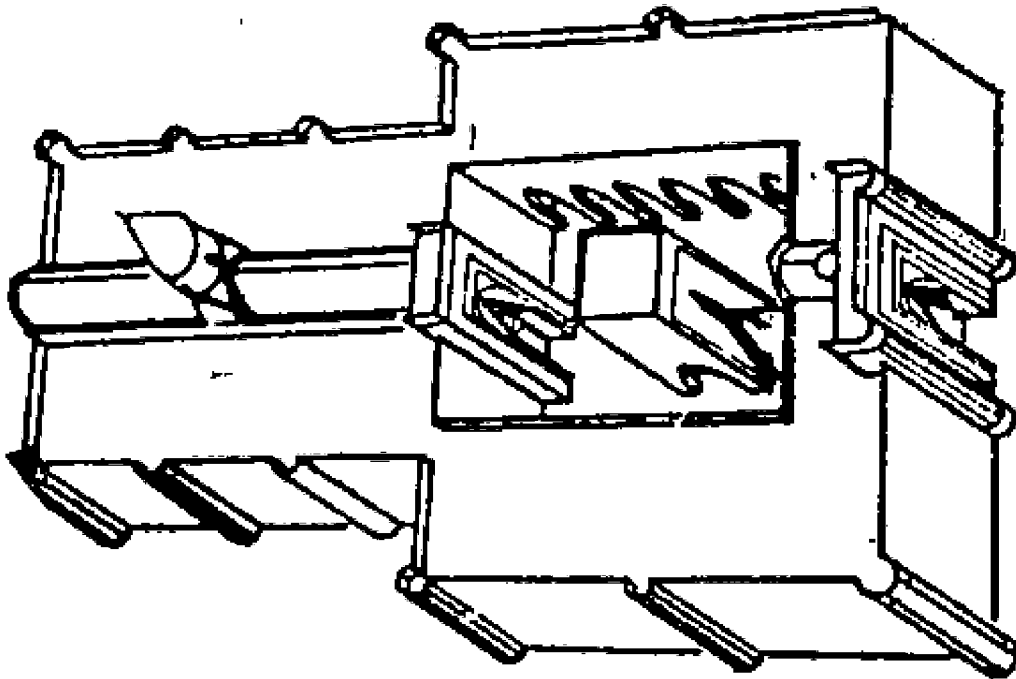
Haçlılar Müslüman ülkelerden dönünce Avrupa'da banyo kültürü yeniden canlanmış oluyor.

İslamiyet öncesinde Orta Asya'da yaşarken suyu kutsal kabul eden, ona **Hayat** diyen Türkler bu kutsal suyu kirletmemek için banyo alışkanlığından uzak durmuşlardı.

İslam dini çıkınca Arap kültürü Roma'dan bir çok kültür yanında hamam kültürünü de edinmeyi benimsemiştir. Nitekim temizlik imandan gelir" denilmişti.

Hamam Arapça "Sıcak yer" veya sıcaklık yayan yer demektir. İlk Emeviler Suriye'de hamam inşa etmişler, ardından her gittikleri yerde bir cami ve bir hamam inşa etmişlerdir.

Osmanlıda 3 tür hamam bulunuyordu:

1. arşı hamamları
2. Saray hamamları (Padişah ailelerinin)
3. Kaplıcalar (tedavi amacıyla)

Temizlenmenin ötesinde toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan Türk hamamı, özellikle kadınlar için bir buluşma ve eğlence yeri olmuştur. Evliya çelebi "Hamam sefası, kulak memesi kadar yumuşaktır. hamam sevgisini ifade etmiş oluyor." (Rehber Dergisi, Mayıs 97, Selçuk Tuzcuoğlu)

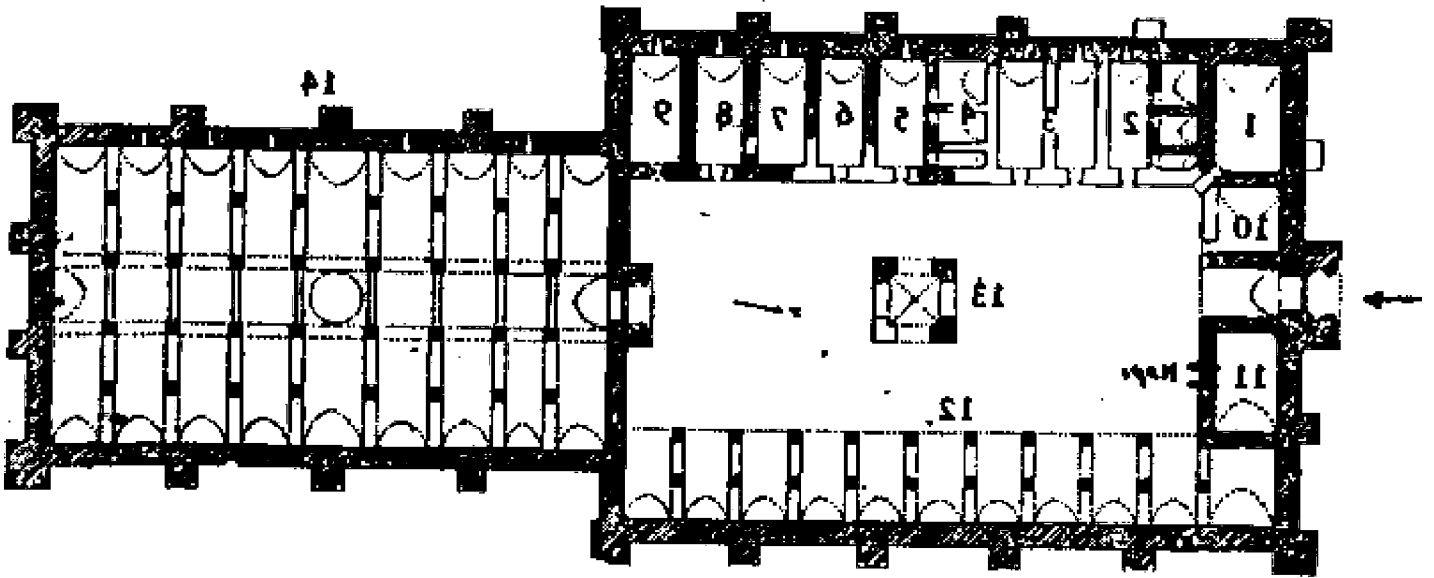
SULTAN HAN

Anadoluda Selçuklular tarafından inşa edilen 100 kadar kervansaraydan biri olup, bizzat sultanın emir ve fermanı ile yapıldığından Sultan Han adını taşıyor. Kervansaraylar genel olarak, Akdeniz dünyası ile doğu ülkeleri arasında ticaret posta ve ulaşım hizmetlerini sağlayan yapılar olmuşlardır. Selçukluda şehirlerarası yollarda, Osmanlıda ise, şehir ve kasabaların içinde, bugün iş merkezlerinin atası sayılan ve Han olarak tanımladığımız yapılar olarak yaşamlarını sürdürüyorlar. Hanlar kimi kez, bir cami külliyesinin organik bünyesinde de bulunmaktaydı.

Birinci Darius zamanında, Anadolu'yu katedip İran içlerine giden bir yol vardı. Kral Yolu. Herodot'a göre, 2500 Km. kadar uzun olan bu yolun güvenliği için kervansaraylara benzer konaklama merkezleri kurulmuştu. Her geçtiği eyalette bunlar, satraplar tarafından, güvence altına alınmışlardı. Bir Alman gezgini, Anadolu'yu gezerken, "adeta bir tesbih'in tanelerini çeker gibi, kervansaraylarında önünden geçiyordum!" demiştir.

Selçuklu kervansarayları, tümüyle kamu yararına inşa edilmişlerdi. Buraya yolu düşen bir fakirden değil ücret almak, yedirilip barındırıldığı gibi, üstü başı yenilerek, yolcu edilmekteydi...

Kervansaraylar çok ciddi bir yönetime sahiptiler. Herşeyden önce, kendisine sığınan insanların can, mal ve ırz güvenliğinin

Sultan Han Kervansarayı:

- 1— *Tuvalet.*
- 2— *Hamam (Erkekler için)*
- 3— *Yatak odaları.*
- 4— *Hamam (Kadınlar için)*
- 5— *Yatak odası.*
- 6— *Yemekhane.*
- 7— *Mutfak (olabilir)*
- 8— *Yemekhane.*
- 9— *Mutfak.*
- 10— *Sayman odası (eşya deposu)*
- 11— *Yönetici bürosu.*
- 12— *Yük boşaltma ve pazar yeri.*
- 13— *Köşk Mescit.*
- 14— *Kışlık develerin barındığı bölüm.*

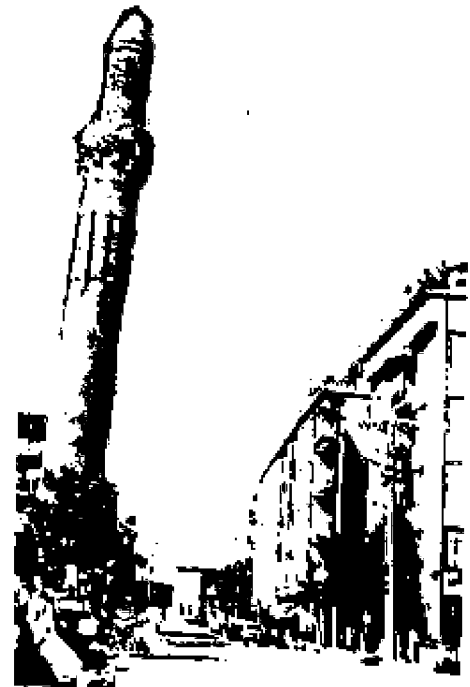
garanti altına alınması geliyordu. Kervan oluşturarak bir süre için olsa da birlikte yaşamaya karar vermiş ve yola çıkmış olan bu insanların da, birlikte yaşamamanın ön gördüğü, zorunlu kıldığı bazı kurallara uymaları gerekiyordu. Başkalarının hak ve hukukuna şu ya da bu şekilde tecavüz edenler hapis cezasıyla cezalandırılarak aynı olayların tekrarlanmamasına dikkat ediliyordu. Hırsızlık İslâm dini-

nin asla affetmediği bir eylem olmuştur. Kervansarayda yatıp kalkan bir kimsenin tüm değerli malları, adeta sigortalanmış gibiydi. Kervan ertesi gün hareket etmeden herkeze, bir eksiğinin olup olmadığı sorulur, ondan sonra **tek olan kapı** açılır ve kervana yol verilirdi.

Anadoluya yaşayanlar aslında Asya develeridir. Bu hayvanlar, yüzyıllar boyu sıcağa, soğuğa, susuzluğa yorgunluğa doğu'dan, anavatanlarından batıya, kültür ve uygarlık hamlelerinin ürünlerini taşımanın verdiği haz ve gururla, soğuya, sıcağa, susuzluk ve yorgunluklara tahammül etmişlerdir..

Selçuklu taşı özellikle mermeri, kendi sanat anlayışına en uygun malzeme olarak seçmiş ve onu, toplumun hizmetine sunulan yapıların girişlerinde, taş kapılarında göstermek istemişlerdir. Sultan Han kervansarayının bir mihrap izlenimi veren ana kapısının çevresi, tıpkı bir iğne oyasıyla, farklı desenlere yaratılarak işlenmiş bulunuyor. Kapısının üstünde, “**bana değil Allah’a minnet ediniz**” yazılı. Aslında insanoğlu, yaradılışından itibaren, taşa karşı büyük bir saygınlık duymuştur. Çünkü bir tehlike esnasında kendini korumak için imdadına yetişen, hemen eğilip yerden aldığı şey taş olmuştur. Bir silah olmakla insana hizmet veren aynı taş, sonraları onun fikir ve düşüncelerini yansıtan, gelecek kuşaklara bıraktığı mesajların, mektubun yazıldığı madde, kalıcı olmasını istediği insanların biçimini yansıtan madde olmuştur... (Bkz. TAŞ) Ağaca gelince: O da önce bir silah ve özellikle ateşin bulunmasına yardımcı olduğu için kutsal sayılıyordu.

Kervansarayların orta avlusunda, orada konaklıyanların ibadetleri için bir mescit vardı. Bu yapılar dört ayak üzerinde yükseltilmiş ufak bir sahnin ve mihrabı içermekteydi. Bu mescitler İranda yaygın olan Zerduşt (mecusî)lerin ayin yaptıkları Ateşperestlerin bir niş içinde ateş yaktıkları küvetten esinlenmiştir. Roma ve Yunandaki gibi, Asya’da da **ocak kültü** yaygındı. Onlara göre yakılan ateş tanrı, bulunduğu yer ise, ocaktı. Ateş yakmanın amacı kendini kuvvetlinin, yani ateş’in yerine koyup, onunla özdeşleşmek (aynileşmek) suretiyle bir tür tatmindir. Olimpiyat meşaleleri, ateş dansları, mum yakmak, **Afrika yerlilerinin ısınmak amacıyla olmayan ateşin etrafında törenler düzenlemeleri.** (Bkz. ATEŞ)

EGRİ MINARE (KIZIL MINARE) CAMİİ
Kızılcık Mahallesi’nde Ulu Camii’nin yanındadır

Aksaray ilimizde bulunuyor. Türkiye’nin “Piza”sı varlığından bile haberdar olmadığımız (!) bir sanat anıtı... gidip gördüğümüz takdirde, sizin de Türk turizmi için olumlu yönde söylemek istedikleriniz olacaktır, sanırım...

NİĞDE

Alaaddin Camii taş kapısında, ışık ve gölgenin durumuna göre belirgin olabilen, bir kadın yüzü işlenmiş. Başarılı bir işçilik var. Bu yüzün Sultan

Niğde Alaaddin Camii

Alaaddin'in kızına ait olduğu söyleniyor. Toprağa bağlanmış olan minaresi, camiyi yukarı kaldırır gibi görünüyor. Minare şerefesindeki müezzin kapısı, geleneğe aykırı olarak, doğu yönünde açılıyor, kibleye dönük değil, nedeni hakkında kesin bir yorum yok. Belki de Selçuklunun Anadolu'ya geldiği yönü işaret ediyor (?) Caminin taş kapısı, o kadar büyük ki, insana sanki, **caminin kapısı değil de kapının camisi** dedirtecek kadar, farklı boyutta!..

ESKİ GÜMÜŞ MANASTIRI: Ortodoks ikonografisinin hiç bozulmadan günümüze kadar gelebilmiş en çarpıcı örnekleriyle bezenmiş bulunuyor. Özellikle İncil yazarlarının hayvan figürleriyle betimlenmiş örnekleri burada. Örneğin St. Markoz öküz başı ile, gösterilmiş...

Niğde Ulukışla yönünde ilerlerken, bu ana yaklaşma yoluna hakim tepeler üzerinde, gözetleme postaları için hazırlanmış tesislerin kalıntılarını görebiliyoruz. Bunların görevi, Adana ve Toroslardan gelebilecek bir düşman harekâtını uzaklardan görüp ateş yakarak haber vermektir...

KONYA

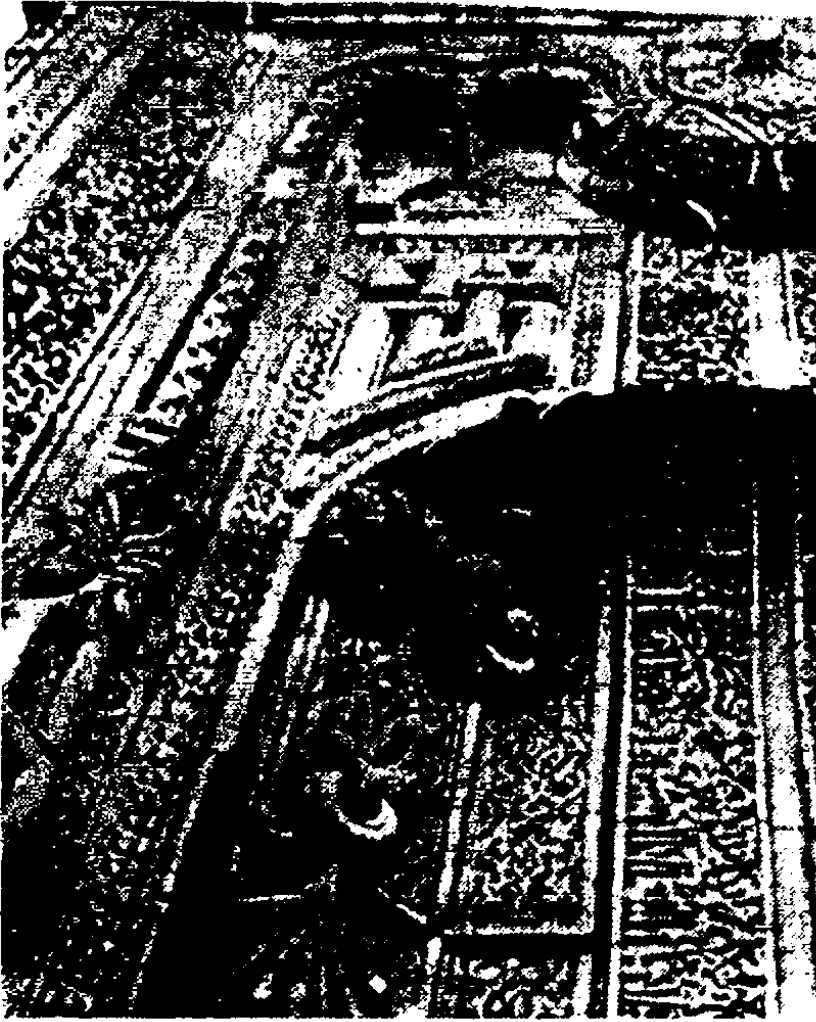
Tufanda, 3. jeolojik çağa kadar, bir iç denizle kaplı olan Konya, yüzyıllar boyu sanat, ilim ve İman dolu bir belde olma özelliğini korumuştur. Coğrafi konumu itibariyle Anadolu platosunun geometrik ortasında, ülkenin bağrını işaret ediyor. Dümdüz, bozkın niteliğinde, etrafı çıplak yüksekliğinin Ankara'dan alçak olduğu izlenimini verir. Gerçekte tamamen ters. Ankara 850 M., Konya ise 1027 M.'dir...

Şehrin tam merkezindeki Alâattin Tepesi aslında yığma bir yükselti üzerinde sultanın adını taşıyan, düz ahşap tavanlı tipik bir Selçuklu camii ile Sultan Alpaslan'ın, bugün kalıntıları beton bir şemsiye ile korunan, sarayı bulunuyor. Şehir ilk kurulduğunda surlarla çevriliydi. Ancak zamanla, diğer antik kentlerin başına geldiği gibi, düzgün kesilmiş taşlar halk tarafından, kendi evlerinin inşaatında

kullanılmak maksadıyla, talan edilmiş...

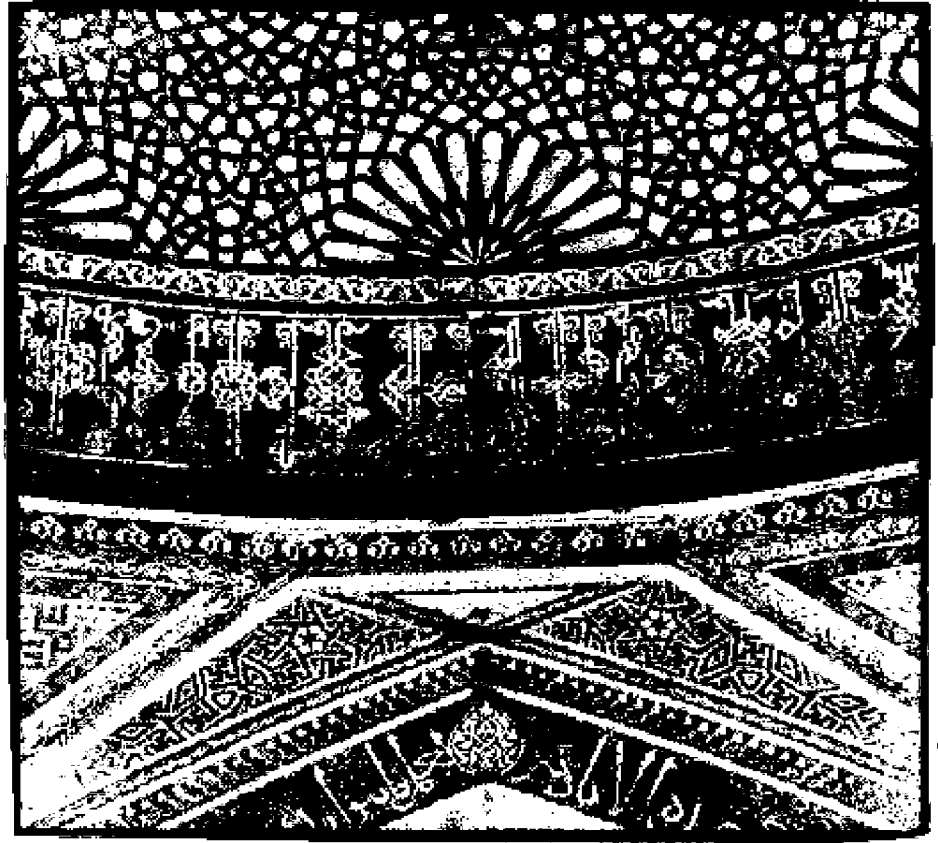
Sultan Alâaddin'in adını taşıyan camiler şu illerimizde: Konya, Eskişehir, Sinop, Kırşehir, Ankara, Niğde ve Muş.

Baş vezir Celâlettin Karatay'ın aynı zamanda türbesinin bulunduğu Medresesi. Taç kapısının alınlığı beyaz-lacivert mermer şeritlerde ve stilize

— Konya İnce Minare Medresesi —

kufi yazı ile, Muhammed işlenmiş: Bir cami kadar mübarek sayılan ilim kurumlarına da, görkemli bir kapıdan ve peygamberin adının altından geçilerek, girilmek isteniyor...

Medresenin iç avlusundaki havuzdan, bilindiği gibi, astronomik araştırmalar için

yararlanılmış. Kubbe pantantiflerinde gene stilize edilmiş harflerle, İsa, Musa, Muhammed, Ebubekir, Davut, Ömer, Osman ve Ali yazılmış. Bu peygamberler kompozisyonunda Yahudi ve Hristiyan aziz ve peygamberlerinin bir arada bulunmaları ilginçtir. Tek tanrıya inançta bir ayırım yapılmamış ve tüm insanlık âlemini, semavatı simgeleyen kubbeye (geçiş aracılığı) yaptıklarını gözler önüne seriyorlar; anlamlıdır...

Beyşehir gölünün sabahın erken saatlerinde aldığı renkten esinlenilen gerçek turkuvaz renk burada.. Müze haline dönüştürülmüş olan medresenin içinde sır altı ve sır üstü tekniği ile imâl edilmiş zengin bir fayans koleksiyonu bulunuyor. Motifler arasında çekik gözlü Moğol simalar, dragonlar ve ufak tefek insan figürleri de göze çarpıyor. İslâmın henüz resim yasağını koymadığı bir periyod, ufak tefek kaçamaklar var gibi...

İNCE MİNARE (KESİK MİNARE) MEDRESESİ: Taç kapısının yüzeyi bantlar halinde sülüs yazı ile Kuran sayfasına benzetilerek işlenmiş yasin ve fetih sureleri, kapının iki tarafından dolaşarak, bir-

leşiyor. Zengin geometrik ve bitkisel motifler var. Erzurum çifte minare medresesinde ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi, Hilâl burada toprağı betimliyor; Astrolojik ve mistik bir semboldür, dünyayı yaratan 4 faktörden biridir.

Kapının iki tarafında bu kez **enginar** şeklinde stilize edilmiş iki **Hayat Ağacı** bulunuyor. Enginar o devirde ancak saraylarda taam edilen (yenilebilen) lüks bir sebze. Kat kat kabukları var. Yenilebilecek olan **özü**'ne ulaşabilmek için, bu kabukların soyulması lazım!.. Kapının en üstünde gene stilize Muhammed. Kapının işleminde bu kez esmer bir taş kullanılmış. Buna Sille Taşı deniyor; mermer kadar zamana direnebilen bir cins. (Bkz. Kemer Kuşak, Toka)

MEVLÂNA MÜZESİ

Konyada Mevlâna ismi bir hayli yaygın. Örneğin: Mevlâna Otobüsleri, Mevlâna Kebapçısı, Mevlâna Restoran, Mevlâna Taksi, Mevlâna Çaycısı, Mevlâna Oteli, Mevlâna Yufkacısı, Mevlâna Börekçisi, Baklavacısı, Mevlâna Video, Mevlâna Halıcısı... Özellikle ticaret erbabının onun ismini taşımaktan büyük huzur ve güven duyduklarını hissediyoruz. Mevlânanın kendilerine uğur ve bol kazanç getireceği inancını besliyorlar, şüphesiz...

Gerek Mevlâna, gerekse O'nun kurduğu, yarattığı insancıl felsefe üzerinde bir yorum yapmıyacağım. Bu konuda değil Türkiye'de, Batı'da bile bizlerden ya da en azından bizler kadar, bu mübarek insanı tanıyan, inanan ve takdir eden kimseler var... Evrenselleşmiş olan ve onun değimi ile, "**ölüm bir yeniden doğuştur**" ilkesine bağlı olarak, her yıl onun ölüm tarihini doğduğu tarih olarak kabul edip, geleneksel **Sema** ayinlerindeki **müzik**, **hareket** ve giyilen **kostümün** detaylarında bile bazı ührevi mesajlar bulunduğunu hatırlatmakla yetineceğim: Örneğin, Semazenler salona girdiklerinde, üzerlerinde siyah renkte bir pelerin taşımaktadırlar; bu **topraktır**. (Bkz. Siyah) Müzik eşliğinde dönü hareketlerini bir yerinde bu

pelerinden sıyrılırlar, yani mezara girenler. Bu kez üzerlerinde, **kefeni** simgeleyen beyaz bir giysi ile görünürler. Dönme hareketlerine devam ettikleri sürece, başlarındaki silindir şeklindeki kavuğu çıkar-mazlar. Çünkü bu onların **mezar taşlarıdır**. Mezar taşları aslında, bizim gömüp yanlarından ayrıldığımız insanların başlarına diktiği-miz **taşlaşmış nöbetçilerdir!** Unutkanlığa karşı direnişi simgele-dikleri gibi, sonsuza dek bizimle kalacak, bizi asla terketmiyecek olan en samimi ve güvenilir dostlarımızdır. O halde neden bu **sadık dostları** hayattayken de başımın üstünde taşımalıyım?!...

KAPADOKYA

Turistlerle yapılan Anadolu gezisi sırasında Batı ve Doğu diye adlandırılan tur programlarının her ikisinde de varolan duraklarımızın başında geliyor. Bu bölümde amacım, tüm yönleriyle Kapadok-yayı anlatmak değil. Ancak sırası gelince, sadece bağlantı kurabil-mek için, bu ören yerimizle ilgili bazı özetler yapacağım.

Uzmanlara göre, yerli halkının kökeni tarih öncesi yüzyıllara, Luvî'lere kadar uzanıyor. Kapadokya isminin kökeni, anlamı ise he-nüz kesin olarak bilinmiyor. Perslerin Katpatuka, yani Güzel Atlar Ülkesi, diğerlerinin "Güzel Manzaralı Yer" demek olduğu ileri sürü-lüyor. Bir kısım coğrafyacı ise Kapadokya'nın (Cap et douche), fran-sızca duş (yağmur) altında kalmış, oluşmuş baş anlamından biçim-lendiğini ileri sürmüşlerdir (?)

Bugünkü Kapadokya'yı, tarihi, coğrafyası, jeolojik oluşumu, dinsel açıdan sahip olduğu farklı değerleri anlatan, analizini yapan bol miktarda belge bulunuyor. Roma döneminde Kapadokya adı ve-rilen krallığın sınırları çok daha geniş. Bizim inceleyeceğimiz bölü-mü ise, erozyona uğramış ve Kayseri Niğde, Nevşehir illeri arasın-daki Göreme merkezli, aşağı yukarı 60 km. yarı çapında olan kıs-mı. Bölgenin denizden olan yüksekliği, Türkiye genelindeki ortalama, 1200 m. olan yüksekliğe aşağı yukarı eşdeğer...

Hristiyanlığın ilk yıllarında bu bölgeye yapılan göçleri teşvik eden, o yıllarda Kayseri eveği olan St. Basile olmuştur.

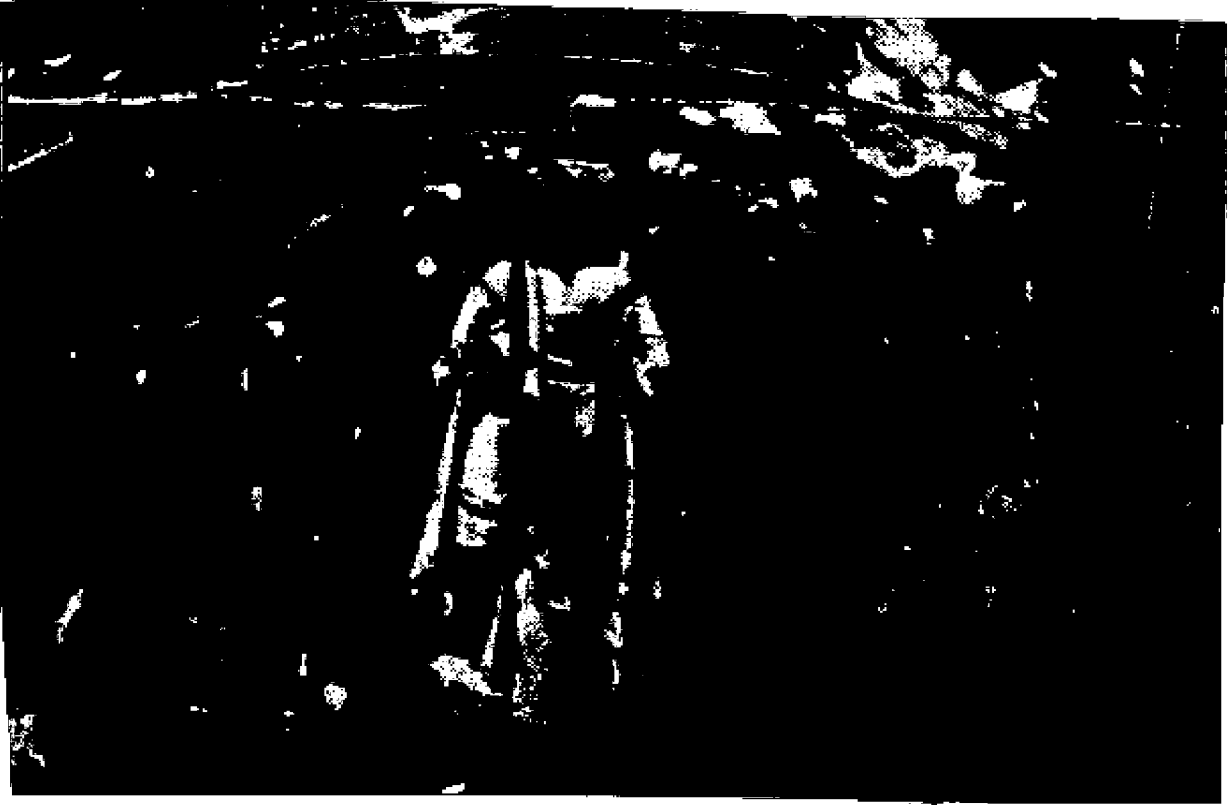

İsa'nın Kudüs'e girişi (Bkz. gumlek)

M.S. IV.

yy.da keşişlik, ilâhiyat ve kilise hukukuna ilişkin çok yapıt vermiş olan Basile, Kayseri'nin seçkin ailelerinden birinin oğludur. Kayseri o tarihlerde, Konstantinapolis ve Antioş (Antakya) arasındaki askeri yol üzerinde bulunan bulunması nedeniyle özel bir önem taşıyan Kapadokya'nın başkenti durumundaydı. Aziz Basile (Bazil) Hristiyanlığın baskı döneminde, Kayseri piskoposu olarak, Kapadokya'nın metropolitliğini üslenmiştir. St. Basile Kapadokya'nın manastırlarını yönetip dinsel öğretilerde bulunarak ömrünü tüketen, bu bölgenin tarihine geçen önemli bir din adamı olmuştur.

Arap saldırılarına karşı Toroslardaki stratejik geçitlere egemen olma avantajına da sahip olan bu bölge, ilk Hristiyan hareket ve girişimlerinin başladığı yer olarak ta tanınıyor. Hristiyanlığın tanıtılıp benimsetilmesinde en büyük rolü oynayan St. Paul'ün Anadolu'daki yaptığı son seyahat'ten 3:3.5 yıl yüzyıl sonra, bu dinin resmiyet kazanmasına rağmen, başta ikonoklazma krizi olmak üzere, çeşitli nedenlerle gönüllерince ibadet yapamıyanlar, coğrafi olduğu kadar topoğrafik konum ve yapı itibariyle güven içinde yaşayabileceklerini umdukları Kapadokya'ya St.Basil'in açtığı kollar arasına sığınmak için koşuşup gruplaşmışlardır. Güvenlikleri için bir arada bulun-

Transfigürasyon (Suret değiştirme)

maları kesinlikle ön plandaydı. Bölgenin, Erciyeř, (3916) Melendiz (2500) ve Hasan (3523) dağlarının Kayseri-Karaman arasındaki kırık (fay) üzerinde bulunan ve bu denli yüksekliklere sahip 3 dağın, çağımızdan 30: 2.5 milyon yıl öncelerinde zaman zaman indifa étmeleriyle oluşan bir tuf tabakasının gene, zaman içinde şiddetli bir şekilde erozyona uğramasıyla bugün gözlediğimiz bu ilginç topoğrafik yapı ortaya çıkmıştır. Kapadokya Hristiyanlığın ilk mezhebi olan ortodoksluğun gelişip yeşerdiği ve öğretilerinin uygulandığı bir seminer ve kampüs merkezi olmuştur.

Bir yandan Konstantinapolis, ikon kırıcılarından öte, yandan güney doğudaki Arap baskılarından kaçan Ortodoks cemaatin Kapadokya adını verdiğimiz bu bölgenin, özellikle vadi karakteri gösteren kesimlerinde, yerleştiklerini görüyoruz. Bunlar: Zelve (Yerli Lisanda "Boyunduruk Çubuğu"), İhlara, Soğanlı, Göreme, Avcılar. Güvercinlik vadileridir.

Selçukluların gelişinden bir hayli sonralara sarkan bu yerleşim,

sözü edilen vadilerin görüş ve gözetleme olanağı veren kesimlerinde açılan meskenlerde (Kilise, şapel, manastır..) larda devam etmiştir. Savunmayı kolaylaştırıcı olmakla birlikte, tabandan, o zamanlar daha büyük bir debi ile akan akarsuların da sağladığı yararlar bulunuyordu. Aslında bu bölgenin Anadolu'nun en kurak, işe yaramaz gerek iklim, gerekse toprağının verimsizliği dolayısıyla sürekli bir yaşam için tercih edilen bir özelliği yoktu. Ancak insanoğlu yaşam mücadelesi vermek zorunda kalınca, doğayı bile göğüslemeyi başarmıştır. Bölgedeki yüksek tüf pitonları savunma amaçlı olarak donatılarak, olası saldırılara karşı bir kale gibi kullanıldığı gibi, kimi yer ve zamanda, vaktiyle gene can pahasına eski nesiller tarafından açılmış olan yeraltı şehirlerini geliştirip, genişleterek gerektiği hallerde buralara da, geçici bir süre içinde olsa, sığınmak zorunda kalmışlardır. Böylece Kapadokya'da insanlar yüzeyden çok, ya (+) ya da, (-) olan mekânlarda yaşamışlar diyebiliriz...

Yaşamaları için kendilerine hiçbir şey veremiyen bu toprakları bir yandan azâmi derecede değerlendirmeye çalışarak, iman gücüyle yokluklar, zorluklarla mücadele etmişlerdir. Öte yandan canlarını güvence altına alma endişesiyle toprak yüzenin ya üstünde, ya da altında (+) ve (-)lerde ömürlerin tüketmek zorunda kalmışlardır.

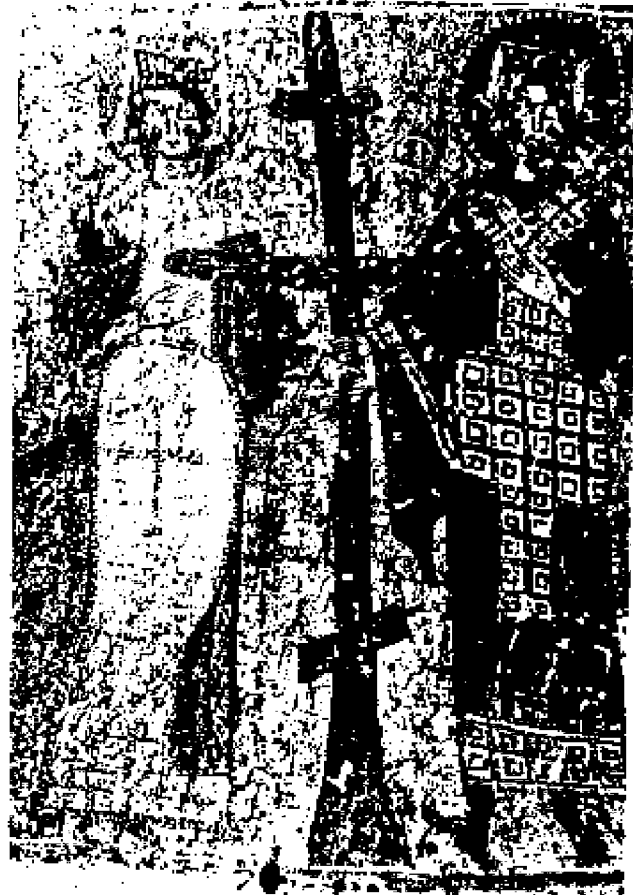
Hükümetin tüf içine oyulmuş bu evlerde yaşamalarını yasaklamasına rağmen, 1950'li yıllara kadar, bazı barınakların terkedilmediği gözlenmiştir. Sebep, sadece ekonomik... 1926 yılında başlayan karşılıklı göç olayına kadar, Rum ve Türkler aynı yerde, hiçbir sorun çıkarmadan, kardeşçe yaşamaktaydılar. Zelve vadisindeki Rum manastırlarının hemen yanında bulunan küçük cami bunun bir kanıtıdır. Kapadokya'da yaşayan Rumlar tamamen kendi istek ve iradeleri ile Türkiye'den ayrılmışlardır. Mal ve mülklerine devlet hiçbir zaman müdahale etmemiştir. Gayri menkullerim istedikleri şekilde değerlendirerek, ülkeyi terketmişlerdir.

Bölgedeki kaya kiliseleri birer seminer merkezi işlevini görmüştür. Buralarda din adamı yetiştirilmekteydi. Örneğin Yılanlı Kilise. Burası diğerlerinden farklı olarak, bir dersane görünümü veren dik-

dörtgen planlıdır. Absiti girişte solda olup da doğuya yöneliktir. Bu kilisenin içinde, ta karşıda görülen iki insan figüründen biri İsa'dır. Daha küçük boydaki öğrenciyi, bir öğretmen olarak, elinden tutmaktadır. Bu kompozisyona başka bir anlam verileceğini düşünemiyorum...

Kilisenin sol duvarında bir Bizans hacının iki yanında Konstantin ve annesi Helen görülüyor. Her ikisi de başları azizlere özgü halle içine alınmış. Aslında Konstantin, dine karşı, Hristiyan bile değildi, ölüm döşeğine kadar... Ama buna rağmen onun aziz düzeyine çıkarılması sadece annesinin telkini ile bu kiliselere yaptığı parasal yardımdan ileri geliyor olmalı?...

Okuma yazma bilenlerin az olduğu bir dönemde Hristiyanlığı öğretmek amacıyla İncil olaylarının resimlendirildiği bu kiliselerde işlenen tema hemen hemen aynıdır. Farklılıklar sadece bunları işleyen sanatkârın kullandığı malzeme ve becerisiyle oluşmuştur. Kapadokya ressamı taşa olanaklarıyla çalışmışlardır. Bu bakımdan başkenttekiler kadar başarılı değildiler. Kiliseler ve hemen yanı başlarında yerli kayaya oyularak birer manastır ve şapel olarak biçimlendirilen odalar zemin ve mekân olarak bir mağara havası verdiğinden, mağara yorumunda da değindiğimiz gibi, içinde tefekkür ve ibadetin tam bir huşu (kendinden geçmek) içinde yapılabileceği yerler olmuşlardır...

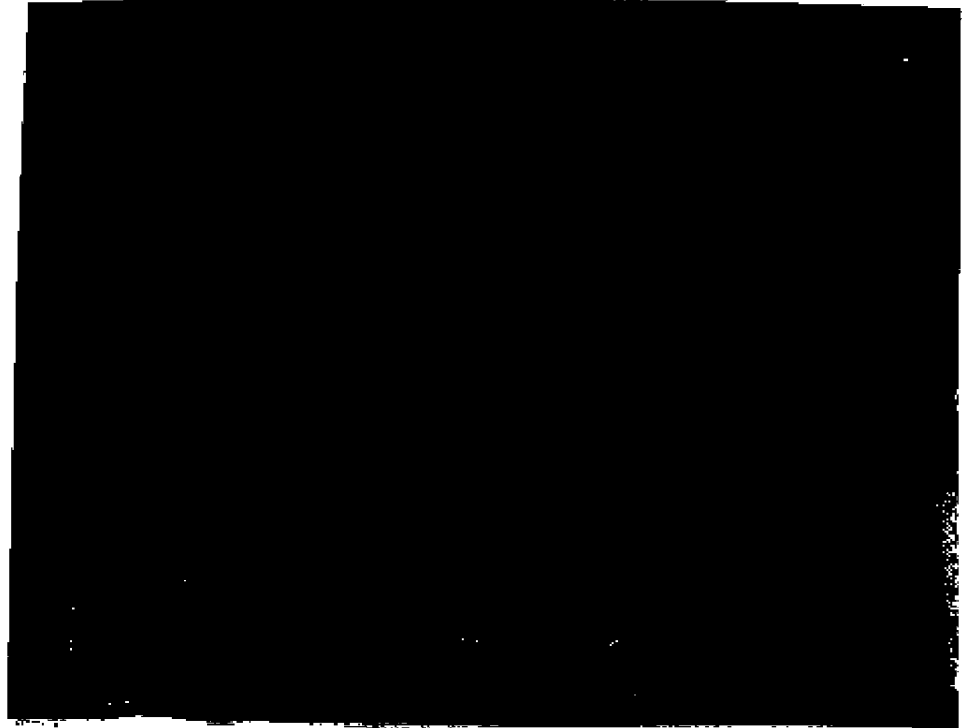

Konstantin
Helen

İkonoklazma krizi (726:843) sırasında işlevini sürdüren Göreme kiliselerinden St. Barbara kilisesi, bu dönemin sınırlamaları içinde yapılabilen ikonografik desenleriyle bir hayli ilgi çekicidir: Öncelikle diğer kiliseler gibi, bir ana absit, yanlarında simetrik görünümle iki nişle **Deisiz** tablosunu göstermek ister gibidir! (ortada İsa, yanlarında Meryem ve Vaftizci Yahya)

Semboller yardımıyla verilmek istenen mesajlardan diğerleri şunlar: Ana kubbeyi taşıyan ve aslında sadece dekoratif bir işlev yapan ayakların üstündeki pantantifler, geleneksel olarak burada bulunması gereken **melekler** simgelemektedirler. Aynı kilisenin duvarında horoza benzeyen garip bir yaratık, uçlarında ağlamayı simgeleyen halkalar bulunan iki malta hacı'nın ortasında gösterilmiş. Bazı yorumculara göre, bu basit figürlerle din ve ibadet sınırlamasında duyulan üzüntü ve acılar, kardeşlik ve dayanışma ile, ergeç sona erecektir, anlamına geliyor. (Bkz. Horoz)

Zelve'deki Geyikli Kilise'nin yıkık duvarındaki geyik resmi ile verilmek istenen mesaj ise kitabın **(Geyik)** bölümünde açıklanmıştır. Zelve'nin diğer vadisi içindeki Balıklı ve Üzümlü adını taşıyan yan yana iki kilisedeki bu motiflerden simgesel anlamlarını da **Balık** ve **Üzüm** yorumunda okuyabilirsiniz...

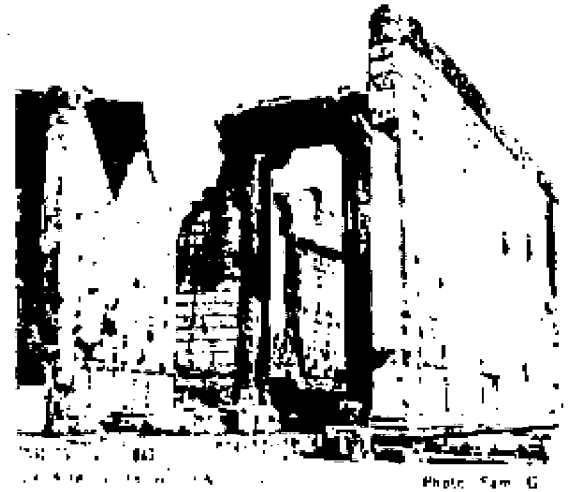
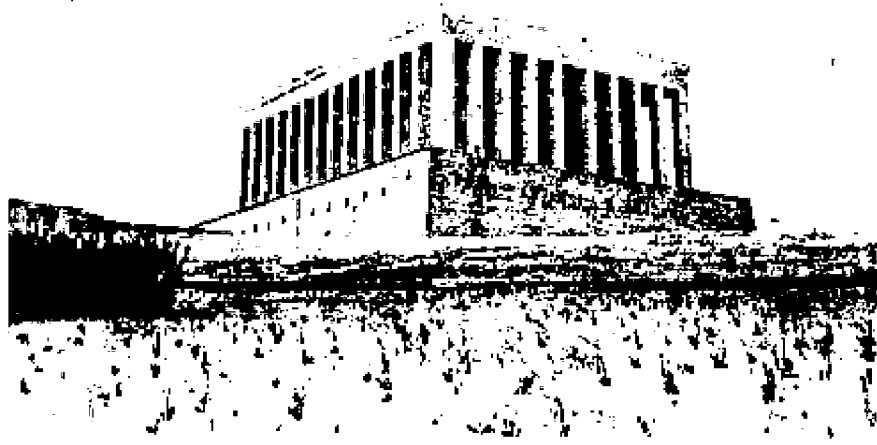
ÇEÇ TÜMÜLÜSÜ

Avanos'un 6 km. güneyindeki Kılıç Dağı stnde Kapados Krallığına ait olduğu bilinen bir mezar yapıtı. evresi 360 m. apı, 50 m. yüksekliği 50 m. kadar.. zerinde 7 merdiven rampa bulunuyor.

Fransız arkeolog ve gezginlerinin bize varlığını ve onemini tanıttığı (1) antik kalıntılardan bir başkası...

Kitabın yazarı

ANKARA

İlk yerleşim yeri, bugünkü Ankara Kalesinin bulunduğu akropol. Şehrin bu nüvesi zaman içinde tepenin eteklerine inerek, iki sıra halinde olan “**emniyet kemeri**” gibi, güvenliğini pekleştiren sur-la çevrilmiş Akropol Bergamayı andırıyor, tabanda bir dere akıyor. Bugünkü cılız Bent Deresi. Akropolün standartlarına uygun bir görünüm sergiliyor. Anadoludaki diğer antik kentlerin sahip olduğu (Van, Nevşehir, Amasya, Bayburt, Malatya, Tokat...) akropoller de, ateşli silahların kullanılmaya başlamasıyla değişen savaş taktik ve tekniklerine tabi olarak terkediliyorlar. Bu akropoller bugün, tepele-rinde kalan birkaç sur kalıntısı nedeniyle, halk tarafından **Kale** ola-rak anılmayı sürdürüyorlar...

Atatürk bir başkent arayışı içinde iken, stratejik, sosyal ve eko-nomik düşüncelerle, modern ölçülerle yaratacağı bir örnek şehrin, tıpkı bir ulu caminin şehrin moleküllerine eşit mesafede olması ge-rektiği gibi, Ankara'yı da yurdun aşağı yukarı coğrafi merkezinde bulunmasını da dikkate almış ve bu başkent in herkese ve her yöre-ye eşit uzaklıkta olmasına özen göstermiştir. Emir ve direktifleriyle gerçekleştirilen, başarılamaz sanılanların nasıl başarıldığını, en azından, akıp giden derelerin sularının durdurulabileceğini, kupku-ru bir arazinin nasıl yemyeşil ormanlara dönüştürebileceğini göster-miştir...

Dünyada her ülke kaderini, geçmişinin derinliklerinden kaynaklanarak geleceğini yönlendiren bazı manyetik güç odaklarına sahip olmuştur... Türkiye için bu güç adığı da **Orta Anadolu**. Binlerce yıl öncelerinden başlayarak yirminci yüzyıla kadar uzanan hamlelerin yapıldığı, kaynakların bulunduğu yer hep bu yöremiz olmuştur. İşte, Çatalhöyük, Hitit, Kapadokya, Mevlâna, Hacı Bektaş Veli ve nihayet Ankara!.. Ülkeyi de aşarak batıya taşınan kültürel, sosyal ve Dinsel akımların kaynaklandığı yer, Anadolu ve onun ortası olmuştur. Bir raslantı diyecek olanlara ben de gerçek; ama ilginç bir raslantı, kaydıyla katılıyorum...

Atatürk bize, Türk milletine her konuda örnek oldu ve olmakta devam ediyor. Artık hayatta olmamasına rağmen, kendini düşündürüyor ve ilkelerini izlettiriyor bizlere seveseve...

ANITKABİR

O da gene şehrin tam ortalarında herkes ona eşit uzaklıkta ve yakınlıkta olsunlar diye... Seçilen yer Maltepe ile Bahçelievler arasındaki bir Firikya tümölüsünün tepesi. Fevkalade doğru bir karar. Şayet Anıt Kabir inşa edilmeseydi, bu tepe Ankara'nın belki de en lüks apartmanların bulunduğu gözde bir mahallesi haline getirilecekti, kimbilir?..

Bu ve benzeri olaylar bize, kimi kez, geçmiş insanların bir yere ve zamana kadar, doğru dürüst seçimler yaptıklarını ve kararlar aldıklarını gösteriyor. Ama, zaman, zamanda ufak tefek ihmalier dikkatsizlikler yaparak... Örneğin, bayrak direği izdüşümünün Çankayamızın yamaçlarına düşmesi gerekirken, bir binaya yapışıyor. Bu da resmi bir devlet dairesi imiş...?

Diğer yönden Asanlı Yol girişinin gerisinde koskoca bir bina yükseltilmiş, göze ve gönüle hoş düşmüyor. Bir öğrenci yurdu... Çok hassas bir konu, bunu şahsen farketmemiştim, bizim kadar ATA'mızı tanıyan ve seven bir yabancı grupta birkaç kişi söyledi. Hoş olmadığını dile getirdiler...

Anıt Kabirin ana girişi ile tören alanı arasındaki Aslanlı Yol. Buna (alle) deniyor. Bu deyim eski Mısır tapınakları ya da pramitlerine giden uzunca yollara verilen isim. Ancak şunu özellikle belirtmek gerekiyor ki, Anıt Kabir dinsel karakteri olan bir yer değildir. Sadece bir mezar, bir kabir, her ölümlü kişi için normal olarak yapılan bir gömü yeri. Ancak farkı bu kabir'in Türk vatani ve ulusu için bunca hizmetler vermiş, özverilerde bulunmuş yüce bir insanı manen ölümsüzleştirmek için milyonlarca Türkün minnettarlık duygularıyla oluşan, yücelen ve yükselen bir anıt olması...

Tören alanına giden yolun başlangıcında sağlı solu üçlü iki grup heykel var. Bunların birinde üç kadın biri ağlıyor onun ardından, diğeri ise bir tas tutuyor elinde. Gökten yağmur (rahmet) bekliyor, aynı zamanda Ata'sı için Tanrıdan rahmetler diliyor... Diğer üçlünün bir yanında sivil giyimli olan aydın Türk gençliğini, rütbesiz bir asker orduyu simgelerken, ortada çoban giysisi ile biçimlendirilmiş kişi Anadolu köylüsünü simgelemektedir. Köylü o tarihlerde nüfusun yarısından fazlasını oluşturuyordu. Türkiye özgü geleneklere göre şayet üç kişi bir arada iseler, olmak zorunda iseler, bunlardan birinci derecede saygın olan ortada, ikinci sağda, sonuncu ise solda yer alır. İşte bu üçlü kompozisyon Atatürk'ün **"Köylü bu memleketin efendisidir!"** mesajından kaynaklanıyor. Alle adı verilen yolun iki tarafındaki 12+12=24 aslan olasılıkla eski Hitit Krallığını simgeliyor. Aslanlar Frig aslanı da olabilir. Ancak 24 sayısı simetriyi sağlamasının yanı başında rastlantı olmamalıdır diyoruz. Tarihçilerin ifade ettiklerine göre, Orta Asya'daki Türklerin şamanlık döneminde saygın tuttıkları ongunların sayısı 24'tü.

Mozole sözcüğü Anadolu tarihinden kaynaklanıyor. M.Ö. IV. yy. kızkardeşi Artemis II ile evli iken ölen Karya Kralı Mausole için inşa ettirilen, o devirde dünyanın 7 harikasından biri olan ünlü mezar anıtı. Adına Mausolé (mozole) denilmiştir.

Tören alanına uzanan Aslanlı Yol, ebediyen önderleri olarak kalacak Ata'larına, saygı, sevgi ve minnettarlıklarını, onun başucuna giderek sunmak için yola çıkanlara, oraya varmadan benlikleri

ve bellekleriyle bu saygı görevine manen hazırlanabilmeleri için özenle dikkate alınarak, alınarak boyutlanmış...

Tam karşıda bir bayrak direği, yüksekliği 33 m. ise her bir metresi bir tesbih'in daneleri, en üsteki bayrak ise bu tesbih'in imamesi olabilir diye yorumluyoruz dinsel bir yaklaşımla..? Anıt Kabir'in iç ve dışındaki yapıları dekoratif rölyeflerin anlamları ve detayları üzerinde başkaca bir yorum yapmaya gerek görmüyorum. Bu konuda tüm bilgiler sayın Nurettin Can Gülekli'nin 1977 basımlı Ani Anıt Kabir Rehber'inde bulunmaktadır.

AUGUSTÜS TAPINAĞI

Adı ister Tanrı, ister başka bir şey olsun, sığınılan, saygı ve sevgi duyulan, kendisinden yardım beklenen bu nedenlerle tapınılan yerler vardır. İnsanlar buralara kendi inanç ve geleneklerine bağlı kalarak sürekli gider, gelirler orada buluşur, birleşirler. İşte orası kozmik, manevi bir gücün bulunduğu, odaklaştığı veya odaklaştırılan noktalar olmuştur sürekli... Bu yerler yüzyıllar boyu sahip oldukları manyetik bir çekicilikle insanları hep kendilerine yakın tutarlar.

Ankara'daki Hacı Bayram Camisinin hemen yanı başındaki antik tapınakta böyle... Aslında, çok tanrılı dinlerin egemen olduğu bir dönemde bir ay tanrısına, daha sonra tanrıça Kibele ve krallara tapınıldığı yani, totemciliğin bir aşaması olarak, Roma'nın kendini yönetenleri putlaştırdığı ve onları tanrı ile eşdeğer tuttuğu dönemde August isminde bir Roma imparatoruna tapınç için kullanılmış, daha sonra bir kilise.. ve hemen yanında inşa edilen bir İslâm mabedinin külliyesi olmuş. Anadoluda bu türden, yani çok tanrılıktan, birbirini takip eden dinlerin ibadet yerlerinin aynı yerde odaklaştığını gösteren bir hayli örnek var. Tapınağın naos duvarını çevreleyen **Svastika**, ya da **Greک** adı verilen motiflerle çevrelenmiş. Svastika yorumunda ayrıntılarını bulacağınız bu sembolik motif'in başlıca özelliği, **yaratıcı ve manevi koruyuculuk** sağlamasıydı...

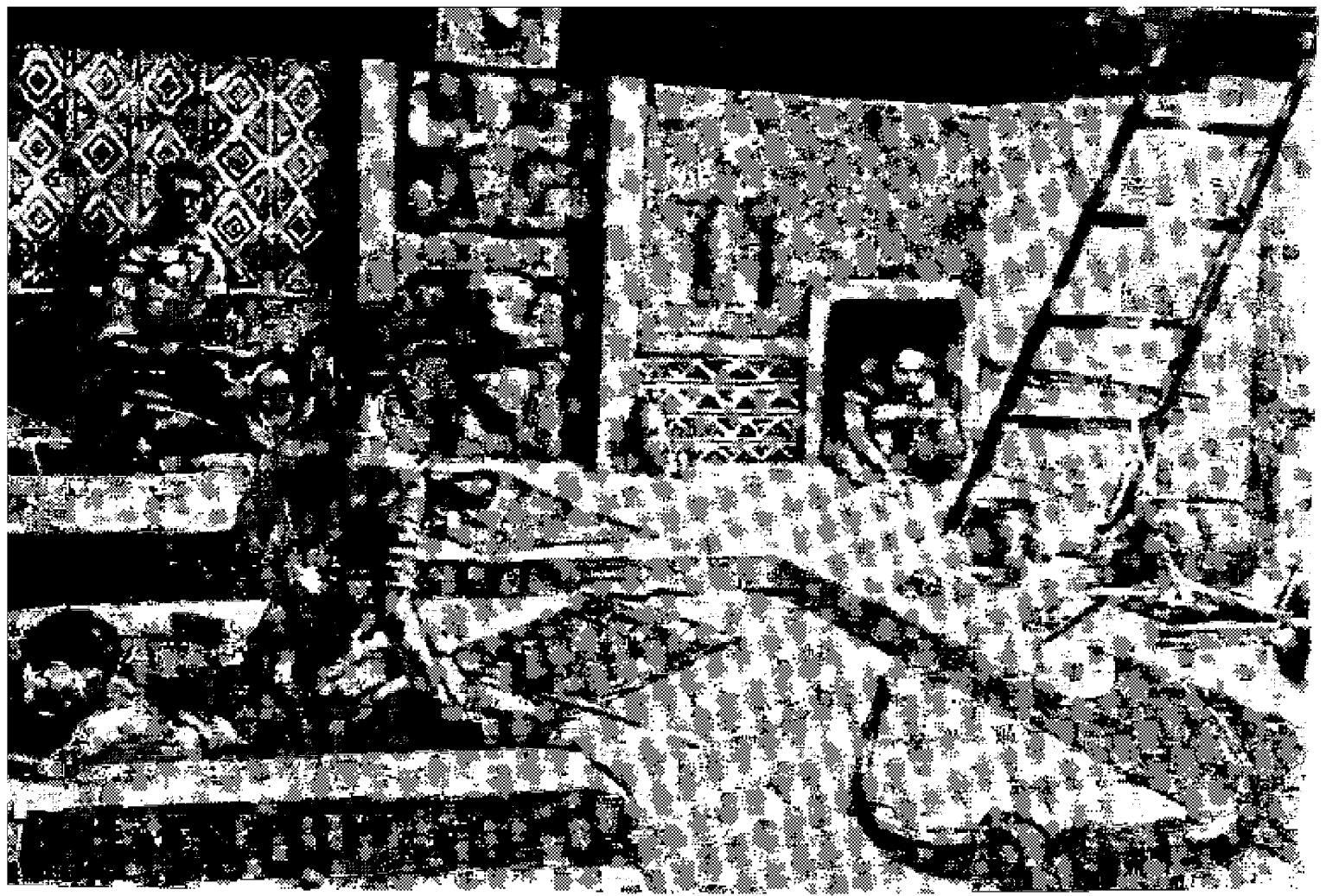
Bu Roma imparatoru bir vasiyetname hazırlamış ve onu gelecek kuşakların bilmesini, kimseye sormadan kendi kendilerinin okuyabilmeleri için, kanunları iki ayrı dilde (Latin ve Grekçe) yazdırıp, kutsal olan bu mekânın duvarlarına kazıtmıştır, onun gibi kalıcı olsun diye... Bir imparatorun tebasına hesap vermesi anlamına gelen bu olay Hititte de görülmüştür.

Atatürk'e ait olan Anıt Kabir'in duvarları da o yüce kişinin ilkelere ve o ilkelere yön veren vecize ve öğütleriyle doldurularak süslenmiş, değerlendirilmiş bulunuyor. Hep görünür, gözler ve gönüller içinde kalsın diye...

Ankara Anadolu medeniyetleri Müzesine bu kitapla yer veremiyorum. Nedeni burada sergilenen objelere ilişkin soyut (yorumsal) boyutlardaki açıklamaların ancak, yerinde, görerek ve göstererek etkili olacağına inanmamdır. Ancak semboller Sözlüğünde verilen reçetelere (!) başvurulduğu takdirde, tek başına gezilse de, bu nesnelerin amaç, renk, desen, biçim, sayı ve işlevleriyle ilgili ayrıntıları keşfedip onlar yardımıyla mitolojik, arkeolojik ve sanatsal boyutlar içinde yapılacak bir harmanlama (analiz-sentez) akla en yakın **sebeplere** ve **sonuçlara** ulaşılacaktır..

Bu müzemizin koleksiyonları günbegün yenilenmekte ve zenginleşmektedir. Bu bakımdan, bugün söyleyeceğimiz yarın geçerli olmayabilir. Ancak, Hitit salonunda bir camikan içinde korunan ve inandık veya **düğün vazosu** olarak adlanan seramik bir şarap kabı bulunuyor. Üzerindeki motiflerden en ilginç olanı, cinsel ilişki pozisyonlarında bile ilkelliğin, hayvanları taklit etmek suretiyle, geçirdiği aşamaların bir başka örneği görselleştirilmiş!.. görmeye ve göstermeye değer sanıyorum... Müzik ve dans betimlemeleriyle de süslü bir evlenme töreni ile biraz pornografik!..

ANKARA HAMAMI: Roma İmparatoru Karakalla zamanında yapılmış olup Anadolunun en büyüğü ünvanına sahip olmuştu. Bu da bize Ankara'nın kalabalık bir yerleşime, aynı zamanda orduların zorunlu geçiş yaptığı bir yol üzerinde bulunduğunu gösteriyor.

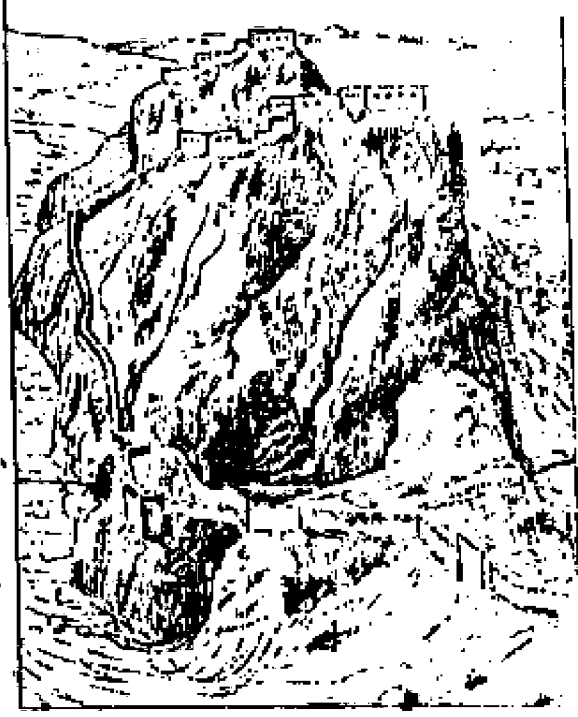
Çatal höyükte çağın en gelişmiş toplumu yaşıyordu. Obsidiyen bir aynada makyajını yenileyen bir kadın. Yemekte çatal kullandıkları sanılıyor.

ÇATAL HÖYÜK

Birbiri üstüne gelecek şekilde yapılaştırılan yerleşim katlarının oluşturduğu kümbet şeklindeki antik yerleşim merkezlerine, alçak toprak tepelere **höyük** adı veriliyor. Biz bunlara **tarıhlı tepe** de diyeceğiz. Çatalhöyük Anadolu'da bulunan ve neolitik çağın tüm özelliklerini ve tekniğini yansıtan bir ören yeri. Kibele'ye bir Bereket Tanrıçası olarak tapınılmaya başlanılan Çatalhöyük aşağı yukarı Anadolu'nun geometrik merkezine, diğer bir deyimle göbeğine raslıyor. Bu uygarlık sadece Ana Tanrıçayı değil daha bir seri tekniği, yeniliği doğurdu, yaptı yarattı ve batıya, batıdaki insanlara armağan etti...

Avrupa insanı hâlâ mağaralarda yaşarken, Anadolu'da Çatalhöyükle başlayan bir üst kattaki uygarlığa çoktan çıkmış, mağaralardan ovaya inilmiş, toprak sürülmüş, insanlar ahşap olan fonksiyonel evlerde yaşamaya başlamışlardı bile...

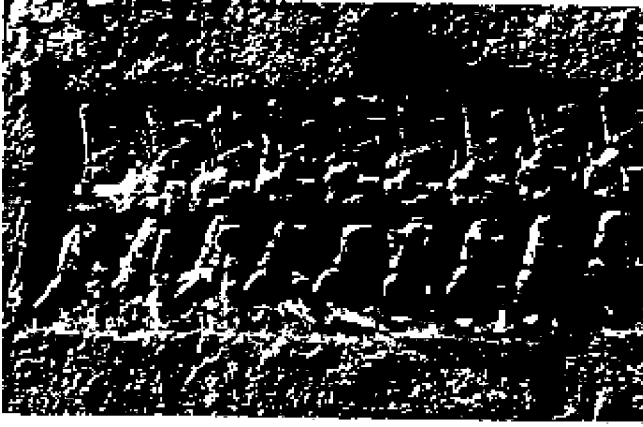
HATTUŞA

Anadolunun ilk akropolü kenti olma ayrıcalığına da sahip olan Hattuşa, bu bölgenin yerli halkı olan Hatti'ler tarafından kurulmuş bulunuyor. Hitit ülkesinin bu başkentinin yönetim merkezi, zeminden 280 m. yüksekte Bergama gibi iki dere ile çevrili sarp bir tepe üzerinde yerleşmiş. Cumhuriyetin ilk yıllarında **Eti** olarak tanınan ve bugün Eti Bank, Eti bisküvileri... gibi bazı kurum ve ürünlere takılı kalmış ve zaman zaman da bilmece-lerde karşımıza çıkan (!) bu

isim, sonraları **Hitit** adı ile tarihleşmiş bulunuyor. Nereden, ya da hangi yönden geldikleri henüz kesinleşmemiş olduğu ileri sürülen bu kavim, sürekli yerleşim alanı olarak, savunmaya elverişli, toprağı verimli olan Hattuşa'yı seçmiş ve onun doğal savunma olanaklarını pekleştirmiştir. Şehir surlarının içinde kalan arazideki doğal tepeleri, saldırganın bir girme harekâtı yapması halinde, savunmayı sürdürebilecek şekilde, kalelerle güçlendirmiştir. Bu ve benzer tesislerin yapımı ile askeri ve mimaride öncülük yapmayı başaran Hititler, olası saldırıları hep batı'dan beklemişlerdi. Bu bakımdan, Frigyalıların istilasına kadar, yaşadıkları başkentlerinin bu coğrafyada seçilmesinin bir nedenini de hemen batı yönlerinde akan Kızılıрмаğın orağına sığınarak onun sağlayacağı engelden yararlanabilmektir. Nitekim, kurtuluş Savaşında da Sakarya Nehri Yunan ordusunu durdurmaya engel olmamış mıydı?...

7 Km. kadar uzunlukta olan surların kentin batısını koruyacak şekilde inşa edilmiş olması, endişe duydukları yönün batı olduğunu kanıtlıyor. Nitekim bazı belgelerde, Truva ve civarında yapılan arke-

olojik çalışmalarda Hititlere tarihlenen yapı kalıntıları bulunduğ u ve Assos'un ilkin Hititler tarafından Ege Devletler Birliğine karşı savunma amacıyla kurulduğ u ileri sürülüyor. Belki de bunlar Dardanel Boğazını geçmek isti-

yecek saldırganı haber vermek için görevli gözetleme postaları (?)... ama şöyle, ya da böyle, korktukları başlarına geldi. Ancak saldırgan, Dardanel'den değil, bu kez Trakya'dan uzanıp, İstanbul boğazından geçti...

100 yıldan beri arkeolojik kazı ve araştırmaların kesintisiz devam ettiğ i ve bugün bir milli park statüsüne kavuşturulan Hattuşa'da ve Hattuşa sayesinde yeni buluntular saptanıyor, yeni yorum ve değerlendirmeler arşivlere geçiyor. Kitabımızda, özellikle Hattuşaş gibi görkemli bir ören yerine değğ in objektif bilimsel değerlendirmelere saygı ile katıldığımızdan, bu konuda yapabileceğimiz mütevazı yorumsal ilâveler, sadece kişisel gözlemlerimizden kaynaklananlar, olacaktır...

Hattuşa'nın bugün için bizi çeken ve önünde durdurup kendini hayranlıkla seyrettiren yeri, kaykusuz Yazılıkaya'dır. Bu bir açık hava tapınığ ı, tanrıların tümünün bulunduğ u (bir arada bulunduğ u) bir Hitit Panteonu. Surların dışında, ama güvenliğ i dikkate alınarak, doğuda olması da düşünülmüş. Bu tapınakta Hititler doğa ve sanatı mezcetmek (birleştirmek) yeteneklerini de kanıtlamış bulunuyorlar.

Yazılıkaya iki bölümden oluşuyor, arkeologlar bunlara (A) ve (B) odaları demişler. (B) Odasının arkasında duvarla örölü bir mekân daha var; muhtemelen orası da gün ışığına çıkarıldığında, (C) odası olacaktır-(?)

Neden Yazılıkaya denilmiş? Çünkü bu odanın taş duvarlarında yazıdan çok, resimler belirgin. O halde Resimlikaya denilmesi daha uygun olmaz mıydı? Bunun cevabını şöyle düşünüyorum: Genellik-

le tapınılan yerlerin resimlendirilmesi yaygın bir uygulama. Kiliselerde de geçerli. Bundan beklenen amaç dini tanıtmak, öğretip, insanları eğitmektir. Çünkü herkes okuma yazma bilmiyebilir. Odio-vizüel (!) bir metod uygulanıyor. Bu bakımdan **resim** okuma yazma bilmiyenlerin **yazısı** oluyor. Belki de bunun için Yazılıkaya denilmiş?... Aslında bundan daha önemli şeyler oluyor bu Yazılıkaya'da; Bu tapınağı kim ve ne amaçla ve bu tarzda inşa ettirdi. Ve böyle tertiple-di? Bu sorunun çeşitli cevapları var...

Hitit kralı IV. Tudhaliya, evrenin kaderini, tüm insan ve hayvanların geleceğini kararlaştırmak için tanrıların hepsini davet eder, onları bir arada görmek ister. Bu davet üzerine gelen tanrılar bu tapınakta, hierarşik sıralarının geektirdiği şekilde yerlerini alırlar ve müzakereleer (!) başlar...

İkinci bir yorum: Bu bir **Hierogamos** denilen, tanrıların mitolojik evlenme törenidir. Baş tanrı olan Fırtına tanrısı **Teşüp**, karşısında karısı, güneş baş tanrıçası **Hepat**, diğerleri sağlı, sollu, erkek tanrılar **sağda**, kadınlar ise **solda** olmak koşuluyla, bu töreni izlemek için yerlerini almış bulunuyorlar. Kral **Tuthaliya** ise bu tören toplantısını resmileştirmek, kalıcılığını sağlamak ve gelecek kuşaklara bırakabilmek için, bu kabartmaları Asurlu sanatkarları çağırarak yaptırmış ve belki de tabletlere yazdırarak ta arşivlemiştir. Kendisi de tapınak avlusunun girişinde, sağdaki duvarda bulunuyor. Da-

ha iyi görünebilmek ve üstünlük egosuyla, resmini normalden büyük (2.60 M.) yaptırmış. Törene başkanlık ediyor izlenimini veriyor... Kendisi hem kral, hem de baş rahip olduğundan, ayrıca tebasının **çobanı** kabul edildiğinden (Hz. İsa gibi) başında bir takke, (Bugün de yahudiler ve bazı dindar Müslümanlar takke taşırlar) uzun bir rahip mantosu giymiş, elinde **Lituus** adı verilen ucu kıvrık bir çoban sopası tutuyor. (Kariye de görüldüğü gibi, çoban olan Abel'inde bir sopa bulunmaktadır.) (Bkz. Dağ-Çoban, El, Kol).

Tanrıların isimleri, kralın devlet amblemi uzattıkları kolları üstünde yazılı. Hititte totem devri bitmiş, yerini kurban törenlerine bırakmıştır. Boğa bir tanrı, ama eti ve kanı için kurban edilebiliyor. Onu yemek, onunla bütünleşmek, adeta ibadetlerinin bir parçası oluyor. Yeni ekim döneminin bereketi için duaların okunduğu, savaş giden askerin son olarak uğrayıp kendi inandığı tanrıdan güç aldığı yer hep bu tapınak oluyordu. Tamamen halka açık, herkesin rahatlıkla girip çıkabileceği, dua edip kurbanını kesebileceği bir tapınak. Hititler çok tanrılı bir ulus; hemen herkesin bir tanrısı var (!) Yerde adak banketleri, libasyon kanını akıtmak için özen kanallar... (Truvada da görülüyor)

Yazılıkaya (A) odası orta panoda seçilebilen figürlerle ilgili bazı yorumlar yapabilmek için şu hatırlatmaları yapacağım: Burada tanrı ve tanrıçalar insan biçiminde betimlenmişlerdir (Yunan - Roma mitolojisindeki gibi). Figürlerin toplamının 63 olduğunu ileri süren belgeler çoğunlukta. Sağdaki korteji oluşturan erkek tanrılar arasında 3 kadın, kadınlar arasında ise bir erkek tanrı bulunduğu saptanmış. Bir bakıma kutsallık payesi olan **Hermafrodit** gruplar oluşturulmuş (?) Figürlerin ilerleme yönleri ortaya doğru. Gerek insan, gerekse hayvan kabartmalarında hareketlilik faktörüne önem verilmiş. Büst olarak yansıtılan bu insanlardan bazıları kanatlı. Normal yürüme tempoları kolun sonuna doğru hızlanır gibi. Erkek tarafında, en sonra 15 savaşçı tanrı, adeta koşar adımdalar. Bazı belgelerde bu tanrıların 12 olduğu ve yıllık törenler sonunda, olimpiyatlarda olduğu gibi yapılan geleneksel koşu yarışmalarıyla ilinti kurmaktalar?

Olimpos Teselya'da bir dağdır. Homer, onun dünyanın en yüksek noktası olduğunu söyler. Girit Ana Tanrıçası Rhea bu dağın tepesinde, yanında iki aslanla beraber ayakta durur göbsten bir kabartma var. Yunanistan Kisen çehri girişinde de Boğazköydekine benzer iki aslan bulunuyordu.

Hatırlanacağı gibi, Kariye Mezar şapeli kubbesinin içinde, kilisenin manevi koruyuculuğunu yapmaları amacıyla, ellerindeki mızraklarla silahlandırılma istenmiş melekler var. Hititlerin bu tapınağındaki asker savaşçı tanrıları da o meleklerle özdeşirmeye cesaret edeceğiz!..

Tanrı ve tanrıçalar dağlar, ya da aslan veya panter üzerinde bulunuyorlar. (Bkz. Dağ) Baş tanrı Teşüp'ün altında insan biçiminde betimlenen **Namni** ve **Hazzi** adlı dağ tanrıları bulunuyor. Bu iki tanrı ayrıca tanrı ve tanrıçaların özel hizmetçileri olmaktadır. Her ikisinde de, genelde hizmetçilerin efendileri önünde bellerini bükerek aldıkları saygın görünüm izleniyor. Arka planda ise başlarına külah giydirilmiş iki kutsal boğa var. Sıçrar gibiler. Sağdakinin adı **Hurri** (gece), soldakinin ise **Şerl** (gündüz) (Bkz. Sağ ve Sol, Aslan ve Boğa)

Bu boğalar fırtına tanrısı Teşüp'ün arabasını çekiyorlar... Teşüp'ün karşısında baş tanrıça Hepat, bir panter üstünde. Girit ana tanrıçası Rea'da, yanında iki aslanla gösterilmiştir.

Tanrıların başındaki külahlar taç yerine geçiyor. Ayrıca bu külahla takılı olan boynuzlar, ona bir tür ayrıcalık ve tanrısallık veriyor. Vaktiyle Hz. Musa, Büyük İskender ve Vikingler hatta İsa bile boynuzlu olarak görünmek ve gösterilmek istenmişlerdir. Boynuzun o çağlarda, bugün bizim ilk etapta aklımıza gelen sıfatla kesinlikle hiç bir ilgisi yoktur! (Bkz. Boynuz)

Bazı tanrıların ellerindeki orak'lar için (Bkz. Orak). Teşüp ve Hepat'ın iki kızı, Amazon Kraliçesi Semiramis'in gözü pek savaşçıları olan figürlerin altında çift başlı bir kartal var. Kartal aslında Orta Asya kökenlidir. (Bkz. Kartal) Buradaki kartalın başları sağa ve sola dönük olarak, çoğaltılmış bir gücü betimlediği gibi, psikomatik denge unsuru olan **Kādūse**'dir. (Bkz. Kadüse) Ancak bu kompozisyonda gözlemlediğim diğer bir olgu, kartalın bu tören ya da mitolojik evlenme anısını yansıtan sembolik anlatımlar ve tanıklarla dopdolu bu tarihi sayfanın, bu akitin sağ alt köşesinde yer alması, vurulması, sanki, önemli olan bu olayın resmileştirilmesi gerçekleştirecek bir dev-

let mühürü gibi kazılmış ol-
masıdır! Hititlerin özellikle
resmi belgeleri arşivleme
gösterdikleri özeni düşünür-
sek böyle bir varsayımı ya-
dırgamamak gerekir kanısın-
dayım. Ayrıca, normal olarak
imza ve mühürlerin sayfanın

sağ altına konulduğunu da belirtmenin bu düşüncemi güçlendirece-
ğini umuyorum!

Halikarnas Balıkçısının öne sürdüğü bir olgu var: Yunan mito-
lojisinde adı geçen tek gözlü Kikloplar aslında Anadolu, Yunanistan
ve Sicilya'da iri taşlarla örülmüş ve "Kyklopeen" denilen ne kadar
sur varsa hepsinin yapımcıları sayılır. Bunlar ne cin ne de tanrıdır. Ta-
rih öncesi çağlarda şehir kalelerini yıkılmaz, aşılmaz ve alınmaz du-
varlarla çevirmek için efsanelik kralların, önderlerin emrine giren bü-
tün bir ulustur. Bu duvarcı Kykloplas'ın onu Anadolu'nun Likya böl-
gesinden gelmek Tudhalya oldukları da efsanelerde belirtilir. Bütün
bu kanıtlar bu tek gözlü devlerin yorumlanmasında Hitit kabartma-
larının göz önüne alınması gereğini pekleştireceklerdir. Bu bakım-
dan Hitit kabartmalarında profilden görülen kişiler bu tek yuvarlak
gözlü devler olabilir.

Dev oluşları ve çok iri duvarların yapımcıları sayılmaları Ana-
dolu'daki Hitit surlarının kayaya oyulmuş olmasıyla açıklanabilir.
Ancak bu konu bugün yeterli bir aydınlığa kavuşmuş değildir.

Şimdi (B) odasına gireceğiz. Kapıda koruyucu CİN (demon)
kabartmaları var. (Bkz. Kapı) Burası aslında bir mezar şapeli belki
Tudhaliyanın Mozolesi. Hititler ölülerini yakıyor ve küllerini saklıyor-
lardı. (Bkz. Kül) Bunun için Hitit yerleşme merkezlerinde anıtsal me-
zar yapıtlarına raslanmamıştır.

(B) odasının duvarları tanrı röliyepleriyle donatılmış. Mezar
odasını bir bakıma manevi koruyuculuk altına almak istemişler, iz-
lenimi veriyor... Kim bu tanrılar? Haburilullahi'ler adı verilen göçebe

yeraltı tanrıları tek sıra halinde koşar adım pozisyonunda yerleştirilmişler. Ellerinde palalar var, savaş kıyafetliler. Koruyuculuk simgesi. İstanbul Kariye Paraklezion adı verilen mezar şapelinin kubbesi içinde de ilk kez görülen bir fresk var. Melekler, ellerinde silah, mızrak tutuyorlar (?)... Tam karşıki duvarda başka bir tanrı, Nergal, bir yeraltı tanrısı, Tuthaliya'nın Mısır zaferinin anısına yapıldığı ileri sürülüyor. Elinde, kabzelerinde aslan başları olan bir kılıç tutuyor.

Aslanlar güç simgesi, kılıç ise yeraltı ile irtibat kurma aracı. Nergal bir kılıç tanrısı, Hadesle özdeşleştirilebilir. Adem'le Havva ateşten kılıç taşıyan meleklerle cennetten kovuldular... (Bkz. Kılıç ve kollar)

Şarruma, güneş tanrısı, adı, elinin üstüne ideogramla yazılı. Kollarının arasında kral Tuthaliya görülüyor. Kral, öbür dünyanın ne olduğu belirsiz olan tehlikelerinden korunmak için en güvendiği tanrının kolları ve diğer tanrıların da gözetimi altına girmiş.. girmek istemiş... Bu konudaki eğilim ve dinsel yaklaşımlar günümüze dek sürmüştür. Azizler, hatırı sayılı kişiler, kutsal mekânlar içine yakınına defnedilmişlerdir. Durum diğer dinler de de aynı... Aynı olayla, Nemrut Dağına çıktığımızda da, karşılaşıyoruz. Nedenlerindeki benzerlik, tartışılmaz sanıyorum. Antiokos'ta fiziki bedenini tümölüs içinde, ruhsal bedenini ise tümölüs'ün etrafına iki sıra halinde dizdirdiği yaratıklar ve tanrılarla koruma altına almış. Birinci sırada yere karşı aslan göğesi karşı da kartal iç sırada ise; tahtlarına kurulmuş oturan diğer tanrılar... (Bkz. Nemrut)

Kentin merkezine iniyoruz. Burada büyük tapınak var. Hemen hemen geometrik merkezde, bir katedral, ulu cami gibi... Büyük bir kült merkezi, tanrı sarayı, Asimetrik planlı çevresinde kült ve kültürle ilgili yapılan bulunuyor, Cami külliyeleri benzeri. Mağazalar, iş atölyeleri, arşiv depoları sanatkar yetiştiren kurumlar ve bunların evleri... Arka planda zahire ambarı, içleri gıda maddeleriyle dolu, gramı gramına, damlası damlasına girip çıkanların, sarfedilenlerin

muhassebesinin yapıldığını gösteren yazılar, işaretler.. Yiyecek depolarının tapınağa bitişik olması Urartu'ların Çavuş Tepe'sinde de görülüyor kutsal olan rızkın muhafazasında tanrısal gücün de katkısını dilemek...

Tapınak girişi görkemli, (Bkz. Kapı) propilon adı veriliyor. Kral ve kraliçenin dini görevlerini yapmak için girdikleri ve sadece onlara ait olan protokol kapısı. Bekçi odaları ve iki Asur aslanının altındaki ab-lüsyon (abdest alma) teknesi. Su, güç kazansın diye, aslan ağzından akıtılıyor. (Bkz. Çeşme) Kutsal yerlere girişte beden temizliğine gösterilen özen bu çağda başlamış. Roma'da da şehirler kutsal olduğunda, hamamlar giriş ve çıkışlarda..

İlerliyoruz, hemen solumuzda küp biçiminde yeşil bir taş bulunuyor. Bu taşın nereden geldiği ne olduğu, ya da olmadığı ilimsel bir açıklık kazanmış değil. Kanaatımızca, bu bir meteorit, yani gök taşı ve buraya düşmüş olamaz. Başka yere düşmüştür, alıp tapınağın girişine yerleştirmişler. Aslında en uygun olan yeri seçmişler. Bugün de böyle bir taş düşse herhalde onu lâlettayin bir yere terketmezlerdi, herhalde!...

Bu cisim önce bir taştır, ayrıca gökten düşmüştür ve rengi de yeşildir. Üç kutsal öğenin toplamını içeriyor. (Bkz. Taş ve Yeşil)

Bir sunak amacıyla mı kullanılıyordu? Kesin değil, zira üzerinde silik te olsa, bıçak izleri keşfedilmedi. Kâbe'deki Haceri Esved (Kara taş)'in de bir meteorit olduğunu anımsayalım...

Aslanlı Kapı'ya çıkarken sağ tarafımızda kayaya Hitit hieroglifi ile yazılı bir kitabe var. Metni tercüme edilmiştir. Burada oğlunun kral olan babası için ifade ettiği ve sadece babasından söz etmesi Hititler'in babaerkil bir aile yapısına sahip olduklarını kanıtlıyor.

Kadeş savaşı: Olayı kısaca hatırlatalım: Laberna ilk Hiit kralı, tarih M.Ö. 1300'ler. Bu sırada Mısır güçsüz. Mısır kraliçesi sonraki kral Subliyama'ya rica eder, yalnız olduğunu ve onun bir oğlu ile evlenmek istediğini dile getirir. Ayrıca onu firavun yapacağına söz verir. Subliyama bir oğlunu gönderir, ancak Mısırlılar onu öldürürler.

Subliyama'dan sonra yerine geçen Muvatalli ile Ramses arasında bu yüzden bir savaş çıkar. Bu savaş Asi İrmağı kıyısındaki Kadeş'te yapılır. Sonuç belli değil, her iki tarafta kendisini galip sayar, ama Mısır firavunu II. Ramses'le Hitit kralı III Hattuşili arasında 1270'te Kadeş anlaşması imzalanır ve sonra II Hattuşili'nin kızı III. Ramses'le evlenir. Bundan böyle çevre ülkelerle birlikte cephe alırlar ve bir bakıma birbirleriyle kardeş olurlar. Türkçe ile ilgilenen bazı batılı yazarlar Kardeş sözcüğünün Kadeş'ten türediğini ileri sürmüşlerdir (?)...

AMASYA

Pontus krallığına başkent oldu. (M.Ö. III. yy.) Akropolünde kayaya oyulmuş kral mezarları var. Bunlar Kral Mithridades'in atlarının mezarları. Ünlü coğrafyacı Strabon'un doğduğu yer. Selçuklular ve İtihanlılar zamanında Anadolunun önemli bir kültür merkezi olmuştur. Yeşil ırmak sayesinde gayet verimli topraklara sahip.

TRABZON

Dördüncü Haçlı ordusu 1204 tarihinde Konstantinopolisi işgal edince, Bizans hanedanından Andronikos I'in oğulları Trabzona kaçıp Komneos sülalesini bu şehirde devam ettirmek istediler. Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u da fethine kadar (1261) Trabzon'da Bizans idaresi altında kaldı. Öte yandan gene Haçlılar nedeniyle İznik'e kaçan hanedan mensuplarının yaptıkları gibi, kiliselerini de yanlarında getirdiler. Her iki kentte de birer, Aya Sofya adını taşıyan, kilise inşa edildi.

Trabzon Aya Sofya'sı 1250 tarihinde Prens Manuel Komnen tarafından inşa ettirildi. Evliya Çelebi gezisi sırasında burasının 1585'te cami olduğunu yazıyor.

Eski bir Yunan Apollon tapınağının üstüne inşa edilen kilisenin özellikleri şöyle: Üç nefli bir Bizans kubbeli bazilikası. Neflerin üstü

tonoz örtülü. Dört sütunlu kapalı yunan haçı planlı. Bir podyum üzerine inşa edilmiş yegâne kilise. Üç kapısı var. Kuzey, Güney ve Batı kapıları. Kuzey duvarda Selçuklu motifleri ve diğer taş mimarida Selçuklu etkisi hissediliyor. 40 metre yüksekliğinde bir çan kulesi var. Aslında Bizans kiliselerinde o zamana kadar çan kulesi yoktur. Bu kule sonra-

ları bir deniz feneri ve minare olarak işlevini sürdürüyor. Binanın dışında da alışılmışın dışında, freskler görülüyor.

Kilisenin güney cephesinde Yaradılış efsanesi (Genese) ten sahneler görüyoruz. Bunlar Adem-Havva olayı (Ademin yaradılışı, şeytanın kandırması, cennet bahçesinden kovulmaları, Kabil'in Habil'i öldürmesi... Tamamen eski Ahit'ten alınmış olaylar. Birkaç mitolojik yaratık kabartmalarının dışında Yunan-Roma mitolojisi ile ilgili başka bir şey yok. Durum Sumela Manastırında da aynı. Onun da giriş cephesinde Eski Ahit sahneleri en yukarıya işlenmiş. İncil ise aşağı katta...

Aya Sofya kilisesinin esas girişi batı kapısından yapılıyor. Müminler (inananlar) diğer Ortodoks kiliselerinde olduğu şekilde, batı'dan, yani güneşin battığı yönden, karanlıktan, **dinsizlikten** geliyor ve narteksleri-aşarak naos'a, güneşin tekrar doğacağı doğu yönüne, doğru ilerliyorlar. Bu nedenle olmalıdır ki, Son Mahkeme sahnesi bu Batı Kapısı'nın içinde yapılması uygun bulunmuş?.. Kilisenin içinde diğer resimlendirilen İncil olayları içinde İsa'nın havarilerinin ayaklarını yıkaması ve soy ağacı freski ilk kez bu kilisede görülüyor, sanıyorum...

Trabzon'da Cenevizler ticari bir üstünlük elde etmişler. İstanbul'a kadar tüm Karadeniz onların kontrolünde. Venedikliler ise Akdenize hakim. Marko Polo Venedikli, bu nedenle Asya'daki seyahatinden dönüşte Trabzon'da bir süre alıkonuluyor. Anne ve babası onu İstanbul'da bekliyorlardı. Bugün bile İtalyanlar Cenevizliler için (**Trabzon babası**- Pere de Trabizonde) demektedirler.

Bu kilisenin tanıtım ve anlatımında özellikle izliyenleri götürüp gösterilecek yer binanın bema adı verilen en kutsal bölümünün dışarıya doğru bombeli olan absit duvarı olmalıdır kanısındayım. Burada kilise duvarına kazınmış çeşitli boy ve tipte gemi resimleri görülüyor. Nedenini şöyle açıklamak mümkün: Bunlar Pontus gemileri; gemilerin Karadenizin fırtınasında (şerrinden) korunması için muska niyetine kazınmışlar?... (Bkz. Assos Murat Hüdavendigâr Camii)

Şehirde ziyaret edilmesi gereken diğer eserler Orta Hisar, ya da Fatih Camii adı ile tanınan ve eski adı Altın Başlı Bakire olan bir cami. İlk planı bazilikal olan bu yapı Trabzon'un katedraliydi. Fetih-ten sonra merkezi planlı camiye çevrilerek bir kubbe ilâve ediliyor...

GÜLBAHAR HATUN CAMİ VE TÜRBEŚİ: Zaviyeli plan tipi. Gülbahar Hatun Fatih'in geliniydi. Yavuz Sultan Selim Trabzon valisi iken annesinin adına inşa ettiriyor, bu camiyi.

ATATÜRK KÖŞKÜ: Atatürk Trabzona üç kez gelmişti 1924, 32, ve 37'de. Köşk bir Ruma ait. Parası ödenerek satın alındı ve özel idareye devredildi. Bugün küçük bir müze durumunda. İlk kalorifer tertibatının bu köşkte kullanıldığı söylenir..

SUMELA MANASTIRI

Zigana dağlarının üzerinde Oros Melas (Kara Dağ) olarak adlandırılan kesiminde doğal bir mağaranın içinde yapılaştırılan bir manastır. Bu mağaranın keşfi VI. yy.da oluyor. Söylentiye göre, İsa'nın havarilerinden St. Lukas tarafından yapılmış olan bir Mer-yem ikonası melekler tarafından Atina'dan meçhul bir yere götürü-

luyor. İki keşiş, Sofronios ve Barnabes, birbirlerinden habersiz bu ikonanın taşındığı yeri, vahiy yolu ile, rüyalarında görüyor ve rüyalarını birbirlerine anlatarak beraberce bu mağaraya geliyorlar... Bu mucizeevi olay tıpkı Efes'teki Meryem Ana'nın evinin bulunması ve Hz. Eyüp'ün Fatih tarafından hocası Akşemsettin'e buldurması gibi geliyor ve kutsal bir mekân olarak tanınıyor, ün salıyor.

Sumela Manastırı önce bir dağda, sonra da bu dağın yamacında açılmış doğal bir mağaranın (dağ mağarasının) içinde yapılaştırılıyor. Bu bakımdan sembolik açıdan hem dağ, hem de mağara ile ilintili değerlere sahip (Dağ ve Mağara açıklamasına bkz.)

Ortodoks din adamlarının ibadet ve tefekkür için burayı sevmeleri ve seçmelerinin nedeni fiziki güvenliğin en iyi şekilde sağlanacağından emin olmalarının yanında psikolojik olarak kendilerini Tanrıya daha yakın hissetmeleridir. O devirde Manastırlar genelde yüksek noktalara, dağların, tepelerin üzerinde inşa edilmekteydi. Çünkü manastırlar göğe yükselen merdivenler gibi kabul ediliyorlardı. (Merdiven yorumuna bkz.) Mitolojik çağda Kibele kutsal alanları ve yontularının da genellikle yüksek dağların üzerinde yapıldığını biliyoruz.

Manastırın içindeki Meryem'in yüzünün siyah oluşu ile ilgili çeşitli yorumlar yapılıyor. Kişisel araştırmalarının sonucu kitabın **Kaş ve Kırpıklar** bölümünde bulunmaktadır.

Sonuncu katı 14 : 17. yy.lara tarihlenen fresklerin maalesef ilgisizlik ve bakımsızlık nedeniyle tahrip edilmiş olduğunu üzüntü ile tanık olmaktadır. Ancak bu tahribata (vandalizme) cesaret edenlerin sadece Müslümanlar olmadığını, duvarlara kazılmış yabancı isim ve haç işaretlerinden çıkararak suçluların sadece biz olmadığını söyleyebiliyoruz.

Bu bölgede Vazelon ve Kuştul adıyla tanınan iki dağ manastırı daha bulunmakta olup henüz organize bir ziyarete açılmamıştır.

Sumela sözcüğü (melas) sözcüğünden kaynaklanıyor. Manastıra bu ad kutsal kuyuda biriken suyun damladığı kayanın siyah

renkli olmasından ötürü verilmiş olabilir. Manastırın kurucusu Barnabas'ın Atinadan beraberinde getirdiğine inanılan Meryem ikonunun, gümüş çerçeve içersinde, siyah renkli bir tahta parçası olduğu anlatılır. İkonun üzerinde Meryem ve İsa figürleri, ancak belirli belirsiz görülebilmiş.

Sumela Manastırının keşişleri Pontus imparatorları'nın ve daha sonra Osmanlı sultanlarının kendilerine bağışlandıkları köylerden, çiftliklerinden önemli gelirler elde ediyorlardı. Sumela'nın keşişleri, siyah renkli Meryem ikonunun kopyalarının satışından da önemli gelir sağlıyorlardı. Keşişlerden biri, 1840 yılında üzerinde bu satışlardan elde ettiği ve o dönem için bir servet olan 40.000 kuruşla Kayseri'de öldürülmüş olarak bulunmuştur!...

Efes'teki Artemis tapınağı'nın bağları, tarlaları, şarap yapım yerleri, dalyanları vardı. Artemis rahipleri. Tapınaktaki Artemis yontusunun kopyalarını satarak gelir elde ediyorlardı. Sumela'daki Meryem ikonu gibi, Artemis Tapınağı'ndaki Artemis yontusu da tahtadan yapılmıştı. Rahipler bu yontuyu, çürümesin diye, sürekli yağlamaktaydılar. Bu yüzden Sumela'daki Meryem ikonu gibi Artemis Tapınağı'ndaki Artemis yontusu da Kara renkliydi, denilmektedir...

ERZURUM

M. S. 422 de İmparator Teodosyüs'ün kurduğu bir şehir. Bu nedenle eski adı Theodosyopolis olmuştur. Erzurum şehir yerleşimi olarak Türkiye'nin denizden en yüksek yeri. İlhanlı-Selçuklular egemenliğinde önemli bir kültür merkeziydi. Doğu'nun adeta başkenti, en gelişmiş bir şehir konumunda. Nisbeten daha kalabalık bir yerleşim ve çok sayıda kültür kurumlarına sahip bulunmaktaydı.

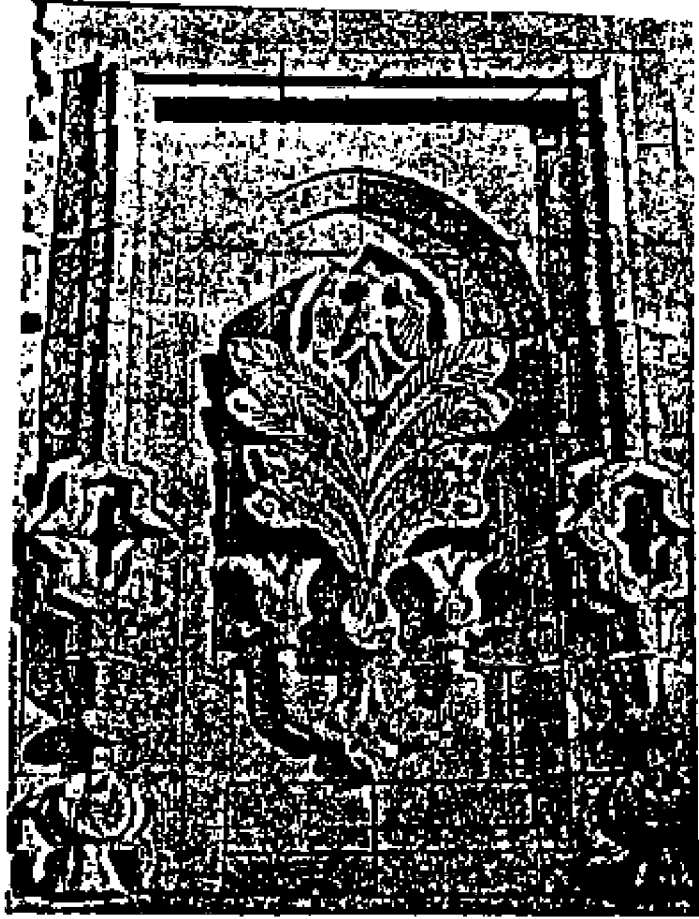
Erzurum, Sivas ve Kayseri'de aynı sanat ve kültür dönemlerinde hizmet veren medreselerle ilgili olarak Dr. Sayın Engin BEKSAC'ın Sanat Tarihi ve Arkeoloji Dergisinde çıkan bir makalesinden yaptığım alıntıyı bir kezde ben ilgililerin dikkatine sunuyorum; Bu kurumların özellikle taş kapılarını bezeyen motifler konusundaki

kişisel yorumlarım
Semboller Bölümünün
Hayat Ağacı ve Merdi-
ven başlığı altında bu-
lunmaktadır. İlhanlı ve
Selçuklu sanatının bu
yorumların paralelinde
de incelenmesini ayrıca
öneriyorum...

[“... Anadolu Sel-
çuklu mimarisi, amble-
matik kabartmalar, sem-
bolik niteliğe haiz deko-
ratif özellikler ve ikonog-
rafik açıdan son derece
önemlidir.

Bu yapıtlar, yapıt-
dıkları çağın özgün ya-
şam biçimi, dünya görüşünün geniş ve engin anlamlarını, duyumsal
ve anlamsal süreçlerini kısacası, sanatsal olduğu kadar kültürel
gerçekliğin de kanıtlanması için hayati niteliğe bürünen görsel öge-
lerdir ve genellikle Şamanizm’le bağlantılıdır. Moğollar Köseadağı sa-
vaşından sonra (1192-1273) Her ne kadar Selçuklu yönetimine son
vermemişlerse de, Anadolu’daki Türk varlığını tehlikeye sokmuş ve
iç bölünmelere sebep olmuşlardır.

1258 yılında fiilen kurulan İlhanlı Devleti, Selçukluları kendi va-
lileriyle idare etmeye başladılar. Selçuklu kültürü çerçevesinde ya-
pılmış olan bazı önemli eserlerin üzerine kendi imzalarını attılar. Bu
nedenle, Erzurum Çifte Minare ve Yakutiye Medresesi üzerlerinde-
ki amblematik nitelikteki aramalarıyla kesinlikle İlhanlı olduğunu
söyliye biliyoruz. Örneğin, Kartal, hayat ağacı olarak bilinen **Kozmik**
Ağaç, yılanlar, çiçekler, kaplan.. Kızılırmak doğusunda İlhanlı etki-
sinin en yoğun özgün sanat ürünleri olmuştur.

Çifte Minareli Medrese - Erzurum

Divriği Ulu Camii, detay

Çifte Minare portaline bakalım: Ortada hilâl biçiminde bir motiften yükselen 8 kollu bir ağaç, üstünde çift kafalı yırtıcı bir kuş. Ağacın kökleri 2 düğümlü bir dev yılan şeklinde. Kuşun üstünde elipsoit bir sınırlama yer alıyor. Yılanlar arasında bir çiçek motifi.

Sığ bir niş içinde yer alan bu kabartmanın etrafını çevreleyen çerçeve elemanları içinde bulunan hilâl ve sekizgen elemanın bu kompozisyonla ilgisi açıktır. (önem verilen resimler çerçeve içine alınırlar) iki dev yılan, kozmolojik hiyerarşinin en alt kısmını ve yeraltını belirleyen **Sular Alemi**'nin temsilcisidirler. Kuyrukları düğümlüdür. Kartal sürekli bu canavarla mücadele etmektedir. Ancak **Düğümlü** ve **Geçmeli** motifler, Anadolu Selçuklu tezyinatında **güç, bolluk, birlik beraberlik** kavramını da ifade eden. (Konya İnce Minaresine ve Semboller bölümünde "Kemer, Toka, Kuşak" bölümüne bkz..)

Hilâl motifi: Yeraltı ve sular âlemini belirten alt kısım ile üst kısımlar arasındaki ilişkiyi sağlayan en önemli sembollerden biridir. Ancak bu motifin hazırlanışı sırasında tüm kompozisyonu oluşturan sanatçı, şamanik kökenler kadar bu kabartmanın yapıldığı sürecin hakim metafizik düşüncesinden kaynaklanan **Astrolojik** ve mistik bir sembol kullanmıştır. Bu ise **Hilâl**'le temsil edilen dört temel unsur, **Ateş, Hava, Toprak** ve **Su**'dan oluşan **Dörtlü** içindeki topraktır. Ayrıca bu motifin şaman elbiseleri üzerinde yer alan ve yer altına yolculukları temsil eden, ortası delik yuvarlak plakalarla da olan ilintisi gözden kaçmamaktadır. Hilâl aynı zamanda **Yaşanan Yer**'i temsil etmektedir. Bu Hilâl Kayseri Döner Kümbet'te de var.

Ağaç motifleri: Sivas ve Konya'da, tam anlamıyla Orta Asya ve Sibirya çevresi türü olan stilize edilmiş kayın veya **Huş** ağacı'dır. Erzurum ve Kayseridekiler ise sıcak ülke ağacı olan **hurma**'dır. Şamanistik ülkelere uzak ve yabancı ülkelere aittir. Yalnız Erzurum Çifte Minare Medresesindeki tamamlanmamış kabartma üzerindeki ağaç muhtemelen bu işi üslenmiş olan İslâm sanatkarının iradesi dışında sekiz kollu (**kayın**) olarak, şamanik dünyaya bağlanmıştır. Bu ağacın dört dalı bir yana, dört dalı ise öbür yanadır. Bu sekiz kollu kozmik ağaç özellikle Asya kıtasının Doğu kesiminde yaygındı. Sekiz, Moğollar ve Altay kavimleri için göğün sekiz katı idi. Asya'nın batısında ise ağaç dalları ve gök katları daha çok (yedi) sayısı ile belirtilmekteydi.

YAKUTİYE MEDRESESİ

Bu kez kabartmalar tam cephede olmayıp portalin yan kısımlarında yer alıyor. Burada görülen yırtıcı kuş ise tek başlıdır. Ağacın yaprakları 8 bir tarafa, 8 diğer tarafa olmak üzere, 16 dallıdır. Yılanlar kaldırılmış, yerine aslanlar konulmuştur. Hilâl motifi yerine yuvarlak bir rozet (kabara) yerleştirilmiştir. Yırtıcı kuşun üstünde elips yok. Rozet var. Keza iki aslan arasına bitkisel süsleme değil, yuvarlak rozet konulmuştur. Bu dekorasyonda Şamanik değil, daha çok Şiilik izleri görülüyor ve onların yaşam biçimi

YAKUTİYE MEDRESESİ

ve dünya görüşlerini yansıtıyor. Kozmik Evren Ağacı {İlâhi Ağaç): Zaman ve mekânın kaynaşım noktası olduğu kadar, doğanın varoluş nedeni olmuştur. **Doğa Ana**'da hep onun içindedir. Kozmik Evren Ağacı, gök kapısını bekleyen şamanlara, üst âleme olduğu kadar, yeraltı âlemine de gidip gelmeleri için yol verir. İnsanın yaşamı burada başlar ve burada biter. (Yazarın notu: Bu bir mistik tırmanma'dır)

Sibiryâ Şamaniz'indeki adıyla, bu ilâhi ağaç kötü ruhları kovar, aileyi, klanı, milleti koruyan Ana'dır. (Ankara Anıt Kabir'de de var) Bu ağaç köklerindeki boynuzlu yılanların, kurtların sürekli kemirmelerine rağmen ayakta durmaktadır. Üzerinde küçük kuşlar, meyveler bulunur. Bu kuşlar Şamanların şekline girmişlerdir ve Şaman geleceğinde Analar olarak bilinirler, yeniden dünyaya gelen ve bereket kavramlarıyla kaynaşırlar. Bu kuşlar ayrıca, talih ve yaşamı düzenleyen, olacağı haberleyen yaratıklar olarak ta nitelenirler.

Meyvelere gelince; bunlar tanrısal besin ve ölümsüzlük kaynağıdır ve bereket olgusuna bağlanmaktadır.

Moğollar ve diğer şamanik toplumlarda kuş yakalamak ve öldürmenin özellikle yasaklanan bir eylem olması, kuşlar ve onların temsil ettiği kavramları kanıtlayan ilginç bir durumdur.

Çift Başlı Kuş: Şaman ve Şamanlık olgusunun tam karşılığı olan bir Kartal olup, evrensel Baba, Yüce Varlık veya Yaratan'ın tam anlamıyla bütünleştiği bir kutsal simgedir.

İlk Şaman'ın kendisi ve ilk Şaman babası, Şamanlığı vareden, demirciliği öğreten ve evrenin hakimi olan Tanrı daima kartal suretine bürünmüş olarak, Şamanik evrende bu **Kozmik Ağaç** veya **İlâhi Ağaç**'ın tepesinde bulunmaktaydı bulunmaktadır. Bu kartal evrenin hakimi, kuşların efendisidir.

İki başlı olan bu Ulu Kuş, yaşama hakim olduğu gibi, mevsimlere, rüzgârlara yağmurlara da hakim olarak, gökgürültüsüyle de bütünleşip Üstün Âleme geçişin sağlandığı **Gök kapısının**'da bekçisidir. Üslendiği diğer sembolik olgu, onun **Göksel Ateş ve Güneş**'le olan ilintisidir.

Pek çok Şamanik anlatıda ateş yakmak için gerekli aletleri veren bu dev kartal motifleridir. Kuşlar onun çocuklarıdır. Yapraklar insan ruhlarıdır. Kartal bu ağacın üstünde, ay, güneş ve yıldızlar gibi göksel varlıkları yeraltının şerir ve uğursuz varlıklarına karşı kanatlarını gererek, korur. (Nemrut Tümülsüne Bkz.) Bu kuş kanat, bacak ve gövde yapısı itibariyle kartaldan çok bir şahine de benzer. Bu da bize onun doğa üstü hakimiyeti kadar, gök yüzü ile de bir ilişkisi olduğunu anlatır.

Orta Asya kabilelerinin (Ural ve Altayık toplumlarında) belirleyicileri **şahin-doğan-kaz-ördek** gibi suya dalan kuş türü hayvanlardır. Yani evren hierarşisinde en alt kısımla, yeraltı veya **Sular Âlemi** ile ilgili canlıların kurduğu hakimiyetle belirginleşmektedir. Bu tür sembolik ve ifadesel armalar bu fikrin görsel yansıması olmaktadır.

Medresenin dış duvarındaki ağaçlardan biri $8 + 8 = 16$, diğeri ise $7 + 7 = 14$ olup, hurma ağacıdır. Ağacın üstünde kuşlar ve meyveler yoktur. Ağaç dallarının sembolik değeri yitirilmiştir. Bu gayet doğal bir olay, çünkü medresenin, adına yaptırıldığı Olcayto İlhan ve yapıyı gerçekleştiren sanatkar, Müslümandır. Bu nedenle Şamanist düşünceden kaynaklanmaz. Kutsal ağaç motifi İslâm dininin kutsal niteliğe haiz Tuba Ağacı'na dönüştürülmüştür. Bu ağaç doğayı temsil eden yüce bir ağaçtır. Kuşta tek başlıdır. Şamanik bağlar burada koparılmıştır. İki yandaki aslanlar inanç kavramlarıyla bütünleşerek, ateş unsuru ve güneşi de işaret ederler.

Astrolojik olarak ateş grubuna giren yay burcu ile özdeşen Kartal'ın Şamanik evrendeki rolünü bir ölçüde aslan üslenmektedir. Güneş, krallar ve imparatorların siyasi güç ve varoluş nedenlerini tayin eden bir semboldür.

Olcayto İlhan Şii mezhebindedir. Bunun için "İnsanların aslanı ve Allah'ın Aslanı" gibi ünvanlarla ve yüce şah olarak adlandırılan Halife Ali'yi de sembolize eder.

Rozet: Burada hilâlin yerine geçmiştir. Ama aynı anlamdadır. Ali'nin sabah yıldızı ile ilişkisi ve bu yıldızı yerle olan bağintısı kadar Ali'nin nitelikleri arasında bulunan bazı tanımlar da onu toprak

unsuru ile ilintili kılmaktadır.”

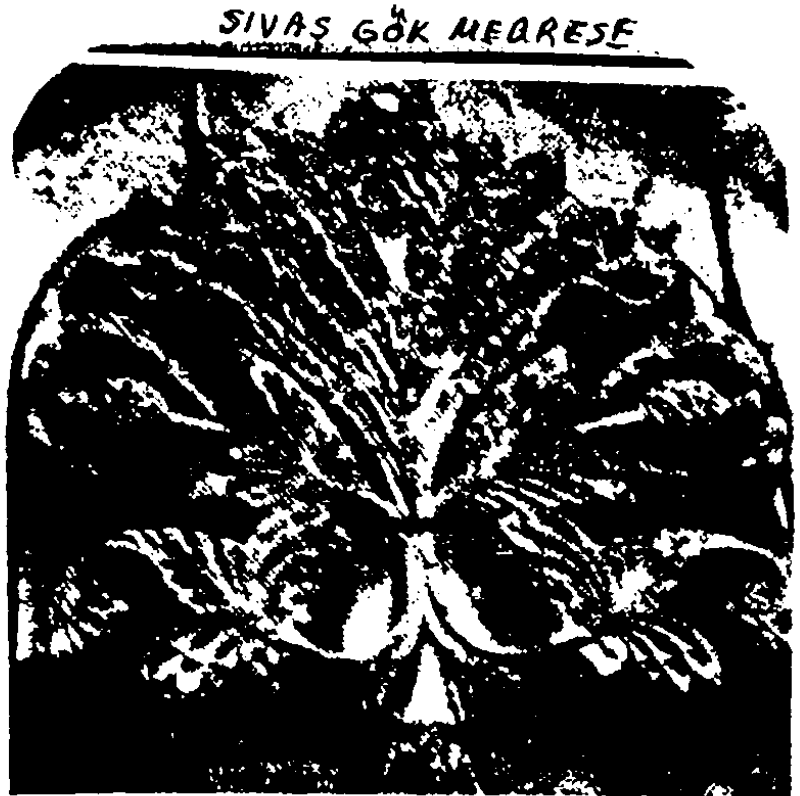
Kumbetler: İslâm dünyasında Türklerin egemenliğinde gelişmiş bir yapı türü. Poligonal bir mezar. Erzurum bir kümbetler beldesidir. Buradaki kümbetler Türk sanat tarihinin ilgi çeken yapı türleridir. Kümbetler Türk toplumunun kendini yöneten kişilere verdiği önemi belirtir. Kümbetler kırsal alanlarda, bağımsız bir anıt olarak, dikkat ve ilgiyi çekmek amacıyla inşa edildikleri gibi (Van, Ahlat), çoğu kez dini yapılar, medreseler yanında, onları mimari plan ve stillerine bağlı kalarak, o sosyal kurumu yaptıranın mezarını ve ismini taşıyarak günümüze gelmiş bulunuyorlar. Osmanlı döneminde aynı amaçla yapılan bu anıtsal mezarların, bu kez Türbe adı altında ve o dini yapının haziresinde, külliyenin bir parçası olarak görüyoruz.

Hatuniye Türbesinin örtü ögesi konik göçebe çadırını anımsatmaktadır. Ermeni etkisinin de gözlendiği bu çadır görünümü Asyada yaşanmış olan “Çadır Kültü” yani çadıra tapma sürecinin bir yansıması olduğu da ileri sürülmektedir. (Yazarın notudur.)

SİVAS GÖK MEDRESE

Erzurum'daki iki kabartma ile yakın ilgisi bulunuyor. Tarihsel ve coğrafi konumu itibarıyla Moğol politikası ve kültürel etki alanı içinde yer almıştır. (Konya ile beraber).

Amblem'in üzerinde çift başlı yırtıcı kuş bulunan stilize bir ağaç. Ancak bu ağacın türü Erzurum'dakinden fark-

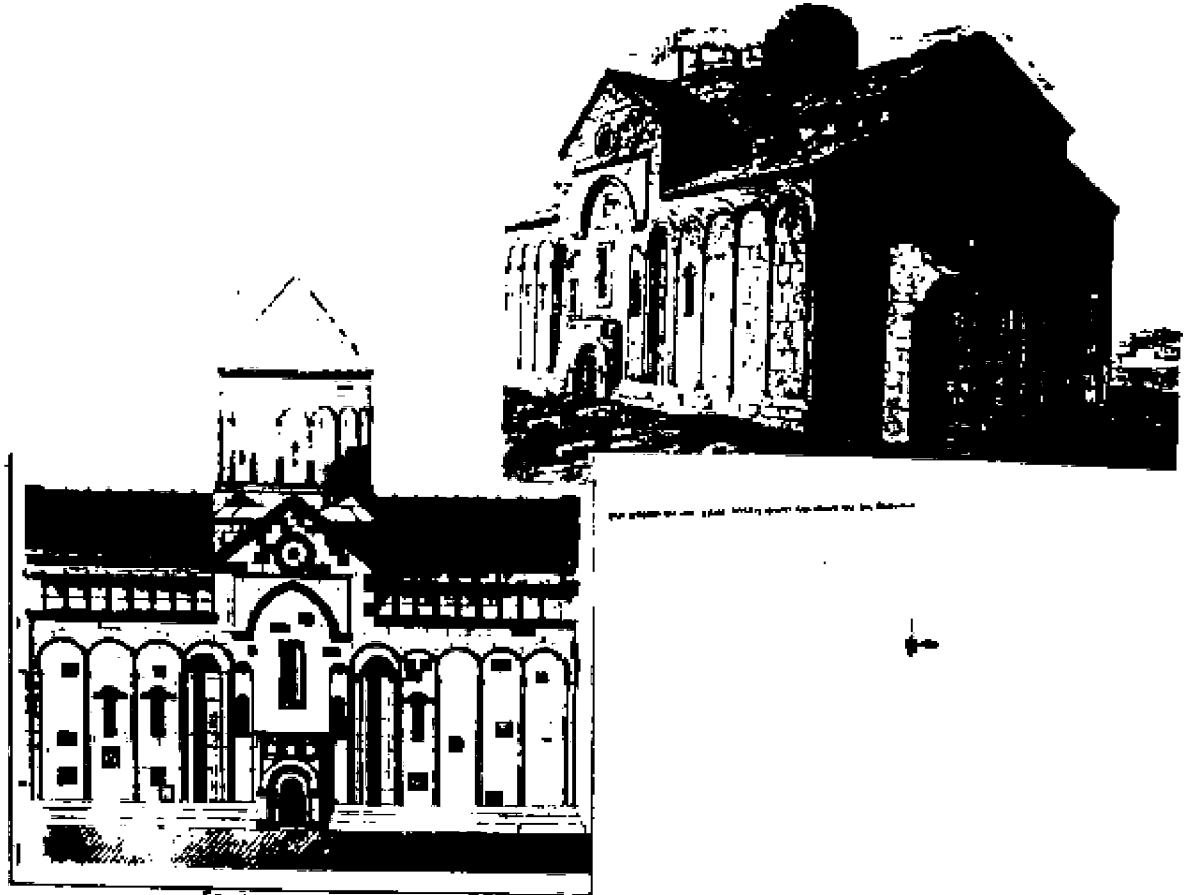

TUZLUCA: Doğal bir tuz dağı. Romalılar tarafından kazılan yerler üst kesimde görülüyor. 2000 yıl yetecek kadar bir kapasitesi olan bir dağdan bugün itibariyle, günde 50:80 ton kaya tuzu çıkarılmakta...

ANİ

Bir sınır şehri. Gümrük ve senato binası diye adlandırılan yapılar var. Anı Kurtuluş savaşından sonra Lozan antlaşması ile, batıda Yunanistan'la sınırlarımızı teşkil eden Meriç nehri gibi, Gümrü müahe-desi ile eski Sovyetler Birliği ile olan milli sınırlarımızı belirtiyor. Kent çift sıra surla çevrili, ayrıca su hendekleri de var. Çok iyi tahkim edilmiş. Ana kapı olan Aslanlı Kapı'nın iç duvarında bir üçgen üzerine oturtulmuş siyah taştan yapılmış bir svastika görüyoruz. (Bkz. Svastika)

Katedral bir Ulu Cami örneği. Moleküllerinin ortasında, Kubbe-li bazilika ile kapalı Yunan hacının birleşimi bir mimariye sahip. Mar-

(Ani Katedrali)

Döner Kumbet - Kayseri

yüzü ve yeraltını direk olarak birbirine bağlar, evrenin göbeğini belirler, sabit yer kürenin üstünde sürekli hareket eden gökler hep bu AKS'in etrafında dönerler.

evrenin kutsal merkezini belirleyen araçtır. Evrenin ve yuvanın koruyucu ruhlarının kutsal odağı olup ateş kültü ve kutsal yuva (vatan) kültü ve yırtıcı kuşun ateş'le olan ilişkisini simgeler.

Kozmik Evren Ağacı tüm bu kabartmaların temel ve ortak ögesi olmuştur. Bilgi, kader, yaşam, ölüm ve ölümden sonra ulaşılan ölümsüzlük ve hatta yeniden doğma olgusunu düzenleyen ilk ve son kaynaktır. Gökler yaşanan olağan yer-

ÇOBAN DEDE KÖPRÜSÜ

Aras ve Kargapazar nehirlerinin birleştiği yerde, İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından 1295-1309 tarihleri arasında inşa edilmiş, Uzunluğu arttırmak için yedi gözlü yapılmış, 128 metre uzunluğunda sivri kemerli. Kemer ayakları akıntının hızını dağıtıp azaltmak için nehirin akış yönünde oluyor. Burası kervan yollarının keşiştiği, bir sınır karakolunun olduğu ve sınır ticaretinin yapıldığı kritik bir nokta. Gümrük uygulaması var.

ko Polo 20 yıl yaşadığı Çinden dönüşünde Ani'den geçti. Menhuç-hern camisinin penceresinden aşağıya baktığımızda onun geçtiği tahmin edilen yıkık bir köprü görüyoruz. Alpaslan Camii olarak ta adlanan caminin minaresinde 99 basamak bulunuyor. Saray olarak inşa edilmiş sonradan camiye çevrilmiş...

İSHAK PAŞA SARAYI

İsak Paşa kürt kökenli, padişah hükümetine gönülden bağlı onun emirlerine, isteklerine harfiyen riayet ediyor. Bu saray kendi kendine yeterli bir yönetim merkezi. İstanbul'un uzak bir noktasında olmasına karşın, böylesine muhteşem bir yapının, avlularıyla Topkapı Sarayına benzemesi ilgi çekicidir. İnşaatının bir yüzyıl kadar sürmesi, nedeniyle, bu süreç içinde çeşitli ekollere mensup sanatkarların izlerini korumuş olması doğaldır.

Yapımında Selçuklu, Osmanlı ve Ermeni ustalar da çalışmıştır. İtalyan baroku ve Fransız rokokosu'nun görüldüğü merkezden en uzak mesafede bir yapı. Topkapı gibi aşağı yukarı 7600 m. karelik bir alana oturan ve İspanya'daki Elhamra sarayına da benzerlikleri bulunan bu görkemli sarayda ilk kez merkezi sistemle ısıtma yapılmaktaydı.

Selçukluda kale, Osmanlıda saray olan bu sarayın Osmanlı stili olan camisi 99 basamaklı bir minareye sahip.

ÇAVUŞ TEPE

850x150 m. boyutlarında olan önemli bir Urartu akropolü. Yukarı Kale tanrı Haldi'nin tapınağının olduğu kısım, sadece dini amaçlı. Bol Dağı silsilesinin batı ucunda olan bu bölüme Sarduri kenti deniliyor. Aşağı Kale, Uç Kale olarak ta adlanıyor.

Çavuş Tepe, Van'dan başlayıp İran'ın iç kesimlerine kadar uzanan 400 Km.lik bu yol üzerindeki kalelerden birini oluşturuyor. Yol-

lar dünyanın her yerinde olduğu gibi, hayvanların iç güdülerini ile tercih ettiği güzergâhlar üzerinde kurulmuş ve geliştirilmişlerdir. Özellikle birer dağ hayvanı olan katır ve keçiler ulaşılacak yere gitmek için önlerindeki arazinin meyil olarak en uygun tarafını seçip yürümektedirler. Bugün bu işi teknik olarak yapan en gelişmiş aletlerin bile yapabildikleri şey hayvanlarınkine eşdeğer olmaktadır. Vadileri, dağ geçitlerini seçen, nehirleri takip eden ve bataklık bölgelerden kaçınan bu yollar, önceleri keçi yolu, sonra patika ve daha sonra ilkel tekerlekli araçların üzerinde yürüdüğü izler olmuştur. Anadolu'da varolan bu denli bir yol şebekesi, ulaşım ağı'nın mimari olan Urartular bu metodu uygulamışlardır.

Urartularda kule yok denecek kadar azdı. Bunun yerine, şehir surlarının üstüne siyah bazalt taşından oyulmuş **Kör Mazgallar** kullanılmış. Bunlardan bir kaçını Çavuş Tepede ve birini de Hoşap Kalesi Ana kapının üstünde, görmek mümkün.

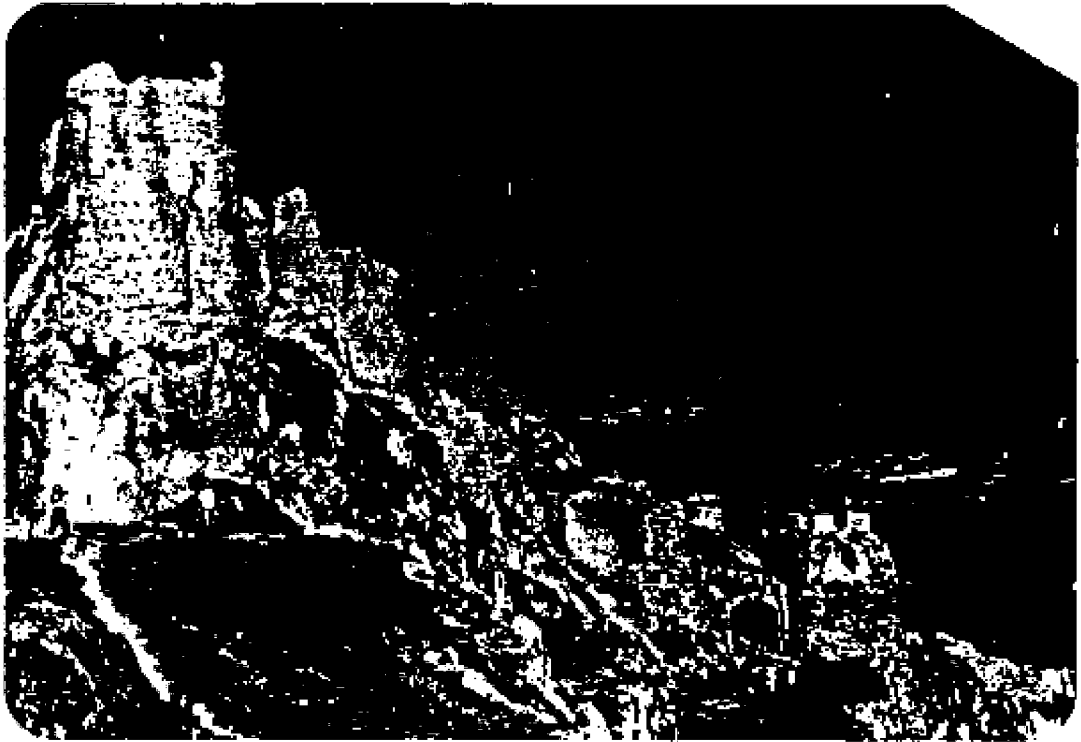
Urartu Kralı Menua'nın Şamran kanalı adını verdiği dünyanın en eski ve uzun olan SU KANALI Artos dağlarından kaynaklanıp bugünkü Gürpınar Ovasından ve akropolün eteğinden geçiyor. Ana kayadan oyulmuş üç sarnıç. Birinin içinde, doğal bir çatlak, var. Urartu harcıyla yamanmış. Kaya sarnıçlarını Hattuşaş ve Antalya Termessos'ta da görüyoruz..

Tanrı İrmuşiniye adanmış olan kare planlı bir tapınak var. Bu tapınak bir sella ve bir avludan oluşuyor. Tapınağın hemen yanına, tahılların depolandığı büyük küpler gömülmüş. Erzincan Altıntepedeki Urartu tapınağının Sella bölümüne, ormanı anımsatan sütunlarla kaplı bir bölmeden geçiliyor. Burada tahılların saklandığı küplere raslanmış. Hititlerin başkenti Hattuşaş'daki Büyük Tapınak depo işlevini yerine getiren odalarla çevrili. Selçukta St.Jean kilisesinin avlusunda da, tahılların depolandığı bir silo var. Rızkı maddi ve manevi güvence altına almak...

HOŞAP KALESİ

Yeni adı Güzelce su. Ordu yolu üzerinde kurulmuş görkemli bir kale. Yola ve çevreye egemen bir görüş ve gereğinde müdahale olanağına sahip. Batılı çocuk hikayelerinde çoğu zaman canlandırılmak istenen (kötü cadı)'nın bir süpürge sopası üstüne binmiş olarak uçtuğu bir Orta çağ şatosu gibi görünüyor uzaktan!..

Üç sıra surla çevrili dört katlı bir kale. Kulesi ise iki katlı, içinde bir saray ve cami, medrese, hamam zindan... bulunuyor. Kalenin kapısı alışılmamış bir malzeme ve ustalıkla yapılmış. Mahmudîlerin beyi Sarı Süleyman'ın 1643 yılında yaptırdığı bu görkemli kalenin kapısı, Evliya Çelebi'ye göre, Nahçıvan çeliğinden. Üstünde zincirle bağlı iki aslan kabartması dikkati çekiyor. İshak Paşa Sarayı gibi Osmanlı İmparatorluğundan böylesine uzakta iki güç odağından biri İshak Paşa ve Sarı Süleyman birer Kürt beyi. Padişaha onun emir ve direktiflerine ölesiye bağlılar. Hoşap Kalesi kapısının üstündeki bu kabartmanın anlamının "Ben hernekadar aslanlar gibi güçlü isem de devlete bağlıyım ve ferman padişahımdır!" demek istediği sanılıyor (?) Zincirle bağlı aslanlar... akla yakın geliyor, bu tahmin...

Van (Tuşba)

VAN (TUŞBA)

Bölgede Volkanik bir kaya kitlesi bulunan 30 kadar Urartu akropolünün en görkemlisi ve güvenlisi Van Gölü kıyısında bir liman kenti olan Tuşba'da Kral Sardur'un yaptırdığı iskele görülüyor. Üzerinde asur çivi yazısı ve Urartu lisanı ile bir kitabe var. 35 ton ağırlığında kireç taşı blokları sallarla Malazgirt'ten getirilmiş. Van gölü, kışın yollar kapalı olduğundan, ulaşım olanağı sağlıyordu.

Doç.Dr. Sayın Taner TARHAN tarafından yıllarca üzerinde çalışılan bir ören yeri. Akropol üzerinde açık hava tapınakları, kaya mimarisinin gelişmiş bir örneğini oluşturmuşlar. Bin Merdiven diye adlandırılan, yamaca oyulmuş basamaklardan ovaya iniliyor; tabanda bir yeraltı sarnıcı saptandı, gerektiğinde akropole su bu yoldan da taşınıyor. Arkopolün boyutları 120x1800+80 m.

VAN GÖLÜ: 4 Jeolojik çağda oluşmuş bir lav seti gölü (Doğudaki deniz) olarak adlandırabileceğimiz bu göl 3700 Km.kare olup, İsviçre'deki Lemman Gölünden 7 defa daha büyüktür. (Yabancılar tanıırken böyle söylenirse daha anlaşılır oluyor.) Gölde aslında 7 ada vardı, bunlardan üç batık durumda.

Van bugün, Avrupada **Kantalup** adı verilen bir kavunun ana vatani olmuştur. İç turuncu renkte, çok lezzetli üzerinde küçük çizgiler olan bu kavun, ilk kez Van'da yetiştirilmiş ve bir din adamı tarafından İtalya'ya götürülmüştür. Kavuna Roma yakınındaki bir kalle olan Kantalup adı verilmiştir.

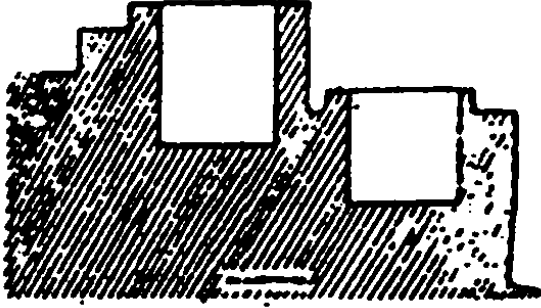
Arkeoloji müzesi: Girişinde Akkoyun ve Karakoyun'luların mezar taşları. Tanrı Haldi olduğu söylenen bir kabartma, elinde tuttuğu nesne bazı çevrelere göre, hayat ağacını aşılamaya yarıyor (?)

URARTU MEZAR YAPITLARI ÜZERİNDE KISA BİR NOT

URARTU, (Uruatri)'den türemiştir. Uruatri aslında etnik bir sözcük değil, Asurca, **Dağlık Bölge**, anlamına geliyor, yani daha çok

coğrafi bir deyim.

Urartı mitolojiside de öbür dünya inancı var. Bunun için mezarlara, ölünün dirildikten sonra gereksinim duyacağı eşyaları da koyuyorlardı. Ayrıca onların da mezarları bir ev görünümünde.

Tekne kısmı kayaya oyulmuş lahit

Urartularda şu iki tür gömüt uygulanıyor:

1. Yakarak gömme,
2. Yakmadan gömme.

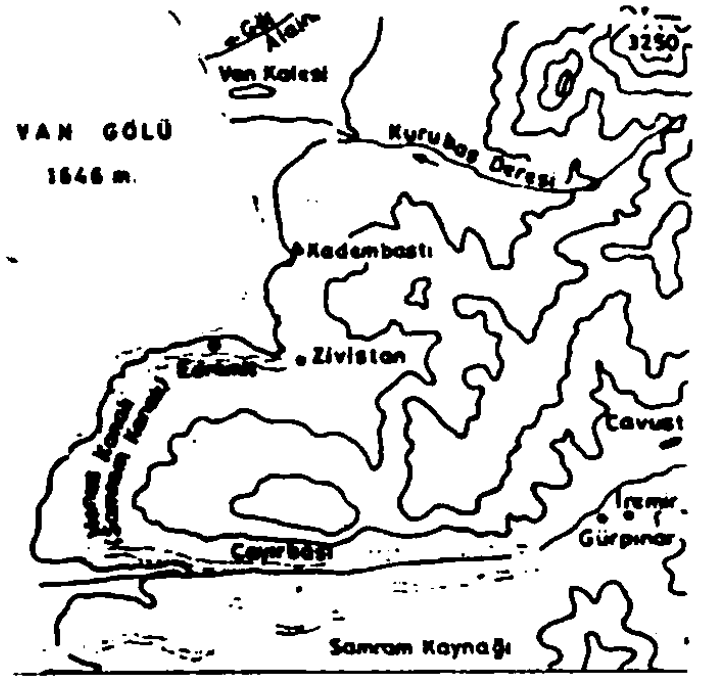
Ölü yakıldığı takdirde, kül ve kemik parçaları bir çömleğe konulup, ağzı yassı bir taşla kapatılıyor ve mezar

odasındaki nişlere yerleştiriliyor. Bu çömleklerin üstünde iki delik açılıyor, ölünün ruhu dışarı çıkabilsin diye... Ayrıca özel armağan ve eşyaları gene bu nişlere koyuluyor. Zengin mezarlarındaki eşyalar, fakirlerinkine oranla daha değerli. Bu da bize Urartu toplumundaki sosyal farklılaşmayı gösteriyor. Kral ve diğer soylu kişilerin mezar odalarına inen basamak sayısı, halka ait olanlarınkinden daha fazla. Merdivenin yeraltı dünyasına görünen dinsel bir anlamı var. Birden fazla iskelet bulunan mezar odaları, Aile mezarları oluyor. Mezar girişlerinde Urartu çivi yazısı ile ölen kişinin kronolojisi, yaşamı, hizmetleri ve başarıları anlatılıyor.

Aşağıya çıkarılan bilgi, Prof. Oktay Belli'nin Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları adlı yapıtından alınmıştır. (Arkeoloji ve Sanat Yayınları)

Urartu Kralları tarafından Doğu Anadolu Bölgesi'nde çok sayıda kurulan baraj, gölet ve sulama kanalları, ova ve vadilerde yapılan tarıma hayat vermiştir. Sulama ile ilgili yapılar en şiddetli deprem kuşağı bölgesinde olmasına karşın, alınan bilinçli önlemlerle depremden fazla etkilenmeden varlığını günümüze değin sürdür-

müştür. Yaklaşık olarak 2700-2800 yıldan beri kesintisiz olarak çalışan çok sayıdaki baraj, gölet ve sulama kanalının benzerine, şimdiye kadar ne Anadolu, ne de dünyanın öteki ülkelerinde rastlanılmaktadır. Bu yüzden haklı olarak Urartu Krallığı Anadolu ve Eski Önasya Dünyası'nın en büyük "Hidrolik Uygarlığı" olarak tanımlanmaktadır.

Urartu Krallarının Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaptıkları çok sayıdaki baraj, gölet ve sulama kanalları, Eskiçağ'da Hitit ve Assur Krallıklarının baraj ve sulama kanalı inşa etme geleneğini Ortaçağ ve Osmanlı Devleti dönemine taşımıştır. Yani Anadolu'da sulamaya dayalı modern tarım kültürünün yaygınlaşmasında ve baraj inşa etme geleneğinin gelişmesinde, Urartu Krallığı çok önemli bir köprü görevini üstlenmiştir. Günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat ve Dicle Irmakları üzerine yaptırılan modern barajların ilk örneklerini, 2800 yıl önce Urartu Kralları tarafından küçük çay ve dereler üzerine kurulan barajlar oluşturmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki ilk sulama kanalı, gölet ve barajlar, M.Ö. 1. bin yılının ilk yarısında Urartu Krallığı döneminde inşa edilmiştir. Bunlardan biri, 51 km. uzunluğundaki Kral Menva'nın inşa ettirdiği Semiramis Şamanı sulama kanalında M.Ö. 1. bin yılının başları, Doğu Anadolu Bölgesi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu zamana değin Doğu Anadolu Bölgesi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu zamana değin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki toplulukların ekonomik yaşamında hayvan besiciliği ön planda iken, bundan sonra artık tarımın ön plana geçtiğine tanık olmaktayız. Urartu Kralları tarafından yaptırılan çok sayıdaki baraj, gölet ve sulama kanalı da, yapılan modern ve başarılı tarımın canlı kanıtını oluşturmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi en şiddetli deprem kuşağında yer almaktadır. Bu bölgede bulunan Urartu, Ermeni, Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devleti dönemlerine ait anıtsal mimari yapıların, yüzlerce yıldan beri meydana gelen çok sayıda depremden büyük ölçüde etkilendikleri görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Roma ve Bizans dönemlerinde inşa edilen su ile ilgili tesisler, geçirmiş olduğu şiddetli depremin etkisinden dolayı sanki kartondan yapılmış bir duvar gibi paramparça olmuşlardır. Örneğin Van'ın 10 km. doğusunda yer alan ve günümüzde Faruk Bendi olarak isimlendirilen Roma veya Bizans dönemine ait su tesisi, geçirmiş olduğu depremin izlerini taşımaktadır. Buna karşın Urartu Krallığı'na ait baraj, gölet ve sulama kanallarının diğer uygarlıkların mimari yapılarına kıyasla depremden daha az etkilendikleri görülmektedir. Hatta 2700-2800 yıldan beri çalışan bazı Urartu sulama yapıları, sanki günümüzde inşa edilmiş sezişini uyandırmaktadır. Eğer depreme karşı Urartu su mühendisleri bilinçli önlemler almamış olsalardı, su yapılarının bir kısmı günümüze kadar kesinlikle çalışamazdı.

AKDAMAR ADASI

Ermeni Vaspureken hanedanının yönetim merkezi. Bu merkez önce Gevaş'ta iken, sonra güvenlik düşüncesiyle bu adaya taşınmıştır. Adalar, güvenliği sağlayan öncelikli yerler olmuştur. Yüzücü araçların gelişmediği çağlarda su daima savunmaya en elverişli doğal engeller olmuştur.

X. yüzyıldan itibaren bir krallık merkezi olan Akdamar adasında, bugün saray, mezarlık ve nisbeten iyi korunmuş bir kilise kalıntısı bulunuyor. O tarihlerde Bizansla İslâm dünyası arasında adeta bir tampon görevi yapan bu devletin kralı Gegik 1, Mimar Manuel'e görülen kiliseyi inşa ettirdi (915:921). O devirde Abbasi halifesi olan Muktedir'in, bağdaş kurmuş olarak kilisenin daha saygın doğu yüzünde gösterilmiş olması politik bir mesajdır. Kapalı, yonca haç

planlı olan bu kilisenin bulunduğu yerde VII. yy.larda Ermeni papazlarının ibadet ettikleri manastır bulunmaktaydı. Tüm bunlar zamanla tahrip ve talan edilmiş, ancak manevi koruyuculuğunun sağladığı psikolojik etki, insanların, diğer dini yapılarda da gözlendiği gibi, ona el uzatırken biraz düşündürücü ve frenleyici olmuştur, diyebiliriz...

Çağın Ermeni dini mimarisine özgü bir stille inşa edilen bu kilisenin yapımında, onun sürekliliği sağlayacak en sağlam malzemenin kullanıldığı görülüyor. Taşlar özel olarak Ahlat'tan getirilmiş, zamanla sertleşen ve sağlamlaşan cinsten...

Dıştan bakıldığında Selçuklu kümbetlerinden esinlendiği izlenimini veren Kilise zaman içinde, yemekhane, tefekkür odası (şapel) çan kulesi ilave edilerek büyütülmüştür. Kubbe (çatı) kasnağının pantantiflere tekabül eden kısımlarına dört incil yazarının büst kabartmaları yerleştirilmiş. St. Jean ve Adem orada. Burası kiliselerin en kutsal yeri olan absid'in dışı.. İsanın kabartmaları ise, kilisenin normal girişinin yapıldığı batıdaki kapısı üstünde. (Bkz. Kapı)

Aynı çağda yapılmış Ortodoks kiliselerindeki gibi, İncil'i tanıtan resimler yapının iç duvarlarındadır. Bu kilisede gerek Eski Ahit, gerekse Yeni Ahit olayları, gayet özenli bir biçimde, çağın politik, sosyal koşulları ve günlük yaşam olaylarını da yansıtan diğer kabartmalar arasına iç içe, yan yana olmak üzere, işlenmiş bulunuyorlar. Binanın içinde ise İncil freskleri var. Kilise dışı Tevrat, içi ise İncil sayfalarını içeren **bir kitap** izlenimini veriyor!

Kilisede, yukarıdan aşağıya doğru inildikçe, bölge hayvanları, aziz sayılan kişilerin yüzleri (maskları) günlük yaşam sahneleri yer alıyor. Hareket kavramına önem verildiği sezilen bu kabartmalarda kuş çoğunlukta. İnsan ve hayvan ilişkilerinin bu denli bir arada, başbaşa gösterildiği bir yer yok. İnsan ve hayvanlar Tanrının nimetleriyle bir arada bulunuyorlar. Sanki hayvanların insan yaşamındaki yerleri rolleri, hatırlatılmak ve onlar sayesinde yaşamımızı sürdürüyoruz, demek isteniyor. **İnsan Hayvan Paktizasyon** (barışı)'nu

dile ve göze getirilmek isteniyor. Daha aşağıda dini tablolar, Kral Gegik'in kilise maketini, diğer kiliselerde görüldüğü gibi, vaftiz edilmesi için İsa'ya sunuşu işlenmiş. En alt sırada ise, tüm bu olayların temelini oluşturduğunu ifade eden, Tevrat sahneleri, zulüm ve hristiyanlığa ilk geçişteki sıkıntılı olaylar gösterilmek ve hatırlatılmak istenmiş...

Kilisenin batı cephesinde melekler var, Melekler Hristiyanlıkta mesaj taşımakla görevliler. Ancak burada ikinci bir görevlerinden de söz etmek gerekecek: Meleklerin Selçukluda avcıların koruyucusu olarak betimlendiğini bildiğimize göre, aynı işlevi Akdamar'daki avcılar içinde düşünmek mümkün...

Akdamar Adasından, şunu da ilâve ederek ayrılmak istiyorum: Adada badem ağacı çok. (Bkz. Badem) Hristiyanların sempati duydukları bir meyve ağacıdır. Çünkü Meryem Badem ağacı, İsa ise onun (esas yenilecek kısmı, onun sert bir kabul altında bulunan meyvesidir...

MALABADİ KÖPRÜSÜ

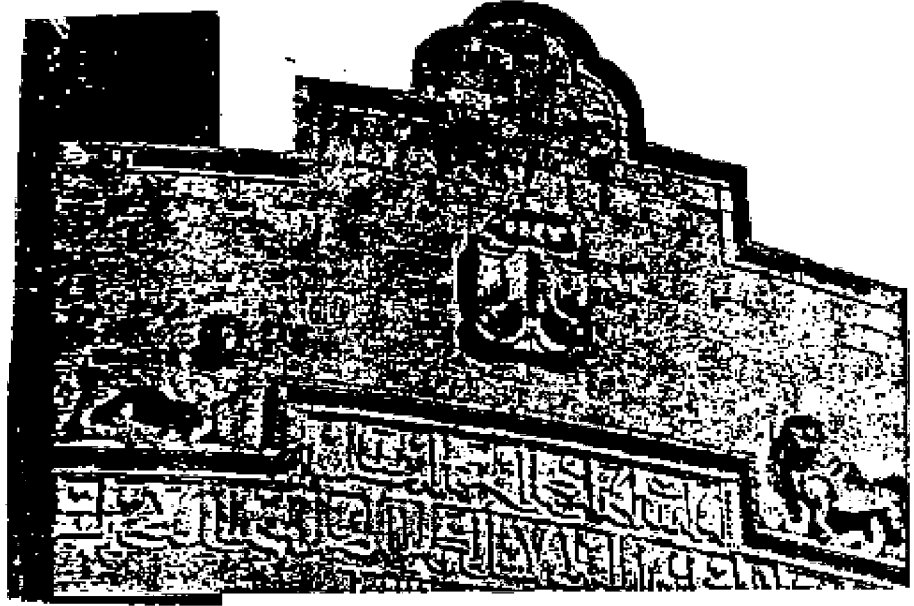
Evliya Çelebiye göre, kapının içinde geçici misafir odaları, ufak-tefek onarımların yapılabildiği küçük iş yerleri de bulunuyordu. Bu köprü Selçuklu köprü sanatının en çarpıcı bir örneği. Batman çayı üzerinde gerilmiş bir yay gibi... Köprüden geçiş bir kapı ile başlıyor, bu kapının görevi olasılıkla geçenleri kontrol, ya da ücret almak içindi...

BİTLİS

Büyük İskender Sidon'dan dönüşte Bitlis'ten geçti. Söylentiye göre Betlis adında bir kumandanına buraya bir kale yaptırtmasını, onu dönüşünde görmek istediği şeklinde bir emir verdi.. Ama İskender geri dönemedi. Şehrin adı buradan geliyor.. Bitlis Asya'ya açılan önemli bir kervansaray yolu ve yönünde bulunduğundan yoğun yerleşimleri sahip olmuştur.

DİYARBAKIR

Bir Yukarı Mezopotamya şehri. Eski adı Amidi. yerleşim M.Ö. 3000'lere tarihleniyor. Dicle kenarında, çok iyi tahkim edilmiş ve askeri mimarisinin en gelişmiş örneğine sahip, stratejik bir konuma sahip. Şehri kucakla-

Yedi Kardeşler Burcu

yan surların Çin seddinden sonraki en iyi korunmuş olduğu söyleniyor. 660 m. yüksekliğinde bir dağ var, Karacadağ. Bir volkan olan bu dağın siyah bazalt taşları bölgeyi istila etmiş durumda. Tarımı da zorlaştırıyor. Bazalt'ın iki türü var: Erkek ve Dişi. Dişi olanlar daha derin delikli Bunlar genellikle evlerin döşemelerinde kullanılıyor, su zerrelerini bir süre tutsun diye. Erkek olanlar ise düz yüzeyli. Duvarların örülmesinde tercih ediliyor.

Diyarbakır ilimizde yorumsal açıklama yapmaya en uygun yer Ulu Cami. Burası benzerleri gibi, bir Bizans kilisesi (Mar Toma)nden camiye çevrilmiş. Özelliği, yapımında kullanılan devşirme malzemenin çeşitliliği. İlk İslâm camisi. Bunun için Arap stili gözleniyor. Daha önce bir süre bölgede yaşayan Yahudi cemaati için sinagog olarak kullanılan bu cami, önceleri Şafi, Hanefi, Hambeli ve Maliki mezhebi mensuplarının ibadeti için ayrı bölmeler halinde kullanılmış. Bugün Maliki ve Hambeli yok, Şafilik ve Hanefilik devam ediyor, ama bugün bunlar aynı yerde bir Müslümana yakışır şekilde, hiçbir ayrılık gözetmeden dostça, kardeşçe yaşamlarını ve ibadet-

Şehri ünvanını kazanmış beldemizdir. Urfa adı Urha'dan geliyor. Asurlular etrafı hendeklerle çevrili olan şehirlere UR demektedirler.

Nemrut'un Hazreti İbrahim'i ateşe attığı yer. Bu efsanevi olayın hemen ardından oluşan Aynı Zeliha gölü (Balıklı Göl) şimdi Urfa'nın en ilginç köşesi. İçindeki sazan balıklarının kutsal olarak tanınmaları bugün de devam ediyor (Bkz. Sazan balığı)

Hz. Davut burada uzun süre yaşamış. Sesi güzelmiş. Bu nedenle olmalıdır ki, Urfa kökenli olanların sesine İbrahim Tatlıses'in ki gibi, davudî denir! Urfa, Diyarbakır ve Harran gibi bir (iç kale) ve bir de (dış kale) olmak üzere, iç içe iki sıra surla çevrili. İç kale adı verilen akropol bu Kentlerin nüvesi olup son savunma noktasını oluşturuyordu. İstatistiklere göre, Urfa, nüfusuna oranla, Türkiye'de en fazla camisi olan şehir.

M.S. 399'ten itibaren Doğu Roma (bizans sınırları içinde kalan Urfa, Hz. İsa'nın Tanrı değil, insan olduğunu savunan DİAFİZİTLİK öğretisini yapıldığı merkezlerden biri olmuştur.

HARRAN

Asur çivi yazılarında "Yolların Birleştiği yer" anlamına gelen Harran gerçekten bir karfur (dört yol ağzında kurulmuş), ya da yollar oraya yönelmiş. Bu yolları oraya yönelten bir enerji merkezi olmuş. Nedeni, öncelikle Sami dininin merkezi ve Sin tapınağının burada varoluşu...

Bir ay tanrısı olan Sin kültü Harran'da M.S. XII. yüzyıllara kadar devam ediyor. 7 ve 8.nci yüzyıllarda Emevilerin başkenti olmuştur. İslâmiyet döneminde önemli bir kültür merkeziydi. Üniversite düzeyinde eğitim veren kurumlar ilk kez Harran'da kurulmuş bulunuyor. Fuzuli ve Farabi burada tahsil görmüşler. Emeviler devrine ait bu üniversitenin kalıntıları görülüyor. Astronomik araştırmaların da yapıldığı bir merkez.

İklimi tarıma fevkalade elverişli olan bu kentteki yerleşim M.Ö.III 3000: MS.XII. yy.'a kadar, kesintisiz devam etmiş. Dört Km. uzunluğundaki bir surla çevrili olan Harran'ın yedi kapısı bulunmaktaydı. Şehrin nüvesini oluşturan **İç Kale** höyüğü aslında yedi katlı. Kendi kendine yeterli olacak her şey düşünülmüş. Cami, erzak ve su depoları, saray, gözetleme kulesi, kervansaray... 150 oda ve 50 kadar koridoru var. Harran'a özgü karınca yuvası tipindeki barınakların bu stilde yapılmalarının başlıca nedeni Suriye'de de uygulandığı gibi, bölgede ahşap malzeme yokluğu ve iklim koşullarıdır.

BİRECİK KÖPRÜSÜ: Fırat'ın en elverişli geçit verdiği yerde kurulmuştur. Halen Türkiye'nin en uzun köprüsü niteliğini koruyor. Birecik, köprüsünün yanında tepeler Kelaynak kuşlarının da ikinci vatanı olarak tanınmaktadır.

NEMRUT TÜMÜLÜSÜ

Üneskoya göre dünyanın **sekizinci harikası**..

Kommajen Krallığının yazlık başkenti Eski Kahta, kışlığı ise Fırat kıyısında olan Samosat. Büyük İskenderin ölümünden sonra kurulan krallıklardan biri Kommajen. Roma ile Arap âlemi ve Perslerle olan sürekli savaflara bir arabuluculuk, tampon görevi yapmayı üslenmiş, Savaş değil, barış yanlısı bir politika izliyor. Kral Mitridat'ın oğlu 1. Antiokos'ta aynı politikayı benimsemiş. "Yurtta sulh, cihanda sulh!" diyor ve bunu yeterince başarıyor. Atatürk'te öyle istedi ve öyle yaptı; ülkeyi tekrar savaşa sokmadı ve savaflardan kaçınılmasını vasiyet etti. Her iki liderin ortak yönleri bu. Ancak çok farklı bir şey var: Antiokos ölünce nereye ve nasıl gömüleceğini istedi ve belirtti. Öldükten sonra da hep anılması ve hatırlanmasını, tebasının dinsel eğilimlerini dikkate alarak, güneşe tapanların hemen yanı başında onunla birleşip bütünleşmelerini arzu etti ve isteği yapıldı. Anti Toroslar üzerinde, ufak taşların koni biçiminde yığılmalarıyla oluşturulan bir tümülüs'ün içine gömüldü. (Bkz. Tümülüs) Atatürk'e gelince: "Beni nereye gömürseniz gömün, yeterki ulusum

beni unutmasın!” diyerek yüce bir duygu ve tevazu örneği olmuştur. Anıtkabir bugün bir Frikya tümülüsünün içinde değil, üstünde bulunuyor...

Antiokos'un bu anıtsal mezarı iki sıralı bir savunma hattı ile koruma altına alındı. Mezar odasının bulunduğu tümülüsün içini -Askeri deyimlerle- bir özdeşirme ile Asıl Muharebe Sahası kabul edersek, birinci sıra **ileri mevzi**, olacaktır. İşte bu mevzie aslan ve kartallar yerleştirilmiş bulunuyor. Saldırının havadan, ya da karadan gelişinde ilk önleme savaşını bunlar

verecek, gerideki esas savunmayı yapacak olan birliklere zaman kazandıracak (!) ikinci sıra **Muharebe İleri Karakollarıdır**. Bu hattı tutanlar ise tanrılar, ve açık hava tapınakları... Onların da görevi, düşmanın yaklaşma yön, yol ve hatta yöntemlerini sürekli, sonsuza dek göz altında tutup, gerekirse canlarını feda edercesine savaşacaklar... Bu hattın gerisinde ise **Asıl Muharebe Hattı** (tümülüsün etekleri olabilir). Düşman, ne olursa olsun bu hatta gelmeden vurulmalı, kırılmalı, kralın kutsal bedenine zarar vermemelidir... Çünkü Kralın mezarının özenle saklandığı yer Asıl Muhasebe Sahasıdır!

Kommajen halkının önde gelen tapınımı güneş. Bu bakımdan güneş tanrısı Apollon başta geliyor. Bunu takiben baş tanrı Zeus, tanrıça Fortina (Tyke), Herkül. Antiokos'un baş heykeli de onların arasında, kolları ve korumacılığı altında. Tıpkı Hattusaş'taki kral Tudhalya'nın Güneş tanrısı Şarrumanın kollarının arasında olduğu, olmak istediği gibi... (Bkz. Yazılı kaya B odası)

Tanrılar aslında blok taşlardan işlenerek yapılmış tahtlar üzerinde oturuyorlar. Taht bir güç ve egemenlik simgesi. Antiokos böylece kartal ve aslanlarla fiziki varlığını, ikinci etapta ise inandığı ve varsayılan ataları alan tanrıların yardımı ile, kutsal bedenini manevi ve ilâhi koruma altına aldirtmak istemiştir.

T ü m ü -
lüs'ün etrafında
ayinlerin yapıl-
dığı iki teras
var. Belirli za-
manlarda halk
buraya geliyor
ve sabah tap-
tıkları güneşi
doğuda, ak-
şam'da batar-
ken diğer te-
rasta karşılıyor
ve yolcu ede-
rek dinî inanç
ve vecibelerini
yerine getirme-

nin mutluluğunu yaşıyorlar... Geceleri bu anıt mezarın önünde me-
şaleler yakılıyor projektörlerle (!) aydınlatılıyor.

Antiokos'un anne, baba ve diğer aile bireylerinin mezarı, gene
bir tümülüs içinde Karakuş adı verilen bir yerde. Orada da aslan ve
kartallar var. Antiokos'un mezar (tümülüs'ü) ise bu tümülüsü gören
bir yönde.. sanki onların da kendisini görebilmeleri için, İslâm'da ka-
bir ziyaretlerinde yapıldığı gibi, ayak ucunda duruyor... Tümülüs tipi
mezar yapıtları, her zaman görünebilmek ve böylece unutulmaya
karşı bir direniş simgesi olmuşlardır. (Bkz. Tümülüs)

Antiokos sağlığında baba tarafının İran'ın Akamenid yönetici-
lerine, Daryüs'e, ana tarafının ise Büyük İskender'in Selevkolu
varislerinden, yani Makedonya'dan geldiğini ileri sürmekteydi. Ma-
kedonya'da Yunan mitolojisi egemen, baş tanrı Zeus, kutsal hayva-
nı **Aslan**, hayvanlarından biri **Kartal**. Öte yandan, Pers imparatorlu-
ğunun tanrı amblemi ise **Aslan** olmuştur. Eski İran bayrağında elin-
de bir pala tutan aslan görülüyordu. Buna Zülfikar deniyor. Dünya-

nın en eski oroskopu da bir aslan röliyesi üzerine işaret edilerek ifade edilmesi uygun bulunmuş. Bu da bize Kommajen krallığında astrolojik çalışmaların yapıldığı izlenimini veriyor. Harran'da ise gökyüzü ile ilgili araştırmalar astronomik'ti.

Tanrı başlarının, her detayında bazı mesajlar gizli. Zeus ve Herkül'ün başları aşağı yukarı aynı boyda. Dudakları açık, birşeyler söylemek, gözleri ise, çok uzaklara bakarken yapıldığı gibi, hafif kısık, bir şeyleri iyi görebilmek ister gibi, bir hava sergiliyor.

Apollon'un külahı güneş ışınlarıyla dekore edilmiş. Antiokos'a gelince; onunki biraz ilginç, şöyleki: Ana tarafından Makedonyalı olduğunu ileri süren kral'ın başında gerçekten, bugün bile Makedonya yöresindeki yerli halkın başlarına geçirdikleri geleneksel (**Keçe Külah**) var. (Yazarın yorumudur.)

Mitridat'ın Herkül'le el sıkışması, bir güç transferini simgeliyor.

Tümölüs'ün Anadolu'daki Antitoroslar üzerinde bulundurulmasının bir başka amacı da gene çok saygı duyduğu Pers -Makedonya yan ve köklerinin coğrafi olarak ta gözde ve anılarda kalması içindi. Çünkü Antiokos "baba vatanı"nın İRAN anavatanının ise MAKEDONYA olduğunu iddia etmekteydi. Dikkatle izlenecek olursa, İran'daki Zağros dağ silsilesi Anadolu'ya girip Antitoros ve güneyde Toroslar olarak, Ege'ye uzanır, denize dalar adaları oluşturur ve tekrar çıkarak, Makedonyayı sınırlayan Balkan Dağları, Dinar Dağları ve nihayet Alp'lere kadar gider. İşte Antiokos bu coğrafi doğa zincirinin bir zirvesinde, bir halkasında bulunmak istemişti belki de...?

Fortuna Romalıların en çok korktukları ve tapındıkları bir tanrıça olmuştur. M.Ö. I. yy.'da Yunanlıların Tyke'siyle özdeşleştirilir. Tyke aynı zamanda kör talihi simgeler, elinde bir

dümen tutar. Dümen insanların hayatını yönetir, aynı zamanda bereket tanrıçası olduğu için, çoğu zaman elinde bir bereket boynuzu ve Nemrut Dağında görüldüğü gibi, gözleri KÖR olarak gösterilmek istenir muhtemelen... 17 kez ziyaret ettiğim bu çren verine ait farklı izlenimlerimdir.

ANTAKYA

İlk yerleşim M.Ö. 3000'lere tarihleniyor. M.Ö. 1. yy.'da Roma ve İskenderiye'den sonra dünyanın en kalabalık 3.ncü şehri olmuştur. Eski adı (Antioş) olarak okunuyor.

395'te Roma ikiye ayrılınca, Doğu Roma'ya bağlı bir valilik, sonra da bir Bizans şehri oldu.. Bugün olduğu gibi, özellikle zengin arap turistlerinin gelip sayfiye yeri seçtikleri bir yerdİ. Daha çok M.S.II yy.'lara tarihlenen zengin evlerinden çıkarılan yer mozaikleri bir müze oluşturacak çoğunluğa erişmiştir. Henüz halı bilinmediğinden, döşemeler renkli ve mitolojik olayları yansıtan mozaiklerle süslenmekteydi. Roma ve Yunanda mitoloji ve günlük yaşamla ilgili bu dekorasyon'un Bizansta, tavana çıkarıldığını görüyoruz. Mozaik sözlüğü, Yunanca (moysa) dan geliyor. Sanatın koruyucu meleği, anlamını taşıyor. Antakya Mozaik Müzesi, benzeri ve dönemi aynı olan Tunus'takinden sonra bugün dünyanın ikinci derecede zengin koleksiyonuna sahip. (Bkz. Mozaik)

Antakya 1. derecede sismik bir bölgede. Bu yüzden vaktiyle depremde büyük can kaybına uğramıştı. 30 Km.lik bir surla çevrili akropolü bir kent. Apollun kültürünün yaygın olduğu Antioş eskiden Hristiyanların haç yolu üzerinde bulunmaktaydı. Aziz Paul, Barnabe ile birlikte Anadolu'da yaptıkları apostolik seyahatleri için Kudüs'ten geldiklerinde, bugün antik liman kalıntıları olan Çevrik'ten girmişlerdi.

SAİNT PIERRE MAĞARASI: Öncelikle doğal bir mağara. Bugünkü durumuna gelmesinde Haçlıların gayreti olmuştur. Saint Jean, İsa'nın çarmıha gerilişinden sonra Efes'e giderlerken Meryem'le

beraber bu mağarada gecelemişlerdir. Mağara içindeki su kutsal olarak biliniyor.(Bkz. Mağara ve Su)

Aziz Pier, havarilerin ilki ve en yaşlısı M.S. 10'da doğdu ve 64 yılında Roma'da Neron tarafından şehit edildi. Önce İsa'yı 3 kez inkâr etmişse de, sonra pişmanlık duymuş yaşamı boyunca hep ağlamıştır. Hristiyanlığın sesini ve ismini ilk kez o, bu mağarada duyurmuştur. Hristiyan takviminde Pier'in anma günü her yıl 29 Haziran'da yapılmaktadır. Aziz Paul'ün anma günü de 29 Haziran oluşu tamamen bir rastlantıdır. Ancak arada 3 yıl var. Paul'ün gene Roma'da şehit edilmesi M.S. 67'dedir. Dikkatinize sunarım...

TARSUS

Çok kalabalık bir yerleşim merkezi olmuştur. Kazılar devam ediyor.

Bir Yahudi papazı (rabat) olan Saint Paule'ün doğduğu kasaba.Evi bir müze niteliğinde. Burada bir kuyu var, suyunun şifalı olduğuna inanılıyor. Paule Hristiyanlığın yayılmasında en büyük rolü üslenen bir havari olmuştur. O da Hz. Muhammed'in yaptığı gibi yeni bir dini tanıtip yaymak amacıyla civar ülkelere mektuplar göndermiştir.

CENNET VE CEHENNEM VE DİLEK MAĞARALARI: Mağaralar genelde sığınılan kendisinden medet, şifa umulan mekânlar olmuşlardır. (Bkz. Mağara).

KANLI DİVANE: Karstik bir arazi. Kayanın içindeki kireç, yağmur ve suyun süyunun içinde az da olsa bulunan asit nedeniyle eriyor ve sonuçta taş, iskelet gibi kalıyor. Obrukların oluşumuna bu bölgeye özgü yeraltı derelerinin kireç içeren tabakaları eritip çöküntü yaratması neden olmuştur.

SİDE

Avlulu kapılar Panfilya'da görülüyor. Nimfeum (anıtsal su öğeleri) sur dışında. Daha sonra korsan, deprem ve malarya salgınları bir araya gelip sıklaştınca, Antalya'ya göçülüyor.

Bölgede Toros dağları yaylalarında küçük yerleşim kalıntıları da ortaya çıkarılmıştır. bunlarda Odeon Tiyatro.. olmadığına göre, yayla evleri, ya da sahildeki kentler bir istilaya uğradığında, halkın çekilip geçici bir süre yaşadığı yerler olabilir, denilmektedir. Agoraları esir ticaretiyle ünlü. Tiyatro dışında diğer tiyatrolarda olduğu gibi tiyatro tanrısı da olan Dionizos'un, sunak yerine bir tapınağı vardı.

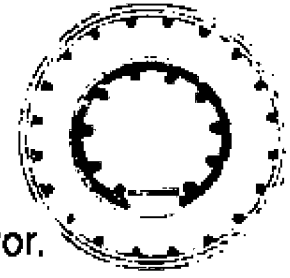

PERGE

Kentin ana caddesini ortalayarak akropole doğru kademe kademe yükselerek ufak şelaleler yaratarak uzanan bir su kanalı var. Bir nehir görünümü verilmek istenen bu su yapıtı akropole yaslanmış durumda uzanan Aksu tanrısı **Cestrus**'un ayaklarından kaynaklanıyor. Nehirlerin kutsallık düzeyine çıkarıldığı bu çağda, söz konusu birbirini izliyerek uzanan bu havuzların Aksu nehrini simgelediği ve şehrin ortasından akıtılarak onu kutsamak istendiği düşünülebilir. Kariye Müzesi son Mahkeme sahnesinde de Nehirlerin İsa'nın ayakları altından kaynaklandığını (güç aldığını) anımsayalım. (Yazarın fikridir).

Roma Kapısı üstünde bir daire ve belli belirsiz halde bir mızrak kabartması işlenmiş Savaş tanrısı Ares (Mars)'e ait olan bu figür bu kapının altından geçip gidenleri günahlarından arındırıyor, onları cesaretlendiriyor... (Yazarın yorumudur Bkz. Kapı ve Nehir)

Agora'da komşu olan dükkanların kapıları aynı yaya kaldırıma açılmıyor, başka dükkanlara giren çıkanlar komşusu tarafından görülüp hasetlik yaratmasın diye olmalı?... Alanın ortasında Şans Tan-

riçası Tyke'ye adanmış yuvarlık bir tapınak bulunuyor.

Gene aynı agorada bir kasap dükkanı var. Mermer bir tabaka üzerine gayet özenle işlenmiş bir motif var. Turistleri tebessüm ettirmek isterseniz, bunun bir kotlet (pirzola) olduğunu söyleyebilirsiniz...

Aziz Paul (Pavlos) apostolik seyahatleri sırasında, bir uydu gibi kendini izleyen Aziz Barnabe ile birlikte buraya gelmiş ve vaizler vermiştir. Akropolde pratik olarak bir şey kalmamış, taşlar talan edilmiş...

(Güncel bir bilgi: Prof. Dr. Arif Müfit Mansel'in 1946 yılında başlattığı kazı çalışmaları bugün Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU tarafından sürdürülüyor. Bu kazı başkanının ifadesine göre Perge kenti kapısı daha 100 yıl sürebilecektir. Kent doğuda Aksu, batıda ise Varkas'a kadar uzanıyor. Nekropol alanı tapulu bir arazi ve 100 dönümü kapsıyor. Buluntuların talan edilmemesi için bu arazinin kamulaştırılması gerekiyor...)

ASPENDOS

Kent direk olarak deniz kenarında değil, korsan ataklarından korunmak için. Denizle irtibatını Eurymedon nehri ile sürdürüyor. İlyada da İki Eurymedon var; biri Agememnon'un diğeri İsa Akhalıların yaşlı danışmanı olan **Nestor**'un seyisinin adı.

Bu nehrin vaktiyle debisi çok fazlaydı. Pers donanmasının gemileri bu nehir vasıtasıyla saldırıda bulunmuşlardır. Mevcut köprü'nün altı Selçuk, üstü Roma yapısı Aspendosta **Koglomera** taşından söz edilmesi gerekiyor. Tiyatro oturma sıraları altları oyuk. Akustiğe yardımcı oluyor. Ayak basılan kısım, su birikimini önlemek için hafif meyilli yapılmış.

FASELİS

Palestrada siyah-beyaz yer mozayiği içinde bir **Lobut** motifinin bulunuşu ilginç. Bu sporun orada yapıldığına işaret ediyor.

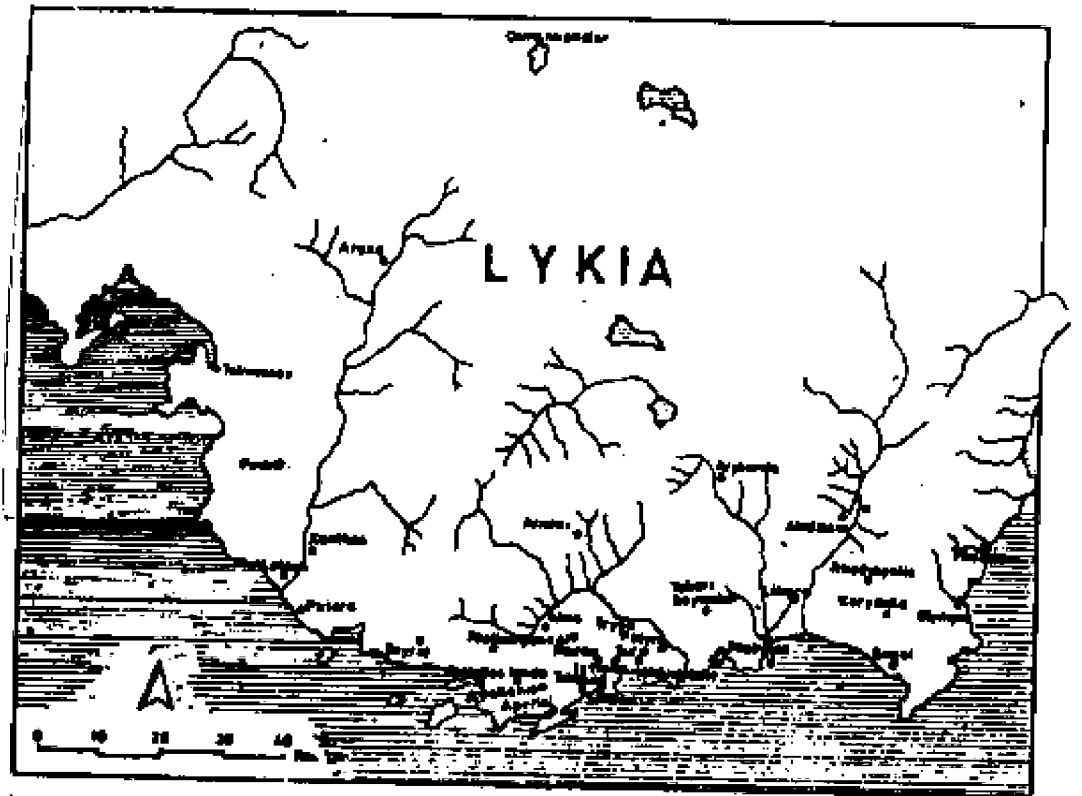
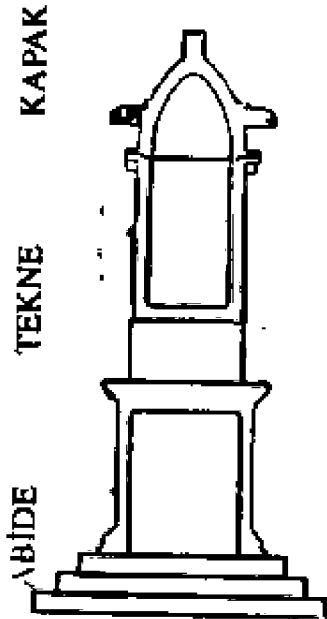
İki limanlı bir deniz ticaret merkezi. Hamam ve Agorası nisbeten çok sayıda. Batık gemilerden önemli sayıda koku şişelerinin çıkarılmış olması, Faselis'in bir zamanlar itriyat tekeline sahip olduğu izlenimini veriyor..

LİKYA

Anadolu'nun adeta Metropolü olan Likya bölgesiyle ilgili olarak belgelerden özümliyerek derlediğim bazı hatırlatıcı açıklamalar:

Likya Kaya Mezarları

Likya, Anadolu'nun güneybatısında, bugünkü Teke Yarımadası'nın bulunduğu bölgedir. Doğusunda Pamphylia, batısında Karya, kuzeyinde Pisidya, güneyinde Akdeniz bulunmaktadır.

Podyum Üzerine yerleştirilmiş -
pilye

Likya vaktiyle Toroslar'a bağlı dağlar zinciri ve ormanlarla ayrıldığı Anadolu'nun diğer şehirlerine, vadiler, tepeler ve dağlar arasından geçen ulaşma oldukça elverişsiz bir yol ile bağlanırdı. Fethiye'yi Finike üzerinden Antalya'ya bağlayan bu yol üzerindeki köy ve yerleşim merkezlerine dar toprak yollarla ulaşılmaktaydı.

Buna karşılık, denize dik inen dağların kıyı şeridinde oluşturduğu birçok doğal liman, zaten denizci bir kavim olan Likyalıların yaşamında denizin önemli bir yer tutmasına neden olmuştur.

Anadolunun sürekli tarihi gelişimi içinde, bu bölgeye kendi adlarını verecek kadar etkili bir uygarlığın yaratıcısı olan Likyalılar, çeşitli nedenlerle bölgeye gelen yabancı öğelerini de kendi sanat anlayışları ile kaynaştırmışlardır. Ancak, Likya sanatı mezar anıtları ve bunları süsleyen kabartmalarla sınırlı kalmış bulunuyor. Bu mezarlar yöresel tahta evlerin mimarisini yansıtmakta, lahitler ise Likya'ya özgü çok katlı mimari hakkında fikir vermektedir.

Bunları en iyi örneklerini Fethiye (Telmessos) ve civarında görebilmekteyiz. Telmessos Akdeniz kıyılarındaki antik yerleşim merkezlerinden biridir. İsimleri (ssos)'la biten diğer kentler gibi. Onu da M.Ö. en azından IV'üncü yıllara tarihlemek gerekir. Likya dilinde **Telbakı** olarak isimlenen bu yöre, daha sonra Telmessos (Aydınlık ülke anlamında) değiştirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Mısır'a giderken uçağı ile birlikte buraya düşerek şehit olan tayyareci Fethi Bey'in anısına, ismi bu defa **Fethiye** olmuştur. Antik çağda önemli bilicilik merkezlerinden biri olan bugünkü Fethiye ve civarındaki bu "Ölünün ruhu için yapılmış tapınakları andıran bu ilginç mezarları başlıca şu şeklide sınıflıyabiliriz:

1. Lahitler,
2. Pilyeler,
3. Tümölüsler,
4. Kaya aralığı ve oyuğu,
5. Anıtsal Kaya mezarlarıdır. Bu sonuncular da kendi içlerinde,

- a. Basit kaya mezarları
- b. Ahşap ev cephesi görünümünde olanlar,
- c. Yunan tapınağı cephesi görünümünde olanlar, şeklinde ayrılmışlardır.

Tümülüsler 3 tane Kaş'ta, 3 tane Seyret'te ve 1 tane de Köybaşı'da bulunuyor. Bunlar kalker bloklardan inşa edilmiş mezarlardır.

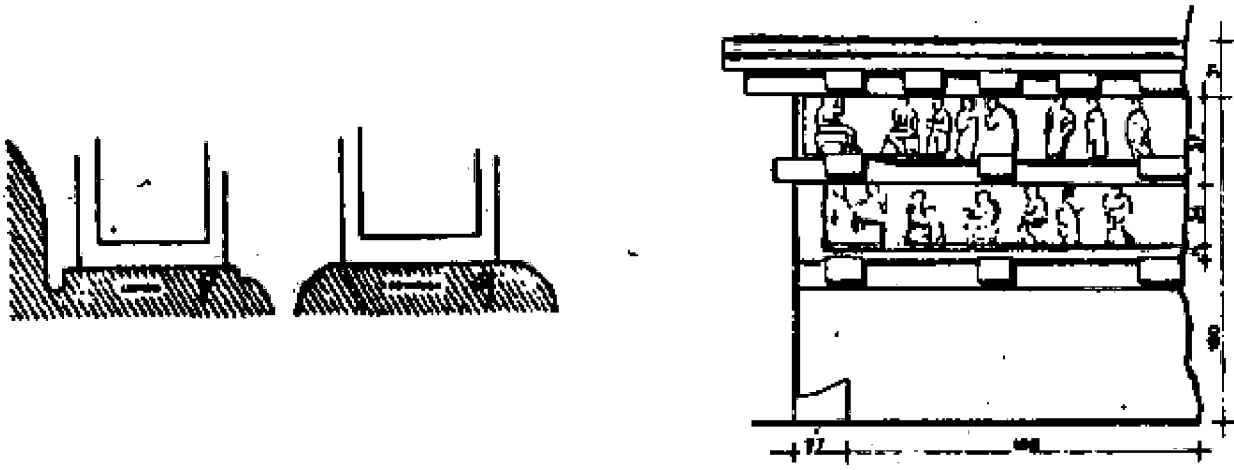
Plâstik mimarının en güzel örneklerini veren lahitler ve özellikle kaya mezarları bölgenin kolay işlenebilir kalker kayalığı olması nedeniyle, geniş bir alana yayılmıştır. Kaya mezarları ve Lahitlerin ya dağların, tepelerin üstünde ya da hemen deniz kenarında yapıldığını görmekteyiz. Bu da bize Likyalıların aynı zamanda denizci bir toplum olduğunu ve ölümlerin ruhlarının **Kuş Demon**'lar tarafından göğe çıkarılmasını kolaylaştırmak amacıyla yapıldığı kanısını vermektedir. Genel olarak Roma çağında inşa edilen lahitler daha sade, Likya çağında yapılanlar ise oldukça süslü ve görkemlidirler.

Kaya mağaralarının ön cephesi ahşap yapı tarzının taşla aktarılması ile bağdaştırılabilir. Özellikle kapıları Bronz-Ahşap yapı tekniği, Grek mimari stilini yansıtır.

Likya kaya mezarlarının incelenmesinde şu hususu hatırlatmak yerinde olacaktır:

Bilindiği üzere, M.Ö. V. binlerde Anadolu iskân edilmiş bir kıta idi. Burada bulunan iskân örnekleri hep ahşaptır. Bunlar Anadolu-muzun eşsiz kültür malzemeleridir. O yüzyıllarda Anadolu kültür ihraç eden bir ülkeydi. Zira batı, o devirlerde hâlâ mağara devrini yaşamaktaydı. Arkeologlara göre, yapı örnekleri de o toplumun kültür düzeyini ve sosyal yaşamını belirleyen malzemeler arasındadır.

M.Ö. VI. yüzyıla kadar Anadolu batıya kültür ihraç ederken, M.Ö. V. yüzyıldan sonra yavaş yavaş tersine, batıya verdiklerini geriye almaya başlar. Çünkü batı ekonomik yönden gelişmiş, güç kazanmıştır. Ancak bu defa batı, doğuya vaktiyle ondan aldığı kültür

Düzeltilmiş kaya zornini üzerine
yapılan lahitler

malzeme ve san'atını kendi kültür kalıntılarıyla birleştirip karıştırarak verir, iade eder. Böylece karşımıza kompozit bir mimari stil çıkar ki, bu olayın en belirgin ve güzel örneklerini **Likya Tipli Kaya Mezarı** ve **Lahitleri**'nde görmekteyiz.

Niçin Yükseklerde Yapılıyordu?

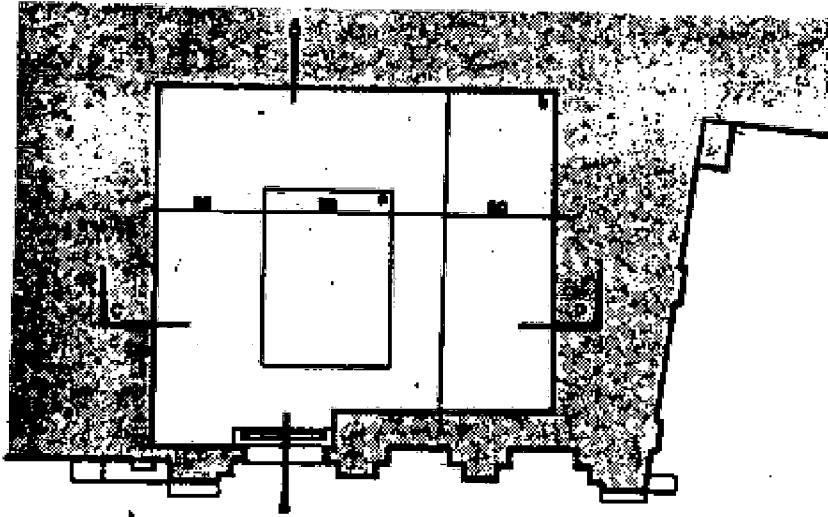
— Akarsular, sel suları bozup tahrip etmesin, uygarlıklar kalıntıları kaybolup gitmesin...

— Burası bir kahinler ülkesidir. Tanrılarına, göğe ne kadar yakın olunursa o kadar makbul ve kutsal sayılır.

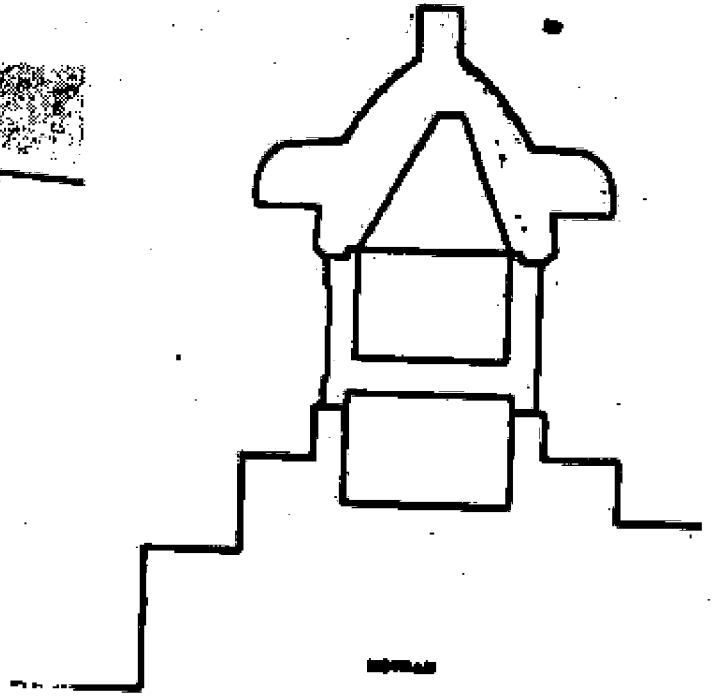
— Mezarlar ölünün sosyal ve ekonomik seviyesine uygun olarak yapılırdı. Şahsın durumuna göre ona anıtsal bir görünüm vermek isteniyordu.

— İnsanın nasıl fiziki varlığı bir evde oluşuyor, yaşıyor ve korunuyorsa, ölünce ruhsal varlığı da aynı yerde, mekânda, evde korunmalıdır, korunmaya muhtaçtır, fikri egemen olmuştur.

— Kişi ölümünden sonra evini aramasın diye dış görünümü ve kapısı ile eve benzeyen mezarlar yapılıyor ve bu ev bir tapınak içine alınıyordu. (Amintas'ın mezarı) bir tapınağı andırır.

Lahit teknesi altında ikinci
bir mezar odası olan lahit

Zengin ve ünlü kişiler için yapılmakta olan kaya mezarları daha görkemli olup (bugün de böyledir..) o devirde Anadolu'daki siyasal güç ve ekonomik istikrarın var olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak bu istikrar (denge) Büyük İskender gelene kadar (M.Ö. 334) devam eder. Daha sonra ülkede **Likya**'da siyasal ve ekonomik kararsızlık ve dengesizlik başgösterir. Aslında işçiliği ve malzemesi pahalı olan bu mezar tipinden yavaş yavaş vazgeçilir. Nitekim Roma çağında (M.Ö. 30- M. S. 395) yapılan lahit ve Kaya mezarları daha sade ve basit görünümlü olmuştur.

Çok defa tapınak girişi görünümündeki kaya mezarlığında ev kapısına benzeyen taş kapı kapatılıp etrafında kalan aralık kurşunla iyi kapatılır, böylece mezar odasının dış hava ile teması kesilirdi. Ceset tahnitlenmez, mumyalanmazdı. Kapı ray üzerinde hareket ederek, sonradan gelen aile fertleri için tekrar açılıp kapanmakta ve yeniden kurşunlanmaktaydı.

Kişinin ölmeden evvel inşa edilen kaya mezarlığının mezar odasının içinde 2:3 kilineli (ölü için baş yastığı) bir podyum bulunmaktadır.

Ahşap mimari- Bronz taklidi (çivi ve kilitleriyle) görünümündeki kapının önünde iki sütun iyonik başlıklıdır ve alınlığa destek vazifesi görür.

Fethiye'deki Hermeipos'un oğlu **Amintos**'ın oğluna ait olduğu kesinleşen kaya mezarında tüm bu unsurları görmek mümkündür. M.Ö. IV. yy'da Grek mimari etkisiyle inşa edilen bu kaya mezarının kitabesinde özellikle Hermeipos adı yazılmıştır. Muhtemelen o devirde birkaç Amintas bulunuyordu. Ancak Amintas'ın gerçek kimliği henüz bilinmemektedir. Likya'daki bu mezarı XIX. yy.'da Fransız seyyahı olan Charles Texier keşfetmiş olup adını alınlığa yazdırmıştır. Nitekim Anadolu'daki birçok antik kentte Charles Texier'in ismini görmek mümkündür.

Lahit Tipi Mezarlar: Fethiye ilçesinde 16 lahit vardır. Bunlardan biri (PTT yanındaki) Likya diğerleri ise Roma çağına aittir. Sarkofaj denilir. Sarkofaj eti yiyen anlamına da gelmektedir. Sarkofajlar, -kaide, -tekne, -kapak olmak üzere üç bölüme ayrılır. Bazan kaide bir hayli yüksek bir pilye şeklinde inşa edilmiştir. (**Xantos**) Kapak, semerdam da denilen **Ters kayığı** andırır. Kapak üzerindeki çıkıntılar, aslında ağır olan kapağı kaldırıp açmaya yaradığı gibi, bir binanın üzerindeki Akroter, (su oluklarını) da andırmaktadır. Akroterler bazan sade, bazan da kötü cinleri yaklaştırmamak için, kabartma birer boğa başı ile de dekore edilmiştir.

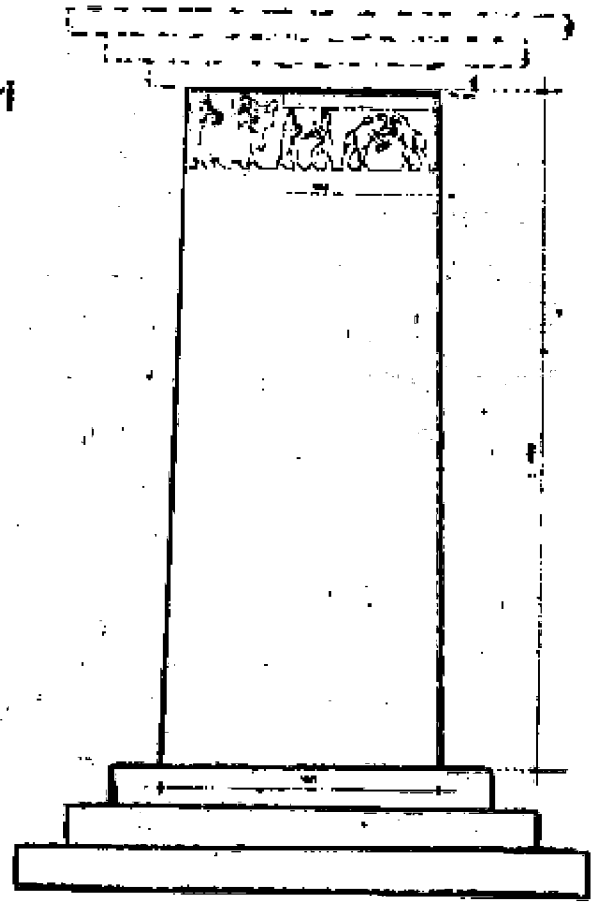
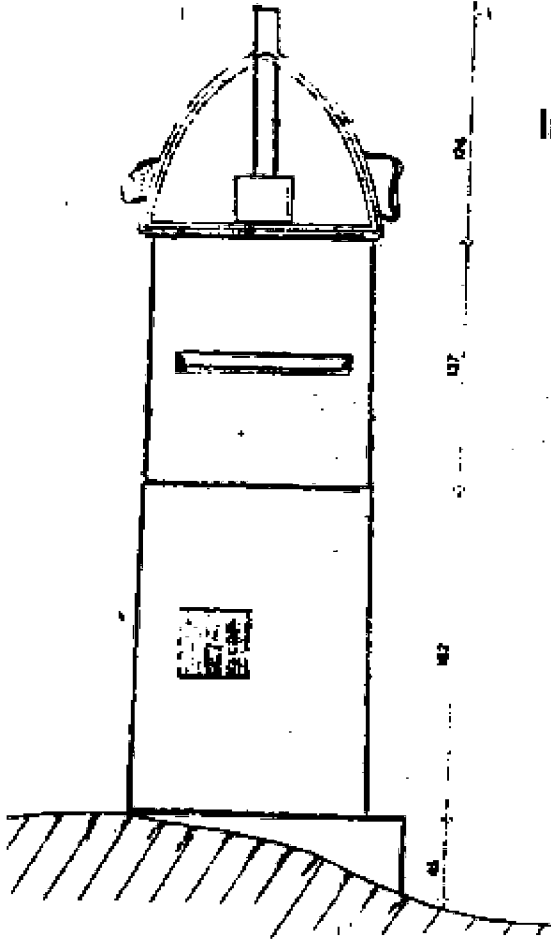
Aslında çevrede çok sayıda bulunan tahıl ambarlarına benzeyen bu lahitlere yerli halk **körüsten** demektedir.

İlçe merkezinde PTT yanındaki lahit dikdörtgen bir platform (kaide) üzerine oturtulmuş olup Sarkofagus lahti olarak tanınmaktadır. Sarkofagus Likya'yı Perslere karşı savunan bir kahraman olarak tanınıyor. Lahit üzerinde, mezar sahibinin yaşamı ve savaş tabloları, piyade askerlerinin kabartmaları bulunuyor.

Likya lahitlerinin birçoğunda kadın savaşçı röliyesinin bulunması, o devirde kadına verilen önem ve değer bir simgesi olarak yorumlanabilir.

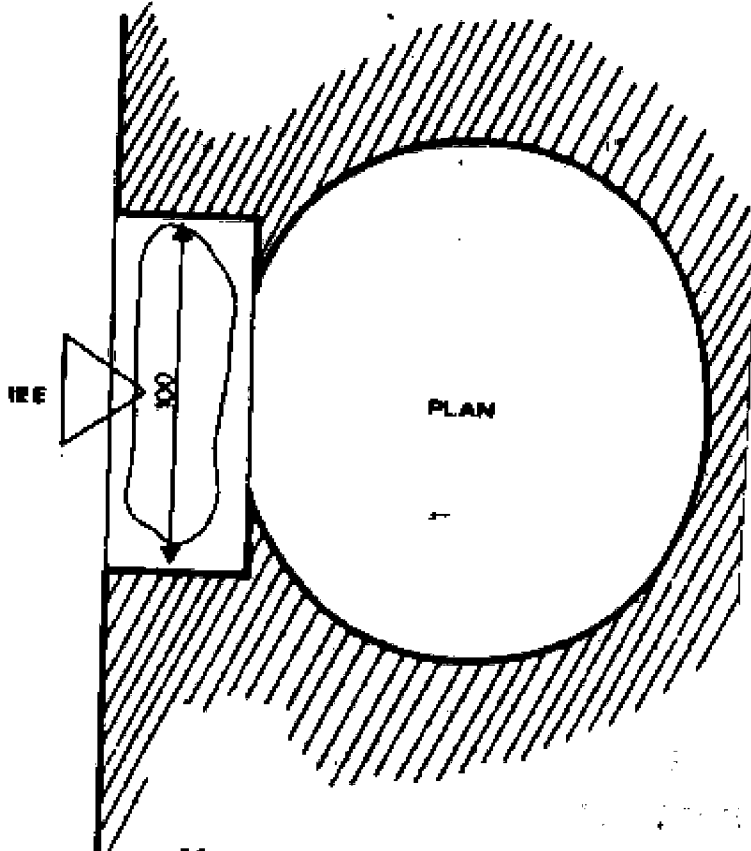
NOT: Amasya'daki kaya mezarları M.Ö. III. yy.'da Pontus devletinin KRAL mezarlarıdır.

lahit şekilleri

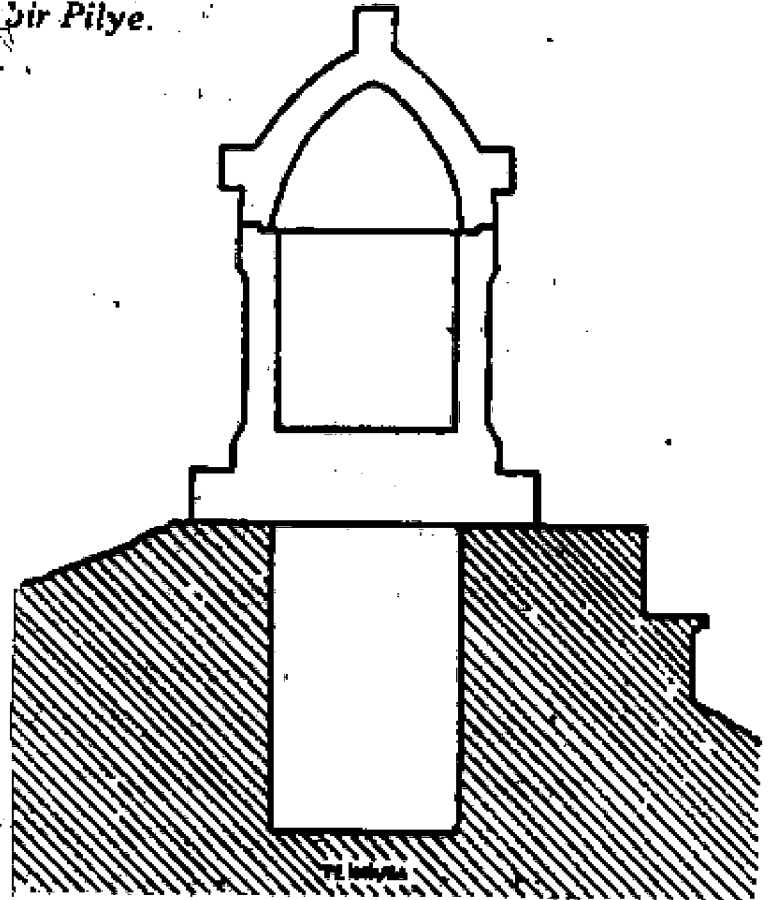

2 - Mezar odası çevresi kabartmalarla süslü bir Pilye.

1 - Kapağı ters tekne görüntülü olan Lahit.

Yarım daire şeklinde oyulmuş bir kaya mezarı

Mezar odası ana kayaya oyulmuş bir lahit

LETEON

Likya Federasyonu'nun dini merkezi olmuştur. **Leto** sözcüğü hanım, kadın anlamına geliyor. **Leto**, **Lat** adı altında cahiliye döneminde Kabe'de bulunan üç puttan biri. Diğerleri **Uzat** ve **Menat**. **Leto** Anadolu'nun ana tanrıçalarından biri. Apollon ve Artemis'i o doğurmuştur. Artemis gece doğduğu için bir ay tanrıçası, Apollon sabaha karşı doğduğundan ışık, güneş şiir, kehanet, sağlık... tanrısı oluyorlar. Apollon Anadolu'lu olmasına rağmen, Yunan tekeli altında geliyor. Apollon Ege havzası Ataerkilliğinden en fazla payı almış bir tanrıdır. Delos, Claros, ya da Patara'da doğduğu ileri sürülür. Artemis bir **Kar** (karya) tanrıçası olmuş ve sonra Leto'nun yerine geçmiştir... Sonuçta, İyonlar gelmeden bu iki kardeşin Anadolu'da oldukları ve yerli halkın tapınımlarında yer aldıklarını hatırlatmak istiyoruz. Bu ören yerinde kazı çalışmaları sürmektedir. Tiyatro yapımında geç Helenistik, erken Roma stili izleniyor.

XANTOS (Kınık)

Aşil'in iki atından birini adı Xantos'tu, diğeri Belios.. Likya federasyonunun politik merkezi. Deniz Akropole kadar geliyordu. Şimdi 10 Km. kadar içerde kalmış durumda. Dünya kongrecilik tarihinin başlangıcına imza koyan antik bir kent olarak tanınıyor. Likyalılar, Anadolu'nun yerli halklarından biri, çok savaşçı, kahraman kişiler. Savaş, zafer anılarına ve bunları gerçekleştirenlere büyük önem veriyorlar. O nedenle olmalıdır ki, görkemli steller, yazılı dikili mezar taşları, payeli ve tapınak tipi mezarlar ve lahitler yapmaya büyük özen gösterdiler. **Ölüye** olduğu kadar **ölüm olayına**'da ayrı bir yer ve önem vermekteydiler.

Dünyanın ilk kez toplu intihar olayının gerçekleştiği Xantos'ta ilgi çeken bir yapıt Roma Agorasındaki Kitabeli Pilye Mezar'dır. Bu mezar yapıtı Likyalı bir prenze aittir. Üzerinde, ölen kişi ile yaptıkları ile ilgili methiyelerin yazılı olduğu mezar taşı burada **Mezar**'ın **üstünde değil, ama Mezar (Lahit) mezar taşının üstündedir**. Bu bir

sarkofaj, şu anda yerinde değil... Anadolu geleneklerinden biri de tabutu eller, kollar, ve omuzlar üzerinde bir süre taşımaktır. Saygı ve sevgi duyulan ölü mezara kadar hep en yüksekte tutulmak istenir.. Likyalılarda, Anadoluludur. (Yazarın dikkatini çeken bir özelliktir)

Diğer ilginç mezar Harpiller Anıtı'dır. Harpi, alıp kaçan anlamına geliyor. Bunlar kadın yüzlü geniş kanatlı, sivri pençeli bir çeşit yırtıcı kuşlardır. Çocukları kaçıır, ölülerin ruhlarını yeraltı tanrısı Hades'e götürmekle görevliydiiler. Bu anıtın iki yanında Harpiller bebek gibi kundaklanmış bir ruhu kollarında taşımaktadırlar. Bu kanatlı bebekler ölünün ruhudur. İstanbul Kariye'deki Meryem'in ölüm döşegindeki mozaik panosunun hemen üstündeki Hz. İsa'nın annesinin ruhunu cennete götürmek için kolları arasında tuttuğu tabloyu anımsayalım...

KAUNOS

Bir karya Limanıydı. Milet şehrinin kurucusu olan Miletos'un oğlu kızkardeşi Biblis'le doğa dışı bir ilişki kurunca buraya sürülüyor, o da Kaunos'u kuruyor. Bu kent daha sonra M.Ö. IV, yy.'da Halikarnas kralı Mausol tarafından yeniden tahkim ediliyor, yani bir açıdan bu kentin gelişmesine yardım ediyor. Ancak bu olayın düşündürücü yönü. şu: Mausol'de kızkardeşiyle (Artemis II) evli idi. Acaba bu nedenle toplumdan dışlanan Kavnos'un yanında mı olmak istemişti...?

Kaunos'ta diğer nehir ağızlarına kurulan kentler gibi, zaman içinde aynı olumsuzluklardan nasibini almış, ticaret hayatı sönmüş sivrisineklerin istilasına uğramış ve yavaş yavaş terkedilmiştir... Bu ören yerinde de kazı çalışmaları kesintisiz ve başarıyla sürmektedir. Yeni ve çok ilginç buluntular saptanmıştır...

Ve, son olarak: Klasik bir Anadolu turu için yapılagelmekte olan ören yerleri ziyaretimize burada son veriyor ve rehberliğini yaptığımız gruba Marmaris'in çam kokulu, güneşi bol, kumu bol tertemiz kıyılarında veda ediyoruz!... Allahaısmarladık...